

GEMEINSAMES
NEUENTDECKEN
TË RIZBULOJMË
TË PËRBASHKËTAT
AUSTRIA - ALBANIA CULTURAL YEAR 2018

ICID

International Conference on Interfaith Dialogue

“ALBANIA, A MODEL OF
INTERFAITH HARMONY FOR EUROPE?”

May 3, 2018

PROCEEDINGS BOOK

AUSTRIAN
EMBASSY
TIRANA

KOLEGJI UNIVERSITAR
BEDER

UNIVERSITETI KATOLIK
ZOJA E KËSHILLIT TË MIRË

DIALOG
DER *DIALOGUE*
KULTUREN *DES*
CULTURES

International Conference on Interfaith Dialogue

**“ALBANIA, A MODEL OF
INTERFAITH HARMONY FOR EUROPE?”**

PROCEEDINGS BOOK

May 3, 2018
Tirana – Albania

**INTERNATIONAL CONFERENCE
ON INTERFAITH DIALOGUE**

**“ALBANIA, A MODEL OF INTERFAITH
HARMONY FOR EUROPE?”**

Tirana, May 3, 2018

Published by
University College Bedër
Catholic University “Our Lady of Good Counsel”
University College Logos
with the support of the Austrian Embassy, Tirana

© Kolegji Universitar Bedër
Kolegji Universitar Logos
Universiteti Zoja e Këshillit të Mirë

Editor:
Dr. Genti Kruja

Linguistic editor:
Assoc. Prof. Dr. Rahim Ombashi

SCIENTIFIC BOARD

1. Atakan Derelioglu, University College “Bedër”, Tirana
2. Bruno Giardina, Catholic University “Lady of Good Counsel”, Tirana
3. Edmond Hajdëri, Catholic University “Lady of Good Counsel”, Tirana
4. Ferdinand Gjana, University College “Bedër”, Tirana
5. Gaetano Dammacco, Aldo Moro University, Bari, Italy
6. Genti Kruja, University College “Bedër”, Tirana
7. Jakob Deibl, Institute of Systematic Theology, University of Vienna, Austria
8. Joannis Paleokrasa, University College “Logos”, Tirana
9. Tritan Shehu, Catholic University “Lady of Good Counsel”, Tirana
10. Ulvi Karagedik, Institute for Islamic Theological Studies, University of Vienna, Austria
11. Xhezair Teliti, University College “Logos”, Tirana

Design:
Erjet Muçollari

ISBN: 978-9928-4345-7-9

web: <http://icid.beder.edu.al>

mail: icid@beder.edu.al

TIRANA, 2018

International Conference of the Interfaith Dialogue

The world has passed through stages and different periods as when clash prevailed dialogue, war pulled peace down. These unfortunate events increased individuals, societies, cultures as well as Nations in polarization. As a result, the inter-religious and inter-cultural dialogue today, more than ever, have become a global necessity to close the increasing gap between people. The need for dialogue between the members of different faith groups is stated by different circles in recent years. Interfaith dialogue is presented by some as an opposing alternative to the clash of civilizations. But in reality, what we are facing today is a really clash of ignorance rather than the clash of civilization. Dealing with diverse religions and cultures, we should insist on the coalition of civilizations and religions through interfaith dialogue as a remedy for clash ignorance.

The Balkan region, which is a multiethnic and multi-religious area, has witnessed, for a century, many inter-ethnic wars and conflicts, including the beginning of World War I. While today, although we are trying to attain peace and stability in the region within the framework of European Union integration, it is attention grabbing that even the smallest and mainly political provocations can rebuild the old conflicts. On the other hand, it is remarkable that in recent years, interfaith dialogue efforts have got ahead of inter-ethnic dialogue. It is fair to conclude that interfaith dialogue has become a regional necessity for solving problems brought about by the previous regimes and political systems in the Balkans.

Pope Francis hails Albania as a model of religious harmony in attack on religious extremism because of the peaceful coexistence and collaboration that exist among the followers of different religious communities in Albania. Pope condemned the “distortion and manipulation” of religious belief by extremists during his one-day visit to Albania in which he held up the tiny Balkan nation as a model of religious harmony. Accordingly, Albania is a small country; it is unlikely for its economy to have a major impact on the region and beyond. However, the model of peaceful coexistence, numerous examples of harmony, understanding and interreligious dialogue throughout centuries represent an almost unique case, or rarely, been a model to be “exported” and implemented in the multi-religious structure of the societies of our globalized world, as well as in the multicultural and multiethnic structure of the region.

The highest representatives of the state, religious communities, academics, researchers from Albania, Austria and the region will be invited in this conference to promote the academic and scientific level of interreligious harmony and coexistence in Albania as a model for Europe and the world.

Conference Topics:

- A historical and sociological overview of interfaith harmony and coexistence in Albania
- Albania, a model of interfaith harmony for Europe
- Building stable religious coexistence - models and methods
- Dialog in Truth, Love and Humility: a basic catalyst for universal cohesion
- Historical circumstances that influenced the preservation of religious harmony in Interfaith coexistence in Albania as a social stability factor
- Interfaith academical coexistence in Albania as a social stability factor
- Interfaith Harmony in Albania
- Interreligious coexistence: a guaranty also for the future
- Interreligious dialogue and democratic development of Albania
- Interreligious dialogue from the theological, educational and philosophical perspective
- Interreligious Dialogue in (and for) the future - 2019 the UN International Year of Moderation
- Public Policies for managing the minorities diversity and coexistence in education system
- Respectful Interaction - Interreligious Dialog based on communication - Austrian and other examples
- The contribution of the Orthodox Church in preserving and strengthening the religious coexistence in post-communist Albania
- The Theological Foundations of Interfaith Dialogue in the Primary Sources of Islam

Contents

Opening Ceremony: *“Interfaith Dialogue”*

1. Johann Sattler , Ambassador of Austria to Albania.....	14
2. Mirela Kumbaro , Albanian Minister of Culture.....	17
3. Charles J. Brown , Archbishop, Apostolic Nuncio to Albania.....	20
4. Skender Brucaj , Head of Muslim Community of Albania.....	23
5. Anastas Janullatos , Archbishop of Tirana, Durrës and all Albania.....	26
6. George Frendo , Archbishop of Catholic Archdiocese of Tiranë-Durrës..	27
7. Edmond Brahimaj , World Leader of the Bektashi Community.....	31
8. Ylli Doçi , President of Evangelical Community of Albania.....	33
9. Loreta Aliko , Chair of the State Committee of Cults.....	36

English

1. Shqipëria, model i harmonisë ndërfetare për Evropën,
Bruno Giardina & Edmond Hajdëri.....40
2. Dialogu në të vërtetën, përulësinë dhe dashurinë: një kusht themelor për
njerëzimin global, Joannis Paleokrasa,
Kolegji Universitar “Logos”.....43
3. Dialogu ndërfetar dhe zhvillimi demokratik i Shqipërisë, Gaetano
Dammacco,
Universiteti i Barit “Aldo Moro”.....47
4. Dialogu ndërfetar në Shqipëri dhe kontributi i saj në sigurinë ndërkombëtare,
Ferdinand Gjana, Kolegji Universitar “Bedër”.....55
5. Modele të bashkëjetesës midis njerëzve fetar dhe laikë,
Jakob Deibl, Instituti i Teologjisë Sistematike, Universiteti i Vjenës.....65
6. Rëndësia e lirisë fetare për dialogun ndërfetar,
**Ulvi Karagedik, Instituti për Studime Teologjike Islame,
Universiteti i Vjenës**.....73
7. Themelet kryesore të dialogut ndërfetar në burimet bazike të Islamit,
Atakan Derehioğlu, Kolegji Universitar “Bedër”.....80

Shqip

1. Bashkëjetesa ndërfitare në Shqipëri si faktor stabiliteti social,
Genti Kruja, University College “Bedër”.....98
2. Bashkëjetesa ndërfitare, garanci për te sotmen e të ardhmen evropiane
**Tritan Shehu, Catholic University
“OurLadyofGoodCounsel”**.....112
3. Harmonia dhe bashkëjetesa fetare, një model i domosdoshëm në
procesin e edukimit të të rinjve të sotëm,
Xhezair Teliti, University College “Logos”.....118
4. Kontributi i Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë në ruajtjen
dhe forcimin e harmonisë ndërfitare,
Dhimitër Qosja, TheologicalAcademy, Shën Vlash Durrës.....125
5. Kushtet historike që ndikuan në ruajtjen e harmonisë fetare në Shqipëri,
EmanuelLusha, TheologicalAcademy, Shën Vlash-Durrës.....136

DECLARATION OF RELIGIOUS COMMUNITIES IN ALBANIA JOINT ENGAGEMENT FOR INTERFAITH DIALOGUE

Komuniteti Mysliman i Shqipërisë
H. Skender Brucaj

[Signature]

Kisha Ortodhokse Autoqefale e Shqipërisë
Forlunturi Anastas Janullato

[Signature]

Kisha Katolike
Konferenca Ipeshkvnore Katolike e Shqipërisë
Mons. George Frenco

[Signature]

Kryegjyshata Botërore Bektashiane
H.Dede Edmond Brahimaj

[Signature]

Vilazëria Ungjillore e Shqipërisë
Pastor Ylli Doçi

[Signature]

DECLARATION OF RELIGIOUS COMMUNITIES IN ALBANIA JOINT ENGAGEMENT FOR INTERFAITH DIALOGUE

3 may 2018

We, the **Muslim Community of Albania, Autocephalous Orthodox Church of Albania, Catholic Church of Albania, The Bektashi World Headquarters and Evangelical Brotherhood of Albania** thank God for the history of interfaith coexistence and harmony in Albania for centuries.

Understanding and religious coexistence within our country has created a beautiful mosaic of diversity over the years. We are convinced that this mosaic should not be taken for granted and we are committed to take care of it by keeping its parts together, in order to preserve and present with dignity this wealth inside and outside the country.

We are aware and we accept that our religious communities have their own identity and that each one remains faithful to the principles of his faith. However, our religious differences do not prevent us from engaging in mutual respect, cooperation in social fields and active dialogue between our communities and the whole society in order to preserve and promote moral, ethical and cultural values.

We appreciate communication as a tool to get closer to each other, to build mutual respect and to avoid prejudices. For this reason we are committed to the following:

- **To develop a dialogue of life**, by encouraging members of our communities and society in general to live in peace and good neighborliness, sharing the joy and sadness, the challenges and the hopes with each other.
- **To develop joint activities for the good of society**, engaging in initiatives, ventures and projects to improve the quality of life and development of Albanian society and through these engagements at the same time to nurture harmony, tolerance, coexistence, justice and peace in our communities.
- **To build the dialogue platform at the academic level**, getting acquainted with each other's spiritual values, mutual history and common points, in order to promote the spirit of dialogue and fraternity within our communities, avoiding everything that can incite hatred and interfaith misconceptions.
- **To develop common educational and educational strategies** to promote and nurture the young generation with the values of coexistence and interreligious dialogue, to prevent any form of manipulation and instrumentalization of religion in the service of non-religious interests.
- **To promote in the international arena**, by all means, the value of coexistence and interfaith harmony in Albania, as a useful example for the entire world society, which constantly faces the challenges of intolerance and various forms of conflict

With our good wish and hope, that the Lord will give us the energy and the sustainability to continue on our path of coexistence, harmony, tolerance and dialogue, we representatives of Albanian religious communities sign today (03.05.2018) the above statement

Johan SATTLER

Ambassador of Austria in Tirana

“Albania, a Model of Interfaith Harmony in Europe?”

I would like to start my speech with a statement by the Albanian cleric and Albanian Renaissance Author, At Gjergj Fishta, who said about 100 years ago: **“Vërtetë kemi Bajram e Pashkë, por Shqiptarinë e kemi bashkë!”** (It is true we have Bajram and Easter, but all together we have the Albanian!) - this statement expresses also nowadays; the mosaic of religious community in Albania. Religious coexistence, harmony and peace in Albania is a tremendous value and an excellent example to be followed by both east and west countries.

In achieving this standard of coexistence and harmony, an extraordinary role was played by simple Albanians, by ordinary members of the various religious communities in the country, but also by the clergy, by the hierarchy of the communities. So let me express my deep respect and acknowledgement to you and your brethren, to the representatives of the religious communities for your extraordinary contribution to the preservation of a climate of harmony, which – by the way - should not be taken for granted. This exemplary state of good relations needs – like any good human partnership – a steady investment and refining.

I am very grateful to the religious communities represented here who have agreed to our proposal for a joint statement on coexistence, harmony and interreligious dialogue, which gives to this conference an added value and promotes future co-operation and dialogue. Because, if there is one thing which can be improved in the multi-confessional Albania of today, it is more of a regular dialogue.

This conference offers a platform for doing so, for speaking your mind, but also for listening to the suggestions of the other and for exchanging best practice. We as Western Europeans can learn a lot from the experience here in Albania. Let me give you a few examples in the field of religion, which I personally came across over the last 2 years and which left a deep impression on me:

- One is the way you celebrate your religious feasts (inviting each other on Christmas, Eastern, Kurban Bajram, Sulltan Nevroz, and exchanging visits on these occasions)
- Second example: I was impressed when father Mirazh (from the Franciscans) showed me around the most important pilgrimage site in Albania: Shën Andonin in Laç – run by the Franciscans, visited by thousands visitors (with the majority Muslims/Bektashi visitors).
- The pilgrimage mountain of Tomorri is also another example, which is also massively visited in August by 300.000 visitors also from other religious groups (referring to Bektashi community).
- Third: language is a good indicator of societal conditions. So representatives of different rel. communities not only celebrate together, they even combine their religious beliefs through language, adding to the most important Christian feast (Easter) a Muslim wish (inshallah) – Gëzuar Pashkët (inshallah).

Another beautiful example of religious harmony and diversity is my own team at the AT Embassy: apart from the AT employees I have 10 Albanian employees – and within these 10 people you have the whole mosaic of diversity of religions in Albania. I have devoted Muslims, active Orthodox, faithful Catholics, traditional Bektashis, and also a theologian Protestant. This mosaic of faith can be found in the society as a whole, in small communities and sometimes even in families.

Albania on the other hand can learn from our experience, from Austria, especially from:

- our long tradition of dialogue (the first tolerance decree called “patents of tolerance” came out in the early year 1781/82 from the emperor Joseph II, which was the first step in constitutionalizing the platform of religion communication and coexistence. The real interreligious dialogue started from the time when Islam was recognized from the Monarchy 1912)¹
- and secondly from the Austrian religious education – (The religious communities receive religious education in their own confession and the teachers are paid by the State – approx. 100 thousands Euro gives the Austrian State for the Rel. teaching².)

1 <http://archiv.bundeskanzleramt.at/DocView.axd?CobId=55998>

2. Der Bund hat im Schuljahr 2011/12 rund 81,7 Mio. Euro an Personalkosten für Religionslehrer an den AHS und BMHS (berufsbildende mittlere und höhere Schulen) bezahlt, zeigt die Beantwortung einer parlamentarischen Anfrage durch Unterrichtsministerin Claudia Schmied (SPÖ). An den konfessionellen Privatschulen kommt noch der Kostenersatz für die Personalausgaben für die übrigen Lehrer dazu, 2011/12 haben die konfessionellen AHS und BMHS damit „Kosten von rd. 286,4 Mio. Euro verursacht“.

<https://diepresse.com/home/bildung/schule/hoehereschulen/745619/Religionslehrer-an-Bundeschulen-kosten-82-Mio-Euro>

These and more other issues will be topics of this conference.

This conference is organized in the framework of the Austrian-Albanian Cultural Year 2018. Our slogan for this year is ‘Lets rediscover what unites us’, and religious co-existence and harmony is definitely a topic which unites us. But 2018 is also important in other ways: Albanians throughout the world celebrate their national hero Skanderbeg, a larger than life figure, whose contributions to creating an Albanian spirit cannot be overestimated. And lastly, 2018, will be important also on Albania’s European path with a hopefully positive decision about opening accession negotiations with the European Union. Not only do I believe that this step is deserved, I am also convinced that Albania will contribute positively to the European family, not least through the example of interreligious harmony, especially between Christians and Muslims.

We are happy to have here among us some of the best theologians and experts in their fields, from Albania, Austria, Italy, Greece and Turkey. I would like to thank my Ministry in Vienna (the Federal Ministry for Europe, Integration and Foreign Affairs) for supporting this conference and for sending one of our top experts, Aloisia Wörgetter who will address us later. A big thanks goes to the Albanian Minister of Culture. Thanks Mirela for being here: your presence gives this conference another dimension and shows that for a well-functioning society, it is very important to have a certain separation of state and religion. But on the other hand a close collaboration between state and religion communities is crucial, especially when it comes to education, diversity and freedom: **because the state can change and enforce rules, but the religion can change the hearts of people.**

I was positively surprised that during the preparations for the conference we found a strong will and engagement from the universities and religious communities, and I want to thank all 3 universities involved, the University “Our Lady of Good Counsel”, the University “Bedër”, the University “Logos”, but also all religious communities for their contributions to this Conference. If we work together closely and with positive intentions, we can transform society and do good for the country.

Në këtë kontekst, po e mbyll përsëri me një fjalë të një kleriku dhe rilindasi tjetër, Fan Stilian Nolit, i cili thotë:

“Priftërinjtë e hoxhallarët do të ndihmonin Shqipërinë duke punuar secili në ndriçimin e fesë së tij.”

Duke ju uruar që secili të ndriçojë dhe fiksojë gurin e vet në mozaikun e diversitetit të feve në Shqipëri.

Falënderoj të gjithë pjesëmarrësit dhe ju uroj një konferencë të frytshme!

Mirela KUMBARO

Ministre e Kulturës

“Unë jam në origjinat e mia myslimane, babai juaj është ortodoks, ju jeni të lirë të zgjidhni besimin tuaj si ta ndjeni dhe kur të doni, rëndësi ka të jemi bashkë” u jam përgjigjur fëmijëve të mi sa herë që më bënë pyetje për fenë kur gëzonim nga një familje në tjetrën çdo sebp festiv në ditë të Bajramit, apo të Krishtlindjeve a Pashkëve.

“Nuk duhet shumë art, e as fjalë shumë të kërkuara për të vërtetuar se njerëzit e Zotit duhet të tolerojnë njëri-tjetrin. Do të shtoja dhe më tepër: do të shtoja se duhet t’i konsiderojmë të gjithë njerëzit si vëllezër. Po si? Si na qenka vëlla turku? Vëlla kinezi, hebreu apo tajlandezi? Po, pa pikë dyshimi: a nuk jemi të gjithë fëmijë të një ati, krijesa të të njëjtit Zot?” Këtë thirrje do të bënte, pas Erazmit të Roterdamit e Xhon Lokut, dhe Volteri më 1763-n, duke parë që Europa e krishterë e kishte të vështirë të hapte dyer për qytetërimet dhe besimet e tjera, duke parë se ndër shekuj fanatizmi fetar kishte derdhur lumenj gjaku.

Sot më shumë se kurrë kjo thirrje e Volterit është këmbanë për Europën që po përjeton shekullin e ri të lëvizjeve masive, në kohën që emigracioni nga vendet myslimane në luftë, i kanë zënë në befasi vendet perëndimore me një qytetërim të lashtë dhe besim fetar të ngulitur. Kavafis e kishte parashikuar shumë më herët që “barbarë”, “të huaj” nuk do të kishte më.

Ne vetë jemi tashmë barbarët, të huajt e këtij shekulli të lëvizshëm. I huaji që jeton ndryshe prej nesh, që mendon ndryshe prej nesh e që beson ndryshe prej nesh, është tashmë komshiu ynë, kolegu ynë, bashkëudhëtari ynë. E në përballjen me të huajin të ndryshëm për nga besimi në fe, për fat shqiptarët e kanë pasur një traditë dhe nuk gjenden të papërgatitur. Edhe pse vendi më i izoluar i botës për gati pesëdhjetë vjet, vendi i vetëm që i shpalli luftë Zotit dhe ktheu idealet në perëndi, përsëri farën e besimit në të mirën, farën e besimit të njëri-tjetri, farën e bashkëjetesës me të ndryshmin prej nesh e ruajtëm si të shenjtë dhe ky është mësimi më i mirë që mund t’i japim botës. Shumë historianë, studiues kanë ngulmuar të gjejnë rrënjët e kësaj harmonie fetare të ngulitur herët në këtë vend. Dhe shkaqet e arsytet

mund të jenë nga më të ndryshme: në fund të fundit furtuna e historisë me luftrat e copëtimet, imponimet e besimit prej pushtuesve padyshim ka lënë gjurmët e veta. Por e rëndësishme është që të shqiptarët nuk u kultivua fara e urrejtjes për sivëllanë, komshiun, të afërmin që besonte ndryshe. Rreziku i shuarjes, copëtimit dhe asgjësimit të një kombi të vogël, të një gjuhe të rrallë e bëri të ndërgjegjshëm shqiptarin shumë herët se “Feja e shqiptarit është shqiptaria”. Pa këtë fe të parë të gjitha të tjerat do të ndjeheshin të rrezikuara.

Për shqiptarët ishte më i rëndësishëm arsimimi, ruajtja e gjuhës shqipe se ndarja në besime. Pikërisht pra te domosdoshmëria e mbijetesës së kombit e të gjuhës shqipe, duhet kërkuar dhe arsyeja më e qenësishme e një harmonie fetare mes shqiptarëve.

Sot vetëm në një unazë të ngushtë qark sheshit të Tiranës ngrihen Xhamia muze e Ethem Beut, si gur themeltar dhe i qytetit të vjetër, Kisha e fisme Katolike pak metra më tutje, Kisha e bukur ortodokse, që krijon trekëndëshin barabrinjës dhe Kryegjyshata e bektashinjve në kodrinë. Si një tavolinë e rrumbullakët ku të gjithë ndjehen njëllor të respektuar dhe të nderuar.

Shqiptarët kanë gëzuar bashkërisht festat e besimeve të ndryshme: Krishtlindjet, Pashkët, Bajramin, Ramazanin, apo Nevruzin, kanë lidhur krushqi, miqësi e kanë krijuar familje, duke vënë parësore dashurinë për njeriun pa dallim feje. Ky do të ishte mesazhi më i mirë për të cilën ka nevojë sot bota e qytetëruar: parësore është dashuria për njeriun.

Po kjo e mirë e trashëguar nga të parët tanë është gjithnjë e brishtë si vazo argjile, nëse nuk e ruajmë, nëse nuk e përmirësojmë, ekziston gjithnjë rreziku për t’u thyer. Fanatizmi fetar vazhdon të shkaktojë viktima edhe sot në kohërat moderne, ku informacioni dhe dija nuk mungojnë. Rreziku është gjithnjë te porta.

Ndaj dhe ju përgëzoj për nismën për një konferencë për tolerancën fetare. Nuk mjafton asnjëherë të flitet, të komunikohen mesazhe të qarta, të diskutohen dhe të debatohen mendime.

Çdo shmangie për njohje është burim rreziku për keqkuptime. Çdo paragjykim për cilindo besim është vatër për ndezje flakësh urrejtjeje, çdo etiketim i gabuar është start për konflikte. Gjendja në lindjen e mesme, luftrat e vazhdueshme e terrorizmi i përhapur që abuzon me emrin e fesë dhe besimit, është një dëshmi se rinia e sotme ka nevojë për më tepër ndriçim dhe dialog, pa iu trembur përplasjes së mendimeve. Nuk mjafton vetëm informimi statistikor rreth vrasjeve, shpesh deformues i shkaqeve të qenësishme, nevojitet të kuptohet qartë, të njihemi me histo-

rinë e gjithësecilit, për t’u bindur se rruga e vetme e mundshme për të dalë nga kjo “luftë e tretë fragmentare”, rruga e vetme për të shmangur urrejtjen, diskriminimin, dhunën është toleranca.

Do ta mbyllje me porositë, që Papa Françesku u dha të rinjve në vizitën e tij historike në Tiranë në shtator 2014 pjesë e të cilës pata fatin e jashtëzakonshëm të jem, ku shembulli i tolerancës fetare ishte dhe kryefjala: “Thuajini PO kulturës së takimit e të solidaritetit, PO bukurisë së pandashme nga e mira e nga e vërteta, PO jetës së shkrirë për ideale të mëdha, por besnike dhe në gjërat e vogla. Kështu, do të ndërtoni një Shqipëri më të mirë e një botë më të mirë”.

Charles John BROWN

Apostolic Nuncio in Albania

Your Excellency, the Ambassador of Austria to Albania, Johann Sattler

Your Excellency Minister Kumbaro,

Distinguished religious leaders of Albania, ambassadors, sponsors, participants and guests, friends, one and all.

I would like to begin my brief comments this morning by expressing my profound gratitude to the organizers of today's conference on Albania as a model of interreligious harmony for Europe, which in my view is a topic of the greatest importance in our present time. Therefore, for me, as the representative of the Holy See in this very beautiful country, it is both a pleasure and a privilege to be part of today's conference. The title of the conference is very interesting because it connects two questions: first, the fact of interfaith harmony that exists in Albania today and second the question of the extent to which that admirable harmony can be a realistic model for other countries in Europe. On the first question, it seems to me very appropriate to recall that the first trip in Europe outside of Italy undertaken by His Holiness Pope Francis, after his election as Pope in 2013, was here in Albania, and one of the reasons that he especially chose Albania was precisely the topic of our conference today.

As Pope Francis, he stated when he arrived on 21 September 2014:

“There is a rather beautiful characteristic of Albania, one which is given great care and attention, and which gives me great joy: I am referring to the peaceful coexistence and collaboration that exists among followers of different religions. The climate of respect and mutual trust between Catholics, Orthodox and Muslims is a precious gift to the country. This is especially the case in these times where an authentic religious spirit is being perverted and where religious differences are being distorted and instrumentalised by extremist groups. This creates dangerous circumstances which lead to conflict and violence, rather than being an occasion for open and respectful dialogue, and for a collective reflection on what it means to believe in God and to follow his laws”

(*Meeting with Civil Authorities*, Presidential Palace, Tirana, 21 September 2014).

Therefore, we are right in saying that it was the interreligious harmony existing here in Albania that Pope Francis wished to highlight by choosing this nation for his first European trip outside of Italy.

But Pope Francis went on to say, in that same address, that not only was the interreligious harmony in Albania something beautiful and admirable in itself, but it might also provide an example to other countries, and here we come to the second question. In his words: “What the experience in Albania shows, rather, is that a peaceful and fruitful coexistence between persons and communities of believers of different religions is not only desirable, but possible and realistic. The peaceful coexistence of different religious communities is, in fact, an inestimable benefit to peace and to harmonious human advancement. This is something of value which needs to be protected and nourished each day, by providing an education which respects differences and particular identities, so that dialogue and cooperation for the good of all may be promoted and strengthened by mutual understanding and esteem. It is a gift which we need to implore from God in prayer. May Albania always continue to walk this path, offering to other countries an inspiring example” (*Ibid.*). For Pope Francis, the interreligious harmony of Albania is a gift to be shared with other nations.

As Ambassador Sattler has already mentioned in his comments, we see examples of dialogue and cooperation among the different religions quite frequently here in Albania. Our experience in the last few weeks provides us with two very good examples of the harmonious relationship among religions. There was the recent joint statement of 20 April issued by the Albanian Muslim Community, the Orthodox Autocephalous Church of Albania, the Catholic Church, the World Bektashi Headquarters and the Evangelical Alliance, which welcomed the positive recommendation of the European Commission for opening negotiations towards Albania’s entrance into the European Union. It was a very significant statement which not only showed the harmony existing among religions in Albania, but also made it very clear that all the major religious leaders in Albania see the future of their nation as a part of the European Union. With regard to the question of Albania as a model for other nations in terms of interreligious harmony, it might be argued that it is precisely by allowing Albania to begin negotiations for accession to the EU that Albania’s exemplary religious harmony will be better able to be an influence and a model for other nations in Europe. The second example, which I would like to note, would be the very recent visit to Albania of His Holiness Patriarch Kirill of Moscow and All Russia. I would like to take this opportunity to congratulate the Orthodox Autocephalous Church of Albania and in particular, His Beatitude Archbishop Anastasios Yannoulatos, on this very successful and well-received visit, in which the representatives of all the major religions in Albania were graciously

invited to take part. The visit of Patriarch Kirill was yet another vivid example of the interreligious harmony that characterizes Albania today. And so, in conclusion, allow me to say that I very much look forward to hearing the interventions of the participants in today's conference, as we seek to understand more deeply why it is that interreligious harmony has indeed flourished so beautifully in Albania, and as we ask ourselves the crucial question of how that example might be a model for other European countries.

Thank you!

Skender BRUÇAJ

Chairman of Muslim Community of Albania

Interreligious Dialogue

The interreligious presence and coexistence in centuries of Muslims and Christians in Albanian territories has made the interreligious harmony and tolerance to be an essential necessity, serving as a tool and as a factor, which has secured national unity and our existence as a nation. For this reason, all Albanians considered the national cause to be the same, as part of the same ethnic group with a joint future, where religion remained a personal choice.

The model of harmony, tolerance and religious coexistence in Albania makes a very positive aspect of the culture of our society. This aspect has not suffered changes despite the difficulties passed in our country during the era of communist regime, where the belief in God was forbidden by law, and in different transitory periods witnessed from our country during the last decades. On the contrary, it has stood, developed and strengthened, becoming a precious identifying value of the Albanian society.

In the most delicate moments of the nation's history, the religious leaders, being that they had an undisputable reputation, thus highly influencing the major part of the population, not only promoted religious coexistence and harmony but also they have considered the believers of different religions as their "brothers", preaching this belief to all the population.

Today, this is a deserving appraisal towards our excellent tradition of religious harmony, a tradition that is now famous all over the world and dates in the beginnings of Albania as an independent state to continue to this day, even more consolidated I would say, transforming this tradition in mutual work plan between our religious communities, through different programs, projects and activities to integrate even more the religious communities in the social life, discussing and sharing opinions about areas of mutual interest, based on joint moral commitments in Albania.

In cases of joint concerns, the voice of religious communities in protecting human or religious groups' rights is more influential and more determined in solving issues in Albania. Apart from this, I want to highlight that our organisation is open for collaboration and experience exchange with serious partners: organisations, governmental and non-governmental institutions, individuals or business entities, from different countries in the world, to develop projects that assist the completion of our goals and objectives.

The Creator of Universe created the people to be different, to respect, to have a dialogue and to coexist with each other and not to show or express hatred towards each other based on racial, tribal or religious differences.

Interreligious dialogue depends from the attitude that subjects hold towards the Creator and from the moral worldview, which orientates their lives. These dialogues can be successful, if developed from believers themselves, following forms and procedures that they find suitable, or by adapting them during dialogue, but never hurting faith and moral worldview of each other.

The basis, upon which the interreligious dialogues can be possible and successful, is the acceptance of the axiom that there exists only one God for all humankind and for all worlds. This axiom, allows the Abrahamic religions to easily communicate between each other. Whereas, opening communication channels between believers, respecting this monotheist foundation of religions, can create new spaces of tolerance, understanding and solidarity among people.

On the other hand, where biased interpretations and forgery made form militant missionaries are present, these communication and dialogue channels cannot be opened. Therefore, inclusion of science knowledge would create the opportunities for simple believers, freed from constraints coming from religious dogmatic interpretations, to exchange their personal experiences, increasing their joint understanding.

Muslim Albanians, thanks to the right preaches of their wise religious leaders, have understood since the beginnings such important divine facts, treating religion as a spiritual value of everyone and not as a divisive element. Coexistence, harmony and respect exists in the hearts of every religion, and I think that Albanians have rightly understood this aspect of the religion and have inherited it as a value, now unified with their other national values.

The foundation of the Albanian state, despite various sacrifices, has also been possible because of this interreligious coexistence and harmony. As between, the main representatives that contributed in founding the Albanian state were also religious leaders of different religions, or intellectuals kneaded with the traditional religious beliefs.

From our religious leaders we have inherited the love for God and for people, and the respect for every human being, despite the differences found in them, and the fundamental obligation to keep continuous communication with believers of other religions and in respecting everyone in their own position.

Naturally, to preserve interreligious coexistence and harmony requires devotion, efforts and willpower. Increasing interreligious dialogue, as the ideal platform of understanding and of finding similarities in diversity, building communication bridges based on reciprocal respect, strengthening collaboration for our common good, are important components of the strategy that we need to follow to preserve and strengthen interreligious coexistence and harmony in our country.

Not forgetting that interreligious coexistence and harmony in Albania is a trait that comes from accepting the diversity, respect for different religious backgrounds and honouring our joint values, history and inheritance and recognising efforts, sacrifices and contribution of every religious community in preserving and strengthening this coexistence.

Continuous declarations of the religious communities in Albania for joint efforts in the interreligious dialogue haloed from several mutual activities of the religious communities in the past decades is an important indicator of the work and contribution that religious communities have in preserving interreligious coexistence and harmony in Albania.

Anastasios JANULLATOS

Archbishop of Tirana, Durrës and all Albania

**“ALBANIA, A MODEL OF INTERFAITH
HARMONY FOR EUROPE?”**

Albania lived through the darkest years for half of the twentieth century during the raging anti-religious persecution. But since 1991, by the grace of God, it is developing and blossoming within full religious freedom that was sealed by the excellent Constitution of 1998 that guarantees the freedom of expression of religion in public life (Article 10). This is a fact which is made possible through participation by all religious communities. During these years we have made the effort to cultivate mutual respect, fairness and not simply tolerance, but harmonious co-existence.

In general, peaceful co-existence among peoples of different religious communities can come from two different sources: either from *indifference* towards the religious experience, or from *the conscientious living* of religion’s deepest essence. On the contrary, religious hatred and enmity among religious communities can develop both from the seeds of an extreme religious fanaticism, as well as from non-religious factors, whether they be political, nationalistic, or psychological, which use religion for other purposes. These roots have been strong in the past and do not cease to keep their vital importance in all countries, also in Albania.

As religious leaders, we agreed not to allow fundamentalist ideas and extreme groups to influence the members of our communities. Furthermore, we created the “Inter-Faith Council of Albania”, which participates in the “World Conference on Religions for Peace” commonly known as “Religions for Peace” with its seat in New York.

We try to absorb the living juices from the healthy roots of religious life-experience. In times of domestic crisis, we joined our voices and efforts in support and aid to the weak. Generally, we promoted a constructive “dialogue of life”, among the various religious communities, cooperating towards environmental protection, reduction of poverty, development, and reconciliation of persons and peoples of the Balkans. Through this, we aim to help in Albania’s advancement through the growth of justice and social progress.

George FREND O.P.

President i Konferencës Ipushkvnore

Marrëdhëniet ndërfaqetare në Shqipëri

Republika e Shqipërisë është një shtet laik. Edhe pse kjo fjalë nuk përdoret në Kushtetutë, megjithatë nënkuptohet në nenin 10,1 të Kushtetutës, ku thuhet: “Në Republikën e Shqipërisë nuk ka fe zyrtare”. Prapëseprapë në parantezë, duhet të bëjmë dallimin e “laicitetit” nga “laicizmi”. Laiciteti me të drejtë formulon qëndrimin diferencues, apo shmangien e sferës politike ndaj asaj fetare, ndërsa laicizmi është përjashtimi i çdo feje, një formë ateizmi, që përjashton Hyjin nga jeta njerëzore në të gjitha aspektet e saj: personale, familjare dhe sociale. Papa Gjon Pali II ka thënë se parimi i laicitetit bashkëmbart respektimin e çdo konfesionit fetar nga ana e shtetit, “që siguron ushtrimin e lirë të veprimtarisë së kultit, të veprimtarisë shpirtërore, kulturore dhe bamirëse të bashkësive të besimtarëve. Në një shoqëri pluraliste, laiciteti është një tryezë komunikimi mes traditave të ndryshme shpirtërore dhe kombit.” (Discorso al Corpo Diplomatico, 12 janar 2004).

Shqipëria është një vend laik, por nuk është laicist. Në fakt, në Kushtetutë (neni 10, 4) shprehet saktë:

“Shteti dhe bashkësitë fetare respektojnë në mënyrë të ndërsjellë pavarësinë e njëri-tjetrit”,

kurse në nenin 10, 2 lexojmë:

“Shteti ... garanton lirinë e shprehjes së besimeve në jetën publike.”

Me të drejtë Shqipëria është krenuar gjithmonë për traditën e bashkëjetesës paqësore ndërfaqetare. Pak para vizitës së tij në Shqipëri, më 25 prill 1993, Papa Gjon Pali II ka thënë:

“Dëshiroj me gjithë zemër që kjo vizitë të shërbejë për të përforcuar lidhjet tradicionale të bashkëjetesës vëllazërore që ka karakterizuar gjithmonë marrëdhëniet ndërmjet feve të ndryshme në atdheun tuaj.”

Shkëlqesia e Tij, Zoti Alfred Moisiu, President i Republikës, në fjalimin që ka mbajtur për ambasadorët shqiptarë, me mision në vende të ndryshme, më 30 gusht 2002, ka thënë këto fjalë:

“Nuk mund të injorojmë praninë e feve të ndryshme në atdheun tonë, por duhet të vlerësojmë rolin e tyre për krijimin e një atmosfere tolerance në shoqëri. Shqipëria mund të krenohet për bashkëjetesën harmonike të bashkësive fetare. Një karakteristikë themelore e qytetërimit shqiptar është toleranca fetare dhe kjo nuk lë hapësirë për asnjë lloj fundamentalistësh.”

Pluralizmi i besimeve nuk ka krijuar probleme armiqësie në Shqipëri, jo sepse shqiptarët janë më pak besimtarë se popujt e tjerë; ose sepse feja për shqiptarët është diçka anësore (margjinale). Marrëdhëniet e mira ndërfeitare janë pasojë e dy faktorëve. Së pari, sepse besimet, nga vetë natyra e tyre, janë për paqe, solidaritet dhe dashuri vëllazërore. Me të drejtë G. K. Chesterton ka vëzhguar se toleranca “nuk është virtyti i popullit që nuk beson në asgjë”; përkundrazi, është virtyti i atyre që besojnë se të drejtat themelore (siç është e drejta për liri fetare) janë të drejtat që na ka dhënë vetë Zoti. Dhe faktori i dytë, i cili ka kontribuar për këtë bashkëjetesë paqësore ndërfeitare, është fakti se politikanët shqiptarë nuk e kanë instrumentalizuar apo manipuluar besimin për ambiciet e tyre politike.

Ish-Arqipeshkvi i Canterbury-s Dr. George Carey ka pohuar se feja “është shpesh një urë lidhëse e fuqishme për shoqëritë dhe kulturat, madje bëhet një pjesë e kuptimit themelor, që ata kanë për veten. Dhe atje ku lindin konflikte ndërmjet bashkësive të përkufizuara në këtë mënyrë, politikanë apo njerëz të tjerë përdorin shpesh fenë, si një mënyrë për të justifikuar, apo për të thelluar konfliktin.”

Edhe në kohët tona e kemi parë vërtetësinë e këtij pohimi. Le të mendojmë vetëm për konfliktet në Ballkan, ku feja është instrumentalizuar nga politikanët, të cilët i kanë dhënë një fizionomi fetare luftërave, që kanë ndezur, gjoja se këto janë konflikte ndërmjet myslimanëve dhe të krishterëve ortodoksë.

Pak muaj pas luftës në Kosovë, kam qenë i pranishëm në dy asamble ndërkombëtare. Njëra ishte në Amman, në Jordani. Atje, Princi El Hasan bin Talal, me siguri ka pasur të drejtë, kur ka pohuar:

“Ato konflikte që përshkruhen si ‘konflikte fetare’ zakonisht kanë të bëjnë pak me fenë e madje më pak me doktrinën fetare.”

Asambleja tjetër ishte në Budapest. Atje, Bodo Hombach, që ishte koordinator i paktit të stabilitetit për Evropën Jug-lindore, ka thënë:

“Paqja dhe pajtimi janë termat fetare kyçe për kohën tonë. Por ne duhet të jemi të vetëdijshëm se së voni dhe jo shumë larg prej këtu, njerëz cinikë dhe të pangopur e kanë instrumentalizuar fenë për të ndihmuar përhapjen e flakëve të konfliktit, me qëllim që të arrinin qëllimet e tyre brutale, e pse jo edhe ekonomike.”

Fetë janë në favor të paqes, sepse fetë janë shprehje e besimit në Zotin dhe e bashkimit me Zotin, krijuesin e gjithë njerëzimit. Këtu qëndrojnë themelet e vëlazërisë së vërtetë dhe të paqes së kulluar. Nëse në disa rrethana duket se kjo gjë nuk është e vërtetë, atëherë duhet të pranojmë se kemi të bëjmë me një karikaturë apo instrumentalizim të fesë dhe të vetë Zotit, kësisoj: *Nuk mund të shpallet asnjë luftë në emër të Zotit.*

Më ka rastisur shpesh të flas për marrëdhëniet miqësore midis besimeve të ndryshme në Shqipëri, por sot e ndiej të nevojshme të bëj dy vërejtje.

Vërejtja e parë është një ftesë që ne, besimet e ndryshme në Shqipëri, të zbulojmë rolin tonë profetik të përbashkët. Mos të kënaqemi me tolerancën e ndërsjellë, mos të kënaqemi duke i thënë njëri-tjetrit: - Unë jam, Ok, ti je, Ok!; ose duke pirë një kafe së bashku me rastin e një feste. Një teolog ortodoks rus, Oliver Clement, ka krijuar shprehjen ‘*partneritet profetik*’. Ne duhet të bëjmë përpjekje të përbashkëta për të zbuluar rolin e përbashkët profetik të feve tona. Që të zbulojmë rolin tonë të përbashkët profetik, duhet në radhë të parë besimi në Zotin e vetëm e të vërtetë; besimi në dinjitetin tonë, si njerëz të krijuar nga Zoti, pra, një dinjitet që duhet të ruhet dhe të mbrohet. Në mesazhin e tij për Ditën Botërore të Paqes më 1 janar 2002 Papa Gjon Pali theksonte rolin e veçantë të udhëheqësve fetarë të krishterë e jo të krishterë. Ai thoshte se të gjithë duhet të bashkëpunojnë për të çrrënjësuar shkaqet shoqërore dhe kulturore të terrorizmit, “duke shpallur dinjitetin e personit njerëzor” dhe se gjithashtu lipset të angazhohen të tërë së bashku për promovimin e paqes.

Vërejtja e dytë është kjo: Ne mburremi për bashkëjetesën ndërfaqetare, por të mos e marrim atë si diçka të mirëqenë. Prandaj më duket se duhet të kemi kujdes nga dy rreziqe. Rreziku i parë është një farë prozelitizmi. Në Kushtetutë lexojmë se “Secili është i lirë të zgjedhë ose të ndryshojë fenë apo bindjet” (neni 23, 2). Duhet të dallojmë midis një prozelitizmi manipulues dhe një prozelitizmi misionariteti, si një karakteristikë thelbësore e religjioneve:

I pari mundohet me çdo kusht të shtojë radhët e grupimit, ndërsa i dyti të paraqesë e parashtrojë besimin si një mundësi apo vizion jete në të mirë të personit dhe të shoqërisë. Në këtë pikë është e domosdoshme, që religjionet të edukojnë me lirinë për të zgjedhur besimin dhe me për të pranuar zgjedhjen e besimit të tjetrit si individ. Këtu një rol të rëndësishëm ka edhe shteti, në kuadrin e laicitetit të tij, që të tutelojë vullnetin e lirë të njeriut.

Rreziku i dytë është kur nuk respektohet neni 10, 3 i Kushtetutës, i cili thotë: “Shteti njeh barazinë e bashkësive fetare”. Ata në autoritet duhet të kenë shumë kujdes që të mos bëhet asnjë diskriminim mes besimeve të cilat zyrtarisht janë njohur nga shteti. Është e vërtetë se raporti ndërmjet shtetit dhe religjioneve në Shqipëri, për sa i përket trajtimit të barabartë të religjioneve, ka qenë përgjithësisht i mirë dhe jo problematik, por *Prevention is better than cure!*

Do të doja ta përfundoja këtë kumtesë, duke cituar mesazhin përfundimtar të Asamblesë Ndërfetare, që është mbajtur në Vatikan në tetorin e vitit 1999:

“U bëjmë apel udhëheqësve fetarë, që të zhvillojnë shpirtin e dialogut brenda bashkësive të tyre përkatëse dhe që të jenë të gatshëm të hyjnë vetë në dialog me shoqërinë civile në të gjitha nivelet. U bëjmë apel të gjithë udhëheqësve të botës, në çfarëdo fushe të ndikimit, që të refuzojnë ta përdorin fenë për të nxitur urrejtje dhe dhunë; që të refuzojnë ta përdorin fenë për të justifikuar diskriminimin; që ta respektojnë rolin e fesë në shoqëri në nivelet ndërkombëtare, kombëtare dhe vendore; që ta çrrënjosin varfërinë dhe që të përpiqen për të vendosur drejtësi shoqërore dhe ekonomike.”

Unë mendoj se këto fjalë na parashtrojnë një program të shkëlqyer për dialogun e mëtejshëm ndërfetar dhe për bashkëpunimin.

Edmond BRAHIMAJ

Kryegjyshi Botëror i Bektashinjve

Bismilahi Rrahmani Rrahim!

Në emër të Zotit, Mëshiruesit, Mëshirëbërësit!

E nderuara Zonja Kumbaro, Ministër i Kulturës!

Të nderuar ambasadorë, liderë fetarë dhe studiues!

Është nder dhe kënaqësi e veçantë të marr pjesë në Konferencën Ndërkombëtare rreth dialogut ndër fetar dhe t'ju përshëndes në emër të miliona besimtarëve bektashinj të kudondodhur në Botë: Zoti e pastë në vëmendje devocionin Tuaj dhe sjelltë paqe e begati për gjithë njerëzimin!

Vendi im, Shqipëria, ndonëse ka jetuar ngjarje të frikshme në këta 25 vite të postkomunizmit, ndonëse për kancelari të ndryshme është parë si tokë me sizmikë shpërthyes, sigurisht ka diçka të bukur brenda vetes. Ka margaritarin e çmuar të modelit të harmonisë dhe bashkëjetesës fetare. A është ky vullnet i Zotit? Sigurisht që po.

Por, nëse Zoti i Madhëruar na ka falur këtë mrekulli, ne sigurisht i falemi Atij për çdo mirësi në këtë botë dhe në tjetrën, duke mos harruar se jemi vëllezër me një të shkuar, të sotme dhe të ardhme të përbashkët. Ashtu sikundër në një familje biologjike, ku mbizotëron harmonia dhe respekti i ndërsjellë, trashëgohen vlerat e përkryera morale, edhe në familjen e madhe të një kombi, këto vlera sigurisht që na nxjerrin në dritë.

Besimi bektashian, të cilin unë përfaqësoj, i përmbahet qysh në themel të tij e deri më sot, njërit prej mësimëve të vyer të themeluesit tonë, Haxhi Bektash Veliut, i cili 800 vite më parë ka shkruar:

“Kurani i Madhëruar është besimi ynë dhe Muhamed Mustafai ndërmjetësi. Ademi dhe Havaja janë babai dhe nëna jonë. Ne të gjithë jemi vëllezër të njeri-tjetrit. Të gjitha mrekullitë janë krijuar për ne, nga lartësitë e epërme të qiellit deri tek fundi i dheut.”

Nisur nga kjo, teqetë bektashiane, në esencë të filozofisë së tyre kanë përcjellë pikërisht idenë e të qenit vëllezër, pavarësisht etnisë, racës, gjuhës, apo cilës feje i jemi përkushtuar. Nuk është e rastit, që shumë studiues evropianë, duke e parë bektashizmin si urë lidhëse midis feve dhe etnive, kanë shkruar qindra faqe ngazëllyese për këtë tarikat të shquar të Islamit, i cili ka ndikuar fuqishëm në kontekstin fetar ballkanik.

Ndërsa shembulli i harmonisë dhe paqes fetare në Shqipëri, padyshim është emblematik. Myslimanët shqiptarë syni dhe bektashi, janë bashkuar me vëllezërit e tyre të krishterë në çdo lëvizje antiosmane, për pavarësinë dhe prosperitetin e trojeve tanë. E njëjta situatë na ka bashkuar me të krishterët shqiptarë, kur jugu i vendit pushtohet prej grekëve apo veriu prej serbëve, për t'u finalizuar në lëvizjen e madhe kombëtare të Luftës së Dytë Botërore.

Ne prijës fetarë dhe besimtarë të zakonshëm, duke adhuruar me devocion Krijuesin, duke ruajtur dhe respektuar traditat fetare dhe atdhetare, sidomos në vitet e inkuizicionit antifetar komunist 1967-1990, i rrëfyem Evropës së qytetëruar, se pavarësisht stuhive të çfarëdollojshme, dashuria për Zotin, për njëri-tjetrin, mirëkuptimi dhe solidariteti fetar, mbeten si një xhevahir i mrekullueshëm në gjerdan të identitetit tonë.

Është kjo arsyeja, të nderuar të pranishëm, që Papa Françesku, në vizitën e tij në Shqipëri në vitin 2014, shkoi shumë larg në lidhje me konceptin e harmonisë fetare, duke thënë se, “tek ju ekziston vëllazëria fetare”. Ky vlerësim i madh për një komb të vogël, mbetet padyshim një nder i veçantë, po ashtu dhe detyrim për të ruajtur e zhvilluar më tej vëllazërinë fetare, për ta ruajtur atë nga çdo ekstremizëm i kohës.

Sepse, pa dyshim, ky rrap degëgjërë dhe madhështor i vëllazërisë sonë fetare, duhet parë me kujdesin më të madh, duke shmangur çdo lloj prirjeje ekstremiste fetare, pavarësisht nga cila epokë, apo cili vend vjen. Ruajtja e identitetit tonë fetar, na jep të drejtën të trokasim kryelartë në dyertë e familjes evropiane.

Ju faleminderit të gjithëve!

Ylli H. DOÇI

Kryetar i Vëllazërisë Ungjillore të Shqipërisë

Harmonia shqiptare në diversitet fetar

Të nderuar pjesëmarrës në këtë konferencë, shkëlqesi ish-Presidenti Moisiu, parlamentarë dhe funksionarë qeveritarë, ambasadorë dhe në veçanti ju Ambasador Sattler: faleminderit për këtë mundësi!

Të nderuar vëllazërit e mi shqiptarë të feve të ndryshme, përshëndetje!

Në Shqipëri kemi vërtetë harmoni shoqërore në diversitet fetar! Kjo harmoni e dukshme arrin edhe në tolerancë të vërtetë ndërfaqetare, aty ku njohja e besimeve të njëri-tjetrit është e mjaftueshme, siç është rasti me dinamikën e përfaqësuesve të komuniteteve fetare shqiptare, që mblidhen si vëllazër rreth sofrës në shumë raste të ndryshme. Ne jemi të gjithë vëllazër, shqiptarë, të përkushtuar për të jetuar në harmoni me tolerancë të vërtetë ndërfaqetare midis nesh.

Këtu unë dua të qartësoj një diferencim të rëndësishëm, që shpesh ngatërrohet, midis konceptit të harmonisë dhe atij të tolerancës, që përdoren pa kujdes në lidhje me dinamikën fetare: Harmonia është një realitet i dukshëm social, kurse toleranca i referohet bindjeve të padukshme.

Kjo nënkupton që ne e njohim mirë jo vetëm çfarë na bashkon, por edhe ato diferenca të rëndësishme teologjike, që na ndajnë në besimet tona specifike për të vërtetën e realitetit përfundimtar. Harmonia sociale me tolerancë ndërfaqetare është një arritje e vështirë për t'u realizuar, që duhet përfaqësuar vetëdijshëm në çdo brez dhe nuk është diçka, që vetëm trashëgohet kulturalisht; ajo duhet t'i mësohet (dhe përvetësohet prej) çdo brezi.

Toleranca ndërfaqetare është një arritje kulturore dhe jo një qëndrim ndërfaqetar që vjen natyrshëm, sepse tendenca e secilës fe është homogjenizuese, përfshirëse dhe asimiluese, sipas vizionit të vet specifik të realitetit. Prandaj, duke qenë të vetëdijshëm për këto vizione specifike të secilës fe, nga ne (teologët, përfaqësuesit dhe drejtuesit) pritet përgjegjshmëri: kjo nënkupton edhe ndershmëri, apo vërtetësi ndaj çështjeve të mprehta dhe të papajtueshme midis feve, por edhe ndjeshmëri apo

zgjuar si për të komunikuar në nivele dhe audienca të ndryshme në mënyrë të përshtatshme, ashtu siç na mëson edhe *Bibla* të jemi: “të zgjuar si gjarpri dhe të pastër si pëllumbi” (Mateu 10:16).

Kjo këshillë është e ngjashme me mençurinë shqiptare të bisedës së burrave kur thuhej që para se të flasësh duhet të hedhësh sytë rreth e rrotull për të kuptuar kush është aty. Ky kujdes nënkupton rëndësinë e kontekstit të nevojshëm për të kuptuar dhe për të mos keqkuptuar fjalën për një çështje. Ky kujdes nënkupton rëndësinë e njohjes së parimeve të interpretimit dhe ekspertizën mbi aspektet specifike të çështjeve. Ky kujdes nënkupton dimensionet e shumta të një çështjeje: teorik dhe teologjik, social dhe politik, por edhe personal dhe shpirtëror. Ngatërrimi i konteksteve, parimeve interpretative dhe dimensioneve të aplikimit të një çështjeje sjell pasoja të vështira për t’u zgjidhur. Në kontekstin e studuesve dhe teologëve, në një konferencë si kjo, është vendi për të rrahur idetë dhe konceptet me ndershmëri por edhe me respekt për njëri-tjetrin për të kuptuar sa më mirë këndvështrimet e ndryshme që kemi; dhe këtu mund të ekspozohen perlat e kuptimeve specifike të secilës fe me përkushtimin për të vlerësuar sa më mirë vlerën e tyre në kontekstet specifike me të cilat lidhen. Diferencat tona fetare që ne i kuptojmë në një kontekst të thellë teologjik, historik dhe hermeneutik nuk mund të hidhen njësoj në mediat popullore tek ata që nuk e kanë këtë kontekst dhe përkushtim ndaj të vërtetës dhe prandaj mund të keqkuptojnë dhe keqpërdorin faktin fetar.

Kjo është sfida e dialogut ndër fetar, kalimi midis Skiles dhe Karibdes Homerike, kalimi midis rrëshqitjeve në (1) relativizmin metafizik (që mund të sjellë politikisht edhe antifetarizmin militant) ose në (2) Intolerancën voluntariste (që mund të sjellë politikisht edhe teokracinë militantiste); të dyja kanë forma të së njëjtës sëmundje, që kap njeriun në tokën e indoktrinimit dhe atrofizimit të mendimit ndryshe qoftë nga ideologji fetare apo antifetare.

Mënyra e kalimit midis këtyre prirjeve të rrezikshme është mënyra si Odiseja kaloi ishullin e Sirenave. Ato ishin këngëtare të mahnitshme, që hipnotizonin mendjen dhe zemrën e çdo njeriu, që i dëgjonte dhe në fund kjo iu kushtonte jetën atyre, që ndalonin tek ato. Skeletet e këtyre fatkeqëve, që ishin tërhequr nga kënga dhe ishin ndalur shkëlqenin tek këmbët e Sirenave magjepsëse që këndonin. Odiseja u tha shokëve të tij për këtë situatë dhe e vetmja mënyrë për të kaluar gjallë, përtej, ishte duke i mbyllur veshët me dyll për të mos u tunduar duke dëgjuar këngëtarët magjepsëse. Por, ai vetë, kishte vendosur të dëgjonte këngën e tyre, dhe propozoi që shokët e anijes ta lidhnin me litarë të fortë tek direku i anijes, që sado të mundahej,

të mos lirohej dot dhe ata të mos i bindeshin atij për të ndaluar, por të lundronin pa vonesë drejt përtej ishullit. Kur kalonin pranë Sirenave zemra e Odiseas sa nuk dilte nga vendi për të shkuar tek ato, por mençuria me litarët e parashikuar e mbajtën dhe rreziku u kalua pa pasoja.

Forca tërheqëse dhe gllabëruese ose transformuese e ideologjive fetare ose jofetare nuk duhet neglizhuar. Prandaj, kështu edhe ne duhet ta lidhim veten tek di-reku i mençurisë me të vërtetën dhe dashurinë (Efesianët 4:15 “fole të vërtetën me dashuri”), që nënkupton kujdesin për të tjerët në anijen e brezit tonë duke administruar me përgjegjshmëri fjalët tona. Në këtë ngushticë fetare, ashtu si në ngushticën homerike ka pak hapësirë për gabim prandaj edhe studiuesit dhe teologët, që shtjellojnë çështjet fetare duhet të kalojmë midis papagallizmit të klisheve ose fjalimeve pa thënë asgjë dhe propagandimit të dallimeve si armë vdekjeprurëse.

Duhet të kalojmë midis këtyre rreziqeve, duke qenë të lidhur me dashuri për të gjithë anëtarët e shoqërisë sonë, të përkushtuar për ta dëgjuar të vërtetën, por edhe duke përmbajtur veten me mençuri si Odiseja për të shpëtuar bashkë me bashkëudhëtarët e tij. Ne jemi bashkudhëtarë drejt së vërtetës edhe pse secili prej nesh mendon se tashmë e zotëron të vërtetën e rëndësishme të jetës, prandaj le të ecim me modesti përkrah njëri-tjetrit si vëllezër.

Nënë Tereza foli në një ngjarje lidhur me bektashizmin në mars të vitit 1991 dhe në praninë e përfaqësuesve shqiptarë të feve të ndryshme ajo tha:

“Unë do të lutem për ju, për unitet dhe për të jetuar së bashku në paqe dhe gëzim.”

Unë shpresoj që lutja e shenjtërores sonë shqiptare do të japë fryt deri sa të ketë shqiptarë mbi dhe.

Loreta ALIKO

Kryetare e Komitetit Shtetëror për Kultet

Bashkëjetesa e feve dhe besimeve në Shqipëri

Takimi i sotëm bëhet në një kohë kur në arenën botërore ekuilibrat politikë e ekonomikë janë të brishtë, kur flukset migratore, të pasuar me ndryshimet në panoramën demografike të vendeve të ndryshme, influencojnë në raportet dhe marrëdhëniet njerëzore – shoqërore, që i pasojnë. Vendet perëndimore po përjetojnë ndryshime që po “trondisin” disa shtylla të marra të mirëqena ndër shekuj. Në këtë proces nuk duhet harruar që faktori fetar është një faktor themelor që ndikon, ndër të tjera, në sigurinë globale.

Është kjo një nga arsyet për të cilat teza provokative e Samuel Huntigtonit se, pas rënies së utopive totalitare, ky shekull do të ishte shekulli i përplasjes së qytetërimeve, ngjall akoma debate.

Do ta quanim “Përplasje ose jo e qytetërimeve”, zhvillimet e sotme mbeten një problem me të cilin shumica e popujve të botës përballet, në mënyrë të drejtpërdrejtë, apo tërthorazi dhe për zgjidhjen e të cilit, miliona e miliona njerëz, kudo në botë, bashkojnë mendjet, pasionin dhe vullnetin e tyre. Kahu pozitiv, apo negativ i këtyre përpjekjeve varet nga shkalla e pranimit, dialogimit, “ndërtimit së bashku” edhe mes besimtarëve të feve të ndryshme, në shkallë vendore, rajonale e më gjerë. Për rrjedhojë, dialogu ndërfeetar, sot më shumë se kurrë, merr një vlerë të veçantë!

Argumenti i kësaj konference mbi dialogun dhe harmoninë ndërfeetare shqiptare shtyn për analizime dhe reflektime, por ne duhet ta trajtojmë këtë të fundit si pjesë e dialogut dhe bashkëjetesës në këtë shekull, në këtë kontinent, duke u munduar të përvetësojmë domethënien dhe veçoritë e modelit shqiptar në dritën e ngjarjeve të sotme ndërkombëtare.

Le të fillojmë shkurt me konceptin e Bashkëjetesës fetare.

Çfarë përfaqëson ajo për shqiptarët?

Shpjegimi i kësaj bashkëjetese, që ka zgjatur me shekuj në Shqipëri, nuk duhet kërkuar në ndonjë strategji të mirëstuduar në tavolinë, as në ndonjë cilësi të mbifuqishme moralo-etnike, apo në ndonjë sistem edukimi e emancipimi shembullor të popullit shqiptar, ...asgjë nga këto.... Kjo është thjesht rrjedhojë e natyrshme e kushteve dhe e rrugëtimit nëpër histori, mbartur me pjekuri dhe prioritete.

Ne jemi një popull si gjithë të tjerët, një popull i vogël ballkanik, me karakter të fortë; jemi një komb me pesë bashkësi fetare e besime të tjera, me një shtet laik, në një zonë të njohur për trazira e mosmarrëveshje.

E megjithëse këto mund të ishin kusht ideal përçarjeje, Shqipëria nuk ka njohur kurrë konflikte fetare. Shtegtimi historik i vendit tonë, i ndikuar nga pushtimet dhe influencat e huaja, ka hedhur bazat e modelit të parë të bashkëjetesës fetare. Përkatësia e ndryshme fetare, mes pjesëtarëve të të njëjtës familje ishte diçka normale; fëmijët rriteshin e edukoheshin me të njëjtën frymë. Shfaqja në skenë e një besimi të ri fetar, nuk bëhej duke luftuar besimet ekzistuese, por paralelisht tyre.

Për të kuptuar më mirë se si bashkëjetesa fetare në një vend kaq të vogël si Shqipëria, u ndesh me realitetin e ashpër historik, duke dalë e pacënuar, duhet të kërkojmë rrënjët në procesin e veçantë që ka përshkuar fenomenin fetar në Shqipëri, i lidhur ngushtësisht me ruajtjen e identitetit kombëtar.

Në shekullin XIX, kur në lojë ishin fatet e kombit për shkëputjen nga perandoria Osmane, vlerat e çmuara të bashkëjetesës shqiptare dolën në pah me përfshirjen e gjithanshme të të gjitha besimeve fetare për mbrojtjen e identitetit dhe bashkimit kombëtar. Motoja e bektashinjve “Atdheu në radhë të parë!” ishte domethënëse për momentin.

Bashkëjetesa shembullore shqiptare u shpalos edhe më pas, gjatë Luftës së Dytë Botërore, kur shqiptarët e të gjitha besimeve fetare u bashkuan kundër pushtuesit dhe përveç kësaj, duke shpalosur vlerat e larta njerëzore, u shfaqën si popull filosemit, duke shpëtuar nga përndjekja me mijëra hebrenj.

Klerikët tanë kanë bashkëndarë vuajtjet gjatë regjimit komunist, vuajtje që u bënë shtytëse për rindërtimin harmonioz të feve në Shqipërinë demokratike.

Në ditët e sotme, me rimëkëmbjen e besimeve në Shqipëri, kjo vlerë e trashëguar, si një proces i veçantë shpirtëror e kultural, bazohet në një dialog të shëndoshë ndërfitar, i cili mund të përmblihet në tre principe kryesore:

1) Përkatësi e qartë besimore, ku secili shpreh lirshëm bindjet e veta të fetare, pa kaluar në fanatizëm, duke konservuar vlerat e identitetit kombëtar.

Njohja e mirë dhe e saktë e doktrinës përkatëse, i brumos besimtarët me virtyte e vlera morale dhe e drejta kushtetuese e garantuar iu krijon mundësinë e ushtrimit të besimit.

2) Dialogu dhe toleranca shoqërore e qytetare, shprehje e qartë e së cilës është dashuria dhe respekti i ndërsjellë midis besimtarëve të feve të ndryshme dhe dëshira për të bashkëpunuar.

Ky dialog nuk mbetet diçka abstrakte, por merr jetë nëpërmjet nismave, aktiviteteve, përpjekjeve të përbashkëta të feve të ndryshme për lehtësimin e plagëve sociale e për të mirën e përbashkët.

3) Laiciteti shtetëror - politik. Shteti shqiptar është një shtet laik, në Kushtetutën e të cilit, një nga parimet kryesore është garantimi i plotë i lirisë, asnjësisë së shtetit dhe barazisë fetare.

Duke u vatëruar në këtë të fundit, Komiteti Shtetëror për Kultet, i krijuar enkas për kurimin e marrëdhënieve mes shtetit dhe feve dhe për ruajtjen dhe forcimin e harmonisë fetare, është treguesi i rëndësisë së kushtuar nga Qeveria e Shqipërisë për konservimin e kësaj vlere, parë edhe si një faktor kontribuues në ruajtjen e sigurisë kombëtare. Sfidat me të cilat përballemi sot si: plagët shoqërore, ekstremizmi i dhunshëm, përhapja e shembujve negativë me shpejtësinë e dritës, nëpërmjet rrjeteve sociale etj., na vënë të gjithëve përpara përgjegjësisë, qofshim laikë apo besimtarë!

Për këtë arsye, angazhimi i Qeverisë së Republikës së Shqipërisë është parësor, në mbështetje të çdo nisme kombëtare, rajonale apo globale, për paqe e bashkëjetesë, për integrim dhe mikpritje të të huajve.

Duke ju falënderuar për organizimin e kësaj konference kaq të rëndësishme për aktualitetin, jam e bindur që për integrimin e vendit tonë në Bashkimin Evropian, bashkëjetesa fetare është shembulli dhe kontributi, që mund t'i japim Kontinentit të Vjetër dhe për të cilin jemi krenarë!

English

Bruno Giardina

Edmond Hajdëri

Catholic University of “Our Lady of Good Counsel”

Excellency Ambassadors,

Honorable Religious Authorities

Dear members of the Parliament

Dear Colleagues and Participants

On behalf of our University, we would like to thank the people who designed and organized this meeting and we also express our gratitude for giving us the opportunity to share and exchange ideas about the important topics such as Interreligious Dialogue and its Role in the Maintenance of a Lasting Peace.

In an increasingly interdependent world that includes immense cultural, ethnic, racial, national, and religious diversity, it is crucial to seek and find ways to come together as a human family while still respecting our many diversities. The study of intercultural communication and interreligious dialogue provide us important tools to help people deal with all their diversities in more positive ways, therefore enhancing understanding between them and enriching their lives. People must still understand other people’s cultures. We have to prevent unnecessary misinterpretations of other people’s behavior, thereby decreasing the possibility of already existing conflict.

We should be fully aware of the fact that our generation has arrived at the threshold of a new era in human history: the birth of a global community. The modern communication mediums, international relations, security and environmental problems make us all progressively mutually dependent. No one can live in isolation. Thus, whether we like it or not, our vast and diverse human family must finally learn to live together. Individually and collectively we must assume/adopt a greater consciousness of Universal Responsibility.

We have to be aware of the fact that *no Peace will exist among nations without Peace among the Religions* and that this strongly demands a true and constant dialogue among the religions.

Thus even though religions can not always speak a common language, the common underlying concern for peace and humanity may overcome any language barrier, because expressed language is only one means of communication among religions as well as among men of diverse racial, national, cultural and other backgrounds.

Albania was in the past and still is a unique place in which all these characteristics are almost fulfilled. Albania is a rare example of true dialogue and spontaneous respect of all which appears to be what we may name “the others”. We really think that Europe has much to learn from Albania and its people.

The role of the higher education and the University in this case is exceptionally significant, because it is capable to convey to the students a healthy culture about the universal values of the individual and the society, to stimulate and assure a favorable environment for an intellectual intercultural and interfaith dialogue based on reciprocal respect. This process Pope Francis has clearly defined in his statement “*Educating humanly but with open horizons. Any sort of closure does not serve for education.*”

The Catholic University Our Lady of Good Counsel was first initiated after Mother Teresa’s visit to Albania, and the idea was then developed, conceptualized and implemented in full conformity with the philosophy and standards of Albania’s EU Integration and its Higher Education in the European Higher Education landscape and the features of a catholic education institution. Its establishment and growth was welcomed by the Albanian education system. The admissions were open to everybody on merit base, without restrictions or any discrimination.

This is primarily because from day one of our University foundation, the Albanian audience welcomed its academic novelty and the moral values it introduced to Albania. Fourteen years later, the university operates on the same principles clearly defined in its first statute in 2004: “*The Lady of Good Counsel University in all its activity as a non for profit institution is guided by the principles of respect for human rights, humanity, social equity between social strata, as well as different races, religions and nationality.*”

The best testimony to this is the heterogeneous student, faculty, and administrative population which to this date, has not changed but instead continues to represent the diversity of religions and faiths in Albania.

Grounded on this principles, the University also developed over the years the best features of catholic education providing for an all-inclusive intercultural environment for students and academic staff, irrespective of the interreligious and cultural diversity among Albanian and foreign students, especially considering the

large number of foreign students at our institution. The University is carrying out its mission in the higher education system through an educational approach based on catholic principles and values, a concept that places science to serve humans and civil co-existence.

From the public perspective, interreligious dialogue and harmony over the years has been developed and implemented through conferences initiated and hosted by our University in cooperation with other Universities present here today and other religious communities.

The first one, “*Family as the Foundation of the Society*,” hosted on April 9, 2014, offered not simply a picture of the situation of the Albanian family but also its role and dynamics in the framework of the Albanian society as influenced by different internal and external factors.

The second one, “*Family in a Global Context: Current and Future Perspectives*” organized on May 25, 2016, discussed the family role at a global level, identifying various challenges that are affecting its development.

We believe that the more we talk about these issues of great interest to the whole society, the better the results.

Our University has also paid special attention to promoting Peace dialogue and creating a special unit/ structure like the “*European Center for Peace Sciences, Integration and Cooperation*” which has been very effective in organizing a number of educational and research activities in the field.

Considering the role of higher education institutions as an important tool to support this dialogue at both academic and intellectual level, we think that this interuniversity conference may change into a permanent forum and platform to discuss and further develop these values.

We will conclude these remarks with a thank you note for my colleagues from Bedër and Logos Universities for the professional collaboration, and a special gratitude to the Embassy of the Republic of Austria in Albania and Ambassador Sattler for the important role in promoting and supporting this conference.

Joannis PALEOKRASA

President of Administration Board,

Logos University

Dialogue in truth, humility and love:*A basic condition for global humanity*

My studies at the London School of Economics and my subsequent career in international banking and politics, have taught me that speculation, particularly with other people's money, is bad. However, I wonder whether historical speculation is not worse. However, I would risk the forecast that our era will go down in history, as the Paradox of Globalization. The paradox is that we have managed to establish a globalized economy, but have distanced ourselves from global humanity.

Aided by the explosion of internet and the universal use of English, multi-billion transactions between businesses anywhere in the world, are completed within few minutes. One would expect that this should lead people of different nations, faiths and cultures to get closer together in a fruitful exchange, not only of goods and services, but also of ideas, culture and friendship. The great Paradox of Globalization is that we have globalized our monies, but we have disintegrated our global humanity.

The basic institution of Family – this God-given cell of social solidarity and love – is on decline in most so-called developed countries. At the global level, nationalism and greed for resources have thrown humanity into two catastrophic World Wars and many local but equally bloody and cruel confrontations that are being fought, ever since the Second World War was over. In a climax of evil, the “rape of man and nature” (as Philipp Sheared¹ put it) has set in motion climate change and the course for the extinction of life from planet Earth.

1. Philipp Sherrard: British philosopher and theologian of the 20th century.

«Wretched man that I am! Who will deliver me from this body of death»? Saint Paul's question to the Romans sounds strangely topical after almost 2000 years. I think that I can quite safely speculate that most of us, in this Conference, agree that the source of the problem is the contemporary deification of money and matter, raised on a pedestal, which in any society, and rightfully belongs to humanity. We have totally confused the Means, for an End. Money is just **one** of the **means** to attain the over-riding objective of Human Welfare, within God's Creation. Most world religions, certainly those present in Albania and represented in this Conference, are trying to preach to the world this Truth.

At this point, however, I feel I should confess that in practice religious people do not always fill their sails with the same salutary winds. Reacting to the fierce struggle for money and power that characterizes the present world, some are tempted into fundamentalist isolation or – still worse – into hatred and violence. Both are alien to the spirit of any religion, which teaches compassion and solidarity among humans as the basic rule of society. God, in all monotheistic religions is Benevolent not Malevolent. Malevolent is human greed and egotism.

It is intriguing that the real problem in today's world is not religious differentiation, but a more honest grasp of our faith in God, humanity and the rest of His creation. This is the only genuine condition for a balanced and enhanced human existence. It is understood that we have all been born into societies differing in their history and culture. Language and creed are the main differentiating features. In the turbulent history of the Balkans, these were often the result of coercion, rather than of free choice. In today's circumstances of deification of the globalized economy, free choice of even religion or simple ideology is often raped by the egotistic Cult of money and media.

Reinstatement of spiritual and moral values is the only force that can stop the free fall of humanity. However, in today's reality, the influence of Religion is often weakened by the impact of historical divisions and accidents or simply by lack of understanding and cooperation among existing religious establishments. Theologians, thinkers and especially common people that have looked at the problem, with an honest eye, have established that most of this is due to lack of contact and an open inter-faith dialogue in a brotherly spirit.

Quite a lot of inter-faith dialogue takes place in today's world, but it is not a great success story. What is the key to such success? I would kindly ask you to

bear with me a short quotation from St. Paul, as I translated it from the original in contemporary English:

“You should clad yourself with a new person, created in God’s will in justice and holiness of truth. Therefore, discarding every lie, each one must speak the truth with his neighbor; for, we are members of each other. (Ephesians 4, 24-25)

The key to a successful interfaith dialogue is Triplex: Justice, holiness of truth, and perfect love; but as we know from the parable of the Pharisee and the Publican, justice presumes humility. To state it clearer: Justice requires that we make no false claims about our own faith, or that we berate the faith of others. To achieve this and at the same time speak the truth we must be quite knowledgeable of the faith of others. Finally, we must be possessed by consummate love and cooperation, such as that among members of the same body.

Landing back to our era, what do we see in Albania? I dare say the present Conference is a representative example of a good, open dialogue. All major religious confessions are present, under the auspices of the President of Albania, the Embassy of Austria and three Universities. Ever since the collapse of the former atheist and authoritarian regime, the re-established religious institutions have created among themselves an atmosphere of friendly understanding and cooperation, particularly in the face of emergencies and humanitarian crises, such as the impact of fighting in neighboring Kosovo, few years back.

In many respects, Albania today provides a very good example of a peaceful, but dynamic transition from an era of enforced atheism and religious persecution, to that of benevolent co-existence and direct or indirect contribution of all religious bodies to the creation of social solidarity and cohesion. It is very gratifying to live in a country, where the richness of living in a multi-religious society is not marred by a parallel atmosphere of mutual suspicion and hate, evident in other European countries, where religious wars took place as late as 30 years ago.

However, the question remains: “Is this sufficient”? My spontaneous answer is “No”. Religious tolerance and mutual propriety are necessities, but the human soul craves for something stronger and deeper. The ideal of all faithful souls is not a society united, just by the bonds of a welfare state, but one living in the harmony

of the vibrant notes of love. Love is something far beyond tolerance and justice. It implies generous sharing, giving and taking. “*Love can be kept only by being given away*” as the blessed Thomas Merton² said some 50 years ago.

I consider that even the present advancement of Inter-Faith Dialogue in Albania represents a major achievement, because it is certainly based on a true desire of all Faiths to know and understand each other. However, if we go back to the quotation from St. Paul’s letter to the Ephesians we still have quite some distance to cover, before this dialogue becomes a warm relationship of love in justice. We have to learn much more from each other, so we can share more concepts and common attitudes. I know of de-fusing the gunpowder of reaction, isolation, violence and hatred this only sure way. Hatred, in most cases is the child of ignorance and division is the product of misrepresentation, if not of straightforward lies:

“Then you will know the truth, and the truth will set you free.”

Humility naturally flows out of the true knowledge of ourselves in relation to God and love bonds everyone together in God.

Gaetano DAMMACCO

University of Bari “Aldo Moro”

Interreligious dialogue and democratic development of Albania

1- One of the reasons that determined Pope Francis to visit Albania in September 2014 was the ability of the Albanian people, who “suffered so much because of a terrible atheist regime”, to realize “a peaceful coexistence between its various religious components” (thus in the announcement of June 15). In fact, the history of Albania also rests on these two columns: suffering (secular and serious) and albanesity, as a conjunction of identity and religion.

Religion has always been considered an indispensable element in Albania, because it gives meaning to the life of the people and because it has always been closely linked to albanesity. The expression “Feja e shqiptarit është shqiptaria” (“The Albanian faith is Albanian”), coined in the nineteenth century by Pashko Vasa, expresses the strong sense of identity that unites this proud people.

Albanesity unites the people, because it takes awareness of its identity, and religion gives meaning to people’s lives, because it indicates values and priorities. In the experience of the Albanian people, identity and religion define character and are the interior strength, which has allowed overcoming many difficulties and crises, without deflecting from the priority values and favoring forms of adaptation.

From this point of view, whenever the scenario of history and politics has changed the people has found in its spiritual dimension (that is, albanesity and religion) the strength to continue its journey in history, as it always happened especially during the domination Turkish, and the even more terrible communist dictatorship.

Today the scenario has changed: In the past the Albanian people have always had to fight against an enemy (external or internal), but in the current historical moment the people propose themselves as the main actor and arbiter of their own destiny. The fall of the dictatorship and the democratic choice are two sides of the same coin, which comes from the history of Albania and goes to the rule of law to

guarantee the freedom of the person. This is summarized in the preamble of the new republican constitution of 1998, in which tolerance and religious coexistence are indicated as basic elements of the “people of Albania”.

Albanesities and religion today, as popular structures, are placed within the rule of law and characterize the values of peace, justice, harmony and collaboration. For the Albanian people, religion is not indifference and belonging to a religion is not fungible. It has also been said that in their eventful history the Albanians have easily passed from one religion to another (so they have become Catholics, Orthodox or Muslims depending on the interests of the moment) because they are indifferent to religion. In reality this judgment is not correct, since it confuses the historical necessity, which has forced survival behavior, with a sense of religious belonging, which expresses a strong rooting.

Just one example among the many is enough. During the fierce Ottoman domination in the South Orthodox women had preserved the Orthodox faith, while the males, by existential necessity, had “become” formally Muslims. This avoided the heavy restrictions imposed on non-Muslims (eg. compulsory conscription, payment of heavy taxes). This choice of life did not diminish the sense of religious belonging or the value of religious differences (between Catholics, Orthodox, Muslims, Bektashi), on the contrary it favored a culture of tolerance and inter-religious cohabitation.

The long periods of domination (Byzantine, Venetian, Ottoman, Italian, Nazi, Communist) produced in Albanian culture flexibility and adaptation, to the point that differences (religious, clanic, linguistic, social) were accepted in the framework of unity of nation as elements of albanesities. This turned out to be a humanistic cultural fact, which encouraged coexistence and cohabitation.

Albanesities, therefore, is sociability, attachment to tradition, tolerance (live and let live), acceptance of one’s limits, link between neighbors, interest in the world around, cunning of everyday life, affectionate gossip among friends, vital joy (T. Shehu).

2- The particular link between religion and identity has also attributed to religious communities a public role in the construction of culture and society: the first text written in the Albanian language under Ottoman domination was a formula of baptism (1555) and one of the greatest Albanian poets (Georgi Fishta) was not casually a religious; Catholic and Orthodox priests, Muslim imams and baba Bektashi were among the protagonists of the brief but important democratic experience of young Albania after the fall of Turkish domination (1924-1928). In Albania, religions have always played a public role and have been recognized as elements of

social and cultural promotion, encouraging the culture of dialogue, even in difficult times.

Even religions (as public subjects) played a role in the fall of the communist dictatorship, since they affirmed the irrepressible value of freedom and the rights of the person. They played a public role for social dialogue and for the construction of a free and democratic society, even in the first difficult years after the fall of the communist regime, in the first moments of democratic life as during the elections on 1992, 1996, 1997 accompanied from disorders, social conflicts and economic collapses. In these circumstances the religious leaders always invoked a sense of responsibility and collective effort to overcome political and social crises. And again in June 2013, on the occasion of the parliamentary elections, the Albanian Bishops addressed an appeal to the country, inviting all citizens to “take part in the elections as an opportunity for active participation in the public life of the country”. In particular, this appeal is important because: it comes from all the bishops; it is addressed to Catholics and to all men of good will; draws attention to the importance of the democratic exercise of the right to vote; warns against possible critical issues (such as fraud, buying votes, threats, blackmail).

It can be said that this social and political commitment of religions, aware of the critical moments, has been decisive in the difficult democratic life of the country, both at its beginning troubled, when the risk of a civil war was very high, and in the phase of Consolidation.

The Albanian experience shows that the mission of religions (I refer to the traditional ones such as Islam, Catholic Church, Orthodox Church, Bektashi) has not only been limited to the spiritual and cultural dimension, but has expanded to concrete existential problems (social and political)) with the aim of giving answers to the needs of the people. There is no doubt that the spiritual mission is the main mission of the religions, but it is strictly connected with the social mission, which has as its final objective the protection of its dignity and human freedom. In this sense, it is a popular mission, which has fostered and fosters peaceful coexistence, dialogue, pluralism (religious, social and political), protection of human dignity.

Pope John Paul II during his visit in 1993, the first of a pontiff, highlighted these characteristics, underlining the importance of the commitment of all religions in having “reacquired freedom in a practically bloodless way”, which he did to revive life “almost miraculously from a chasm of tyranny and death” (message to the Nation, April 1993). The Pope also emphasized the importance of religious freedom as “a gift for all, because it is a basic guarantee of every other expression of freedom” and assured the commitment of the Catholic Church to building a

democratic society, work in progress. that “requires a daily vigilance and a careful collaboration on the part of everyone”.

In the consideration of the people, religions are authoritative subjects precisely because they resisted the communist persecution, which devastated the country from 1944 to 1990, and because the martyrs witnessed their faith in religion and in man. Correspondingly, the dialogue between religions, which has a spiritual and social value, has guaranteed national unity and the path to democracy. The testimony of the martyrs of communism is not only a fact internal to religions, but it is considered a legacy of the whole Albanian community, because they have witnessed with their faith the right of the person to his freedom, his identity, his dignity.

The martyrs are witnesses of the Albanian nation, which consists of the only ethnic group, but of different clans, languages, religions, traditions, legal rules. One faith, but many religions, one spirituality, but many people and “identity”. Only one kanun, but many kanuni (for example Kanuni i Lekë Dukagjinit, Kanuni i Skenderbegut...). It is significant that the kanun, an integral part of the Albanian cultural heritage, makes no difference between the four confessions traditionally present in the country. The search for a balance between unity and diversity, also experimented through numerous concrete difficulties and moments of social violence, has generated the culture of tolerance and cohabitation.

Religions have been interpreters of this balance perhaps because they were never on the side of power and the rulers. To affirm the value of human dignity and people’s rights of freedom, starting from the experience of cohabitation, they have allied themselves to build a different and better Albanian society. It is important to highlight that during the history of the country, religions put in place numerous moments of sharing and common actions, but each individual religion also carried out its own activities to affirm the absolute values typical of their faith, in reference to the specific doctrinal patrimony and theological. During these numerous individual moments the external support of the other religions was always realized. A testimony (among many) is given by the Mass, which was celebrated in the cemetery of Scutari in November 1990 by Fr Simon Jubani, in which also the citizens of Islamic religion participated. The magnitude of popular participation discouraged the police from a repressive intervention, which had also been ordered by the government of Tirana. An absolutely revolutionary religious act, also because it was forbidden, which united people of different faith and even people without faith in the name of God.

3- Dialogue between religions is fostered by the common goal of guaranteeing personal freedom, religious freedom, democratic development and social well-being. In addition, dialogue and tolerance are a method of coexistence of the

civil and religious communities as a response to the needs of the country, where insecurity is always present, even today, crossing a happy economic times. Dialogue also comes from tolerance and develops in more directions, with greater or lesser difficulties, and involves several subjects: it is practiced with the State, with civil society, with other religions.

Paradoxically, internal dialogue is more difficult, especially in politics and sometimes in the same religions. The dialogue of religious communities with the State has not been (and is not) always easy, although there is always a basis of reciprocal availability, even for the legacy of the past. The objective of dialogue with the State responds to the need to guarantee religious freedom not only as a principle, but as a concrete action, and to the need to mediate citizens' requests and the fundamental rights of the human person, with a view to consolidating the democratic process and the politics of pacification. Considering the relations between the religious communities and the State, many problems have been solved or at least a resolution criterion has been found (see for example the question of the properties and the establishment of the "Agency for the restitution and compensation of properties"), but others are still standing.

However, history teaches that dialogue with state power is always problematic, just as political dialogue is problematic. An important moment of dialogue between religious communities and the State is represented by the General Agreement of 2002 between the Holy See and the Republic of Albania. The main objective is the regulation of the juridical status of the Catholic Church and its presence in society. The Agreement, in the perspective of interinstitutional dialogue, prescribes the establishment of a special commission to find solutions "In the event of uncertain, unresolved or disputed issues related to the Catholic Church in Albania in general or to specific Catholic communities or institutions", as well as "for interpretation or application of the agreed parties will proceed by mutual agreement in the search for a friendly solution".

In the perspective of dialogue, the Albanian state has defined its relations with other religious communities (with the Muslim Community, with the Autocephalous Orthodox Church of Albania and with the Bektashi community) through the system of Agreements. After the negotiations between the State Commission for Cults and representatives of religious confessions, identified within the respective Statutes, the Agreements were signed in 2008. The Agreements have the same structure. The most important common points are: the recognition of the constitutional principles of the secular state and the independence of religious communities; the protection of full freedom of thought, conscience and religion; the commitment of the Albanian state to issue a specific law on the state funding of religious communities; the

protection of the bodies of religious communities; the protection of people's right to religious freedom.

If we compare the agreements between them we can see that there are many common points and requests for concrete protection of religious freedom. Therefore, it can be said that the experience of interreligious dialogue has created a convergence of positions and has highlighted a common position of religious communities towards the state.

Dialogue does not consist in a good disposition of mind, but it is an instrument of encounter with a juridical value in which to identify and achieve results and from which mutual obligations and recognition of rights arise. This is a modern conception accepted in the European treaties, which recognizes the value of social dialogue and constructive dialogue, as a suitable tool for overcoming conflicts.

Dialogue between religions has certainly made it possible to protect the fundamental rights of the human person, encouraging both a cultural growth of the country and a more adequate state legislation to guarantee the dignity of the person in a context that has known atheism and persecution for many years. Also for this reason, Albania has been able to realize acts of discontinuity with the past. Also the approval of the Constitution of the Republic, which recognizes the value of religious freedom as an acquired element, as stated in the 2004 Report on religious freedom in Albania.

Inter-religious dialogue was also possible because religions have made an internal change, rediscovering the theological and theological heritage after the fall of the dictatorship. Moreover, they have recognized the value of the social mission for the defense of the human person and of freedom and for give help to the people during the serious economic and humanitarian crisis in the country.

Dialogue is not, therefore, an aspiration, but constitutes an experience of life, which also crosses the individual and specific situations, just think of the mixed marriages between Christians and Muslims that are the real place of encounter under many profiles (education of children, roles of spouses, discipline of inheritance, ...).

Finally, dialogue between religions has represented an element of contrast to the exasperated nationalisms and fundamentalisms that are present in our societies, especially in Europe. These phenomena have passed from Albania, even in a dangerous way, but they have left no signs.

4- Religious peace and dialogue among religions are also elements of democracy, which in Albania represent the conquest of status and dignity. Also because of

the lack of experience, the meaning of the word democracy in the country was unknown. The society that came out of the communist dictatorship, deeply wounded, tried to imitate the formal models of Western democracy for convenience, having absolute need of economic aid, to look for an institutional way. In this search for its future, the impact of religion on democracy and civil rights was important to initially create a different and alternative cultural climate, which would favor the accession of Albania to various international fora.

For example, in November 1992 the country signed an agreement with the European Economic Community on trade and commercial and economic cooperation; in June 1991 he joined the CSCE / OSCE); in February 1992 he ratified the International Convention on the Rights of the Child; in October 1991 he joined the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966.

In this perspective, membership in the CSCE was very important, also because four conditions had to be respected (they are: free elections, convertibility of money, free market and religious freedom and transition to a democratic system) among which respect for religious freedom was of particular relevance because of its past. As a result, Albania approved the constitutional law no. 7491 of 1991 (composed of 42 articles) with which he guaranteed citizens the exercise of fundamental human rights (the rights of freedom, of expression of thought, of appeal, of electorate, of organization, etc.), and it reconfirms the role public and active religion, which finally could exist in full freedom. In this context, there is the resumption of diplomatic relations with the Holy See (on 7 September 1991 the Apostolic Enunciator in Albania and the Albanian Embassy at the Vatican reopened).

This effort of change was accompanied by considerable difficulties in a prolonged situation of chaos and uncertainty. Street demonstrations and violence accompanied the difficult path of the country that faced the first free elections (in 1992 and 1996). Above all, in 1996 the country was devastated by the collapse of the financial pyramids, which generated large and uncontrolled popular protests, which plunged the country into anarchy until mid-1997, causing about 2,000 deaths. Armed bands took possession of the country, which was split and out of control. A strong wave of emigration poured over Italy and the UN intervened with Operation Alba. In all this turbulent change, in addition to politics also changed some identifying features of the country: the process of urbanization (in a few years Tirana passes from 250 thousand inhabitants to over 1 million), a substantial internal migration drove the country towards modernity and required a significant change of mentality, rapid and problematic.

Religions greatly contributed to democratic change, through inter-religious dialogue they created a climate of pacification and fostered social dialogue, as they had always done in the past. The medley of the meeting and of the dialogue, the continuous references to the values and the method of democracy contributed greatly to overcoming the serious difficulties, using together all the mass media and especially the radio, television and newspapers.

The historic visit of John Paul II in April 1993, was the seal put on the future of the country. All the religions recognized that visit, which was a significant moment of recovery of an identity. Among other things, the Pope delivered a message that at the same time was a way forward: to protect religious freedom, as a source of all freedom, and faith, since “from this freedom, when it is correctly used, it is not to fear any social disorder Religious freedom is a bulwark against totalitarianism and a decisive contribution to human fraternity “.

The religions, therefore, as they have also demonstrated during these years, are subjects of guarantee of the democratic process and of the values, that protect the human person, his dignity and the fundamental rights. Values that have been accepted in the constitution of the country and in more articles recalled, as for example in the articles 3 (a sort of list of the principles that are ‘the foundation of the State’, among which ‘the dignity of the man, his rights and freedoms, ... pluralism, identity and national heritage, religious coexistence, as well as the understanding of Albanians towards minorities’) 9.1 (which sanctions the formal and solemn acceptance of international principles of protection of freedom of conscience and religion), 10.2 (inter alia the recognition of the equality of religious communities and the mutual independence between them and the State, consistent with the European Convention and the 2000 Charter of Nice), 24 (freedom of conscience and religion). The faith in God and the universal values, contained in the preamble, are the two great sources of values to which Albania directs its life.

Ferdinand GJANA

Rector of “Bedër” University College

Interreligious dialogue in Albania and its contribution to international security

Abstract

Over the past two decades, the world security has been quite unstable. Since September 11, 2001, when aircrafts hijacked hit the towers in New York, the biggest threat of the international security has been terrorism. Deriving from religious radicalism, it has caused many casualties in many countries on the world, without making any exceptions between east and west, south or north.

Many governments and key international organizations, such as the UN, NATO, and EU, have included as a priority for the security countering and preventing terrorism and violent extremism.

These developed strategies can be classified in two categories according to the phase they are implemented: on one hand, there are preventive strategies and on the other hand, there are countering strategies. The preventive activities, such as education, inclusive development, interethnic and interreligious dialogue, can be named as soft way and the activities of countering terrorism, which are mainly use of military and policy interventions, can be classified as hard ways.

The preventive strategies, because there are many elements, need lot of time and efforts; in comparison with the hard ways of countering terrorism, they are more effective and less costly. These strategies comprise the inclusive development and promotion of tolerance and respect for diversity.

As the terrorism and violent extremism originate from religious ideologies and the interreligious dialogue is one of the most critical and important element to prevent societies, religious group and individuals from the manipulation and becoming part of the vicious cycle of terrorist activities.

Many governmental and non-governmental organizations have been very active in the areas of promoting the interfaith dialogue in different part of the world.

At such a crucial time, the religious coexistence, which has always been present in Albania, has taken a special significance. This coexistence besides the important role to keep social and political sustainability in the country, it has also contributed to international security by being presented as a good model of peace.

This article analyses the international security, the interfaith coexistence in Albania and the ways it has contributed to international security.

Keywords: *international security, religion, interreligious dialogue, terrorism*

Traditional Meaning vs the New Environment of International Security

When you look at the meaning of security, it is obvious the change that it has undergone through. In the past the answer of “which is the safest country in the World?” was easier to find in comparison with the new environment. When you analyse some other dimensions of the traditional international security and the new environment of it, you realize easily how the actors have changed: in traditional meaning, the governments, militaries and military alliances were the main actors of the security but now the number of these actors has increased by including also corporates, media, civil society, terrorist groups etc.

When you were analysing the threat in the past this was an external power but now you are surrounded everywhere by different risks that can spoil your peace. In the new environment, the security has become broader and broader. From the sector of economy to energy, from environment to food and health, they have become all part of the new concept of a broader security. Global security, regional, national, society and individual security, is the new deeper concept.

International Security and the Scary Trends of Terrorism

The recently main risen threat to the new security environment has been terrorism. When talking in general terms, the causes of terrorism might be many, such as ethno-nationalism, alienation, discrimination, socio-economic status political grievance but the recently risen terrorism has derived from religion. Over the 15 years, South Asia, Egypt, Turkey, Germany, France, Spain and many other countries and regions has been under a high attack of terrorist groups by causing a huge amount of deaths and other costs.

According to GTI 2017, terrorist attacks against civilians have increased by 17 per cent from 2015 to 2016 in global level and the primary targets of them have been private citizens and property.¹

The most dangerous terrorist groups, which have been responsible for 59 per cent of all deaths in 2016, are ISIL, Boko Haram, al-Qaida and the Taliban.²

By killing 9,132 people in 2016 with the majority of these deaths occurring in Iraq, with a 50 per cent increase in deaths from its previous peak in 2015 ISIL has been the deadliest group in 2016.³

Terrorist attacks in 15 countries has been undertaken by ISIL only in 2016, which has been drastically rising in compare with the previous year.

The other three deadliest terrorist groups, Boko Haram, al-Qaida and the Taliban, have been also responsible for a very high number of deaths in many attacks in different countries.

To end these terrorist groups has been a great challenge for all governments and international organizations through a much-expanded strategy starting with means of prevention and countering in many ways.

When analysing the mentioned above terrorist groups, it is obvious that all of them have a common ideological background, which is supported by religious radicalism approaches ideologies. In addition, these groups' leaders or any affiliated individuals to these groups have continuously announced themselves as Muslims believers that aim to reach their objectives through this violent and insane way.

According to The Global Terrorism Index (GTI) (2017) the main factor of today's conflict seems to be religion and religious difference and again in the GTI (2017) affirm that terror acts committed in 67 countries out of 167 in the world today, 51% of them is on the religious ground.⁴

Interreligious Dialogue: An Effective Way of Preventing and Countering Terrorism and Violent Extremism

By having a glance at the policy papers and strategies dealing with countering terrorism and prevention of violent extremism of different international organizations such UN, OSCE, NATO, you can easily realize that there are so many things integrated in these strategies. They include hard ways, which includes police and

1. Global Terrorism Index 2017.

2. Global Terrorism Index 2017.

3. Global Terrorism Index 2017.

4. Global Terrorism Index 2017.

military force and at the other side there are many soft ways indicated such as education, inclusive development, improving the rule of law and human rights and one of the most critical of this category is that of the increasing of interreligious dialogue.⁵

Countering and preventing religious terrorism is in the centre the indoctrinated and sometimes misinformed and misused individuals. These people are almost impossible to have a successful treatment process just with use of hard ways, actions undertaken by state institutions such as military or police forces. It is very indispensable critical role and the high impact may the religious leader have and their community over this indoctrinated/ideologically “infected” to facility and speed up the solutions. It is usually easier, more effective and less costly⁶ to prevent such a phenomenon in social, political and economic dimensions than to counter it after many damages and problems have been risen.

When you see the statistics on terror acts, conflicts and wars, they prove that the world has to unite to enhance religious tolerance, interfaith dialogues and mutual understandings. For this reason, there have been many actors engaged in this kind of activities and the results have been impressive.

There are three types of actors, which can be mentioned for their roles on raising the awareness of the importance of religious tolerance and improving the interreligious dialogue: Governmental and Intergovernmental Organizations, International Governmental Organizations and Faith-Based NGOs.

Besides the important roles of the above-mentioned actors, some states have been very active in contribution against the phenomenon of terrorism, violent extremism or religious radicalism to ease this serious worldwide problem.

Albania can be considered a good contributor to this situation as a matter of the model she has in the religious tolerance and coexistence. Let us see how this model is and in what way it has contributed to the security.

5. Preventing Violent Extremism through promoting inclusive development, tolerance and respect for diversity (UNDP).

6. Many analyses argues the high economical losses caused by terrorist attacks but also the high cost of countering it by hard ways, i.e. military or police interventions.

Interfaith Dialogue in Albania: A multidimensional Good Example of Coexistence

The concepts of the interfaith dialogue, religious tolerance and coexistence in Albania are something that everybody is familiar with. During the communist regime there was no religious freedom in Albania, furthermore, all religious cults were close, most of them demolished, and clerics were persecuted and imprisoned. With the fall of the communism, besides other freedoms, the freedom of faith came into life and religions started their activities.

Actually, there are five officially recognized religious communities in Albania, Muslim Community of Albania, Orthodox Church, Catholic Church, Bektashi Community and Evangelical goodwill. Besides these religious groups, there is freedom for religion that permits also other religions for their activist such as Jehovah witnesses, Baha'i, Shia etc. but they are very few in society.

According to the census of 2011 the 56.7% of the population was declared to belong to the Muslim faith, 10% Catholics, 6.7% Orthodox and 2.1% Bektashis.⁷

Historical and Social Dimensions of Religious Tolerance and Coexistence

The religious tolerance is not just a recent post-communist phenomenon in Albanian society. When you go through history, there are several good examples that explain this positive atmosphere of living together. This is shown also by the role of the religious leaders in the independence process of Albania, who played a very crucial mission building the newborn state of Albania.

The Muslim religious leaders, more concretely H. Vehbi Dibra, was the figure who approved the flag during the independence. He and more other outstanding personalities played a decisive role on building the national institutions of the independent Albania.

Another example mentioned in history is the saving of the Jews from deportation to the concentration camps during World War II. The Albanian rescue is unique because of its scale, including not just Jews within their borders but also every Jew who sought refuge there during the Holocaust.

When analysing the interreligious dialogue in Albania it is indispensable to

7. In 2011, Albanian government conducted the Census process and one of the question of this census was also to what religion you belong. Instat/Census 2011.

talk about its situation in grassroots, in society. After a quick glance it is easily noticed that all religions live together, no separation of the cities, no division in quarters or in any form else of the population. There are different regions and cities, which might have majority of one religion, but all are living together without any exclusion. You can see this social unity of religion in every Albanian family where you can find too many mixed marriages and many relatives having different religions from each other.

According to the Emory S. Borgadus, theoretically analysed, if there are many interreligious marriages, if the interreligious close friendship in schools and working place is widespread, if the people live altogether in a good atmosphere in a city, a quarter or an apartment nevertheless the religion identity, it means that there is not religious social distance in such society.⁸ There may be several reasons of this social reality but the most important one is of having the same ethnic origin although it is a multi-religious population and this has united Albanians and made them live together and survive despite different external pressures in history.

The Role of Religious Institutions and their Leadership

The role of religious institutions has been one of the most important and influential in cultivating and keeping the interreligious coexistence in Albania. There is high respect and a credibility shown by society to religious institutions and their leadership.

During a speech in 1995, the leader of MCA was declaring, “somebody was asking me how many Muslims live in Albania? In addition, my answer was: It does not matter. We are not going to fight with each other”.⁹

This situation is more critical all the messages delivered by religious institutions. By analysing the preaches, sermons, and other activities you can find easily too many examples when they have been promoting the common values and mutual respect. The language used by all the religious leaders and other representatives, predominantly, has been that of love and tolerance.

The impact of religious communities on society can be considered to be in high level and in many cases; they have been very active in finding the solutions to the different problems in society. There is also another assumption regarding the influence of the religious representatives in Albanian society saying that they are not

8. Emory S. Bogardus. “A Social Distance Scale.” *Sociology and Social Research* 17 (1933): 265-271.

9. The speech of Head of Muslim Community of Albania, H. Sabri Koçi, delivered in a Mosque, in 1990ies.

so credible but one thing is sure that if any religious group or community even if it is small one it would cause a very turmoil situation in case they behave on contrary of the social peace principles.

The main reason of this interreligious coexistence in Albania can be encountered to be the moderate teaching approach of the religions followed by their respective representative institutions.

So, it is very important to have religious communities, their leaders, representative that preach their religions by promoting firstly love, mutual respect and especially keeping their communities away from bad behaviours and violence.

Although Albania historically has been an environment of good, interreligious relationship this should not be taken for granted. For this reasons, with the encouragement of the respective religious institutions the three theological schools of higher education, which are supposed to prepare the future needed religious human resources, are organizing together in a continuous manner joint program, conferences, symposium, workshops etc. to know better each other and to prevent any possible misunderstanding that might spoil the actual respectful and lovely atmosphere in society.

State, Politics and Religions: A Balanced and Careful Relationship

Republic of Albania Constitution starts by saying that “We, the people of Albania, proud and aware of our history, with responsibility for the future, and with faith in God and/or other universal values, with determination to build a social and democratic state based on the rule of law, and to guarantee the fundamental human rights and freedoms, with a spirit of religious coexistence and tolerance, with a pledge to protect human dignity and personhood, as well as for the prosperity of the whole nation, for peace, well-being, culture and social solidarity, with the centuries-old aspiration of the Albanian people for national identity and unity, with a deep conviction that justice, peace, harmony and cooperation between nations are among the highest values of humanity,”¹⁰

In addition, continues by saying that:

“1. In the Republic of Albania there is no official religion.

2. The state is neutral on questions of belief and conscience and guarantees the freedom of their expression in public life.

10. Constitution of The Republic of Albania, Text approved by referendum on 22 November 1998 and amended on 13 January 2007, Translated under the auspices of OSCE –Albania.

3. The state recognizes the equality of religious communities.

4. The state and the religious communities mutually respect the independence of one another and work together for the good of each and all.

5. Relations between the state and religious communities are regulated based on agreements entered into between their representatives and the Council of Ministers. The Assembly ratifies these agreements.

6. Religious communities are juridical persons. They have independence in the administration of their properties according to their principles, rules and canons, to the extent that interests of third parties are not infringed.”¹¹

These articles of the constitution of Albania explain very well the position of state and the religious communities within the society. The state institutions and the religions have been too careful to behave according to the constitution and the results seem too positive enough in having a good equilibrium in this relationship.

The state has signed agreements to regulate the terms of the relationship with five religious communities and assembly has ratified these agreements.¹²

The use of religion for political means can be very dangerous is not a considered to be a smart strategy in a multi-religious and democratic society. Albanian politics have been careful and sensitive in subjects related to religions and religious communities. Among the main political parties there is no one putting in the agenda specifically the religious oriented subjects or having a closer intention to work with a specific religious group.

11. Constitution of The Republic of Albania, Text approved by referendum on 22 November 1998 and amended on 13 January 2007, Translated under the auspices of OSCE -Albania.

12. There are agreements of Republic of Albania with the five religious communities:

- Ligji Nr. 8902, Datë 23.5.2002; për ratifikimin e “Marrëveshjes Ndërmjet Republikës së Shqipërisë dhe Selisë së Shenjtë për rregullimin e marrëdhënieve të ndërsjella”.

- Ligji Nr. 9365, Datë 31.3.2005; për procedurat e njohjes së zotësisë juridike të personave juridikë kishtarë të Kishës Katolike.

- Ligji Nr. 10056, Datë 22.1.2009; për ratifikimin e “Marrëveshjes Ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Komunitetit Mysliman të Shqipërisë për Rregullimin e Marrëdhënieve të Ndërsjella”.

- Ligji Nr. 10057, Datë 22.1.2009; për ratifikimin e “Marrëveshjes Ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë për Rregullimin e Marrëdhënieve të Ndërsjella”.

- Ligji Nr. 10 058, Datë 22.1.2009; për ratifikimin e “Marrëveshjes Ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Kryegjiyshtës Botërore Bektashiane për Rregullimin e Marrëdhënieve të Ndërsjella”.

- Ligji Nr. 10394, Datë 10.3.2011; për ratifikimin e “Marrëveshjes Ndërmjet Këshillit të Ministrave të Republikës së Shqipërisë dhe Bashkësisë Fetare “Vëllazëria Ungjillore e Shqipërisë” për Rregullimin e Marrëdhënieve të Ndërsjella”.

There have been continuously supportive discourses to religious communities from the state leaders and the outstanding political leaders with keeping in mind the principle of the laicise that the constitution has.

The Interreligious Coexistence in Albania as Part of its Public Diplomacy and the Contribution to International Security

Albania is the only Muslim majority country living in Europe and this would be an important characteristic mentioned by different political world leaders in many occasions.

When president of U.S. George W. Bush visited Albania in 2007 he prior to its arrival, he declared, “I will visit a Muslim majority country coexisting in peace with all religious groups”.¹³

The Pope Francis in 2014 would mention several times prior and after his visit the characteristic of religious tolerance, interreligious coexistence and dialogue by emphasizing that this should be kept unspoiled because it is a very important value of Albanian society in the age we are living.

Albanian governments through years have tried to promote this valuable characteristic to international arena by showing that if there are problems in multi religious societies deriving from the religion a solution can be found to overcome it as there is such an example of a country living in peace and mutual respect.

The state representatives of high levels¹⁴ have continuously presented and promoted in many international summits and meetings, especially in those dealing with countering religious radicalism and violent extremism, as a good example of interreligious coexistence in Albania. In many occasions and project, although a small country with limited capacities, the Albanian government has played an active and crucial role in finding solutions to the problems deriving from religions around the world.

Conclusion: Can the Interreligious Dialogue of Albania be Implemented Elsewhere?

By being a good example, Albania offers a positive model in interfaith harmony and coexistence to the multi-religious societies and this is by itself a form of contribution to international arena and security. However, the question is that, can

13. <https://www.reuters.com/article/amp/idUSTRE7655J520110706>

14. Presidents, Prime Ministers, Ministers of Foreign Affairs, etc.

this model be exported and implemented in other countries and societies, Europe or elsewhere?

Apparently, exportation and implementation of any social model to somewhere is not an easy process and sometimes might be quite impossible. To realize such a project, it is needed to enable all social dynamics and reactivate them in a new society. However, at least, you can try it by adaptation that social model by splitting it in parts, so even if you cannot implement the whole you can do it be partially.

Secondly, according to the dynamics of each country and society, you can use the good examples to develop the strategies and to come up with new models. Of course, such a process is not easy because this is not a corporate structure or an engineering project where there are some mathematical variables, principles and values, which can be easily transferred. The relocation of the principles and values and their application of them in different societies requires a huge adaptation to the new social environment. Bearing in mind that, the origins of the religious radicalism driving into a terrorism, is a social problem, the best ways to solve it would be realized through a social recipe. In addition, within this recipe, the promotion of a model that contains tolerance and interfaith dialogue in the centre would act as the main medicine. In this way, we would achieve our goal and the solution would be more effective and sustainable.

Jakob DEIBL

University of Vienna

Models of coexistence between religious and secular people

It was a great honour and pleasure for me to participate in the conference on *Interfaith Harmony*, entitled *Albania, a Model of Interfaith Harmony for Europe?*, organized on the occasion of the *Austrian-Albanian Cultural Year 2018*. I would like to thank everyone responsible for organizing the meeting for the invitation.

In my talk, I would like to address the coexistence between people with different religious backgrounds (focussing on Jews, Christians and Muslims) and secular people. The following considerations discuss the thesis that interreligious dialogue is not only a matter of individuals, and not even a matter of religious communities as such, but of interaction in public space. In order to target this issue, I will refer to three specific places, which provide the opportunity of *experiencing an encounter* and of *interacting with people of different beliefs*. These places include *libraries, universities, and concert halls*.

However, I do not only want to highlight the possibility these places may offer of interaction or an encounter, but try to discuss their conceptual framework as directing us towards interreligious dialogue. They can be seen as places where books from different backgrounds stand side by side, encompassing the Holy Scriptures, and converge (library); they are places where different theological discourses meet and can help us to mutually develop (University), and they are places where various cultural traditions are given the opportunity to start to interact (concert hall). What they have in common is that they are all part of public space. Preserving this public space is a common duty of official state and religious organisations as well as of individuals. Consequently, I would like to illustrate the thesis that promoting interreligious dialogue is a matter of cultivating and caring for public space.

Public Space

Public space is a common good, which allows for multiple ways of participation. It is necessary to respect certain rules in order not to destroy its openness, whilst it is not possible to positively formulate a rule on how one can, or has to, use it. You can never name every possibility of its usage. For that reason, public space carries a utopic dimension: It can enable us to explore new ways of inhabiting it, which we have not imagined before. For institutions as well as for individuals of different religious beliefs, it may offer the chance to invent and test hitherto unknown ways of coexistence and conviviality.

Public space itself needs to represent a kind of openness for everybody to participate, thus no single social, ethnic or religious group must dominate it. Secular modernity does not mean that religion must disappear from public space; however, it implies that public space is never one religion's exclusive possession. It is a tragedy if a religion engages in the struggle for its domination, instead of shaping it as a hospitable site. For democratic culture, it is important, that also religious minorities be represented in public.

Today we face the danger of consumerism eroding public space. Increasingly, places are held by companies, which allow the use of former public space only for persons consuming what is being offered there. You no longer enter these places as citizens but as consumers. Public space no longer gives you recognition as a free citizen but attributes recognition mainly with respect to economic power. Access is closely connected to the money you can spend.

Let me give an example for the erosion of public space: The railway was a great accomplishment for the public in the late nineteenth and early twentieth centuries, offering the possibility to travel not only for a few people. Railway stations showed the public character of this new means of transport, as they were a meeting place everyone using the trains had to pass, and where the passengers could wait for hours for connecting trains. Nowadays in many European cities, railway stations are reconstructed in such a way that they do not provide possibilities to stay for a long time, other than those places where you have to pay. They do not represent the public anymore but divide it into consumers and non-consumers.

Furthermore, we can ask ourselves who owns the best places in the central squares of a town. Do companies representing their economic power granting free access only to selected people hold them? This provokes the question of whether public space is regarded as a means of representing either a sense of social cohesiveness or the boundaries separating and classifying different social groups. If development tends to the latter, public space loses its utopic capacity of enabling

and mediating the encounter of people belonging to different social, religious and age groups. Consequently, it would be a common goal of all inhabitants (religious and secular people) to preserve at least certain areas in public space from mere economization.

As public space in its manifoldness requires constantly ongoing processes of mediation of different attitudes, claims and perceptions, it can be a sphere of learning ways of interaction and conviviality for religions. I now want to turn to three examples of the threshold of secular and religious space, which I am going to interpret concerning interreligious dialogue: Libraries, Universities and Concert Halls. I will refer to three rather different discourses; every chapter starting its attempt to link public space and interreligious dialogue anew.

Library

What makes me talk of a library as a place of interreligious dialogue and encounter? Of course, it is a public space where people of different religious beliefs and secular non-religious people can meet regardless of their attitudes and points of view. A library represents an open and hospitable place. This meaning of a library as an open and hospitable place can be developed out of the biblical text, although this conceptual reconstruction is not mandatory. Therefore, we first have to look at what it means to consider “library” as a theological notion. I will then argue that “library” regarded as a theological notion can open Christian doctrine for interreligious encounter.

The Bible encompasses four so-called gospels telling the narration of Jesus. In the fourth Gospel, the Gospel of John, which is in fact the last gospel, there is a strange ending, which disrupts or even dissolves what we normally might call an ending or closure of a text. In the penultimate chapter, we can find several narrations of the appearance of the Risen Jesus. These narrations remain very vague, not tangible (“Do not touch me”, Jesus says to Mary Magdalene, John 20:17), yet they produce some effect on a narrative level, as they point to the transcendence of the written text of the gospel opening up its closure to something “beyond”:

“Now Jesus did many other signs in the presence of the disciples, which are not written in this book” (John 20:30).

There are many more events of high relevance (signs of Jesus), that are not written in this book, which leads us to thinking of the Bible as an unclosed book. This is remarkable for two reasons: First, the Bible is a book, which claims to embrace time from its very beginning to its end, from Genesis to Apocalypse. How-

ever, encompassing time as a whole it refers to something outside of itself. The Bible does not entail everything, it does not represent totality but, on the contrary, the withdrawal of it. Second, the fourth gospel is already an interpretation of the other three gospels; it presupposes them and transforms them into a kind of spiritual reading. Having reached the end of the last gospel, that which already entails the other three gospels, we are encouraged to open up our perspective towards what is “not written in this book”; that means towards other books. They, as well, do not entail everything but refer to other books. We can describe this structure as a chain of books, where every book contains other books and refers to other books, which are not encompassed within it. No book is closed within itself, but they open up a structure of reference. The ending of the Gospel of John thus founds the thought of a *library* as a *theological notion*.

Taking the gospel of John in its openness and referential structure as a model for library, would this not mean to discover a theological logic also of the secular libraries of our universities and towns? Could we understand library as a place on the threshold of secular and religious concepts offering the possibility to understand it from both a theological and a secular conceptual framework? Many books are put there next to each other waiting to be read. None of these books is closed in itself, but they all refer to other books. Founding a library presupposes that no book contains everything and that every book points beyond itself. It needs other books to supply its finiteness. Otherwise, it would not be necessary to found a library, which always contains more than one book. However, this process of referring to other books is open; no library has a certain number of books that cannot be surpassed. A library is therefore an open space of encounter. I do not want to argue that to understand what library means we have to turn to the gospel of John, but I would like to put it the other way round. We can ask ourselves if readers of the Bible (may they be Christian or not) could learn something about the open and referential structure of the Christian Holy Scripture when going to libraries.

Maybe these considerations even touch a deep structure of those religions centered on texts. Having a corpus of scriptures at their core, which undergo a permanent process of reading, interpretation and cultic recitation, can they avoid an anarchic and never-ending process of creating ever-new references within these scriptures and beyond them? Isn't it therefore unavoidable for these text-based religions to be curious for engagement in dialogue with other religious and secular traditions?

It is interesting, that the hitherto discussed “ending” of the gospel of John, which talks of a transcendence of the book's closure, is not the ending of the text of the gospel. The transcendence that points beyond the book (as shown above), also

transcends what at first glance seemed to be the ending of the book. So after this first ending, the gospel is continued, telling another story of the appearance of the Risen Jesus, leading again into a small remark that bursts open the text:

“Now there are also many other things that Jesus did. Where every one of them to be written, I suppose that the world itself could not contain the books that would be written.” (John 21:25)

John repeats the image of the world as library, which is open for new books that have to be written and that somehow contain the narration of Jesus Christ. This narration has to be continued by new and other books that can be added. What I have tried to point out in general, must now be focused on two books we must attribute a specific role to: the Tanah (the Holy Scripture of Jewish religion) and the Coran. On the one hand, the gospels are a certain interpretation of the Old Testament or the Tanah, one interpretation among other Jewish interpretations. This gains clear evidence in the gospel of John, which refers to the Tanah in very many aspects. Although this is well known, it has not yet entered Christian doctrine, as it should have. On the other hand, the Christians must regard the gospels as opening themselves up in a specific way to the Coran, which is also a reinterpretation of the narration of Jesus. The gospel of John invites us to appreciate both the Tanah and the Coran as Holy Scriptures and as Revelation of God. This is a Christian theological foundation of recognition of the revelation of other religions. From a Christian theological point of view, we have to work out the significance of this relational structure of the Bible, which points beyond itself, for the dialogue with other religions: What does it mean for Christian theology to read the Tanah and the Coran as Holy Scripture?

University

In a new attempt, I am now going to develop the motif of interreligious dialogue from the concept of University. Universities were founded in the middle Ages as places where different types of knowledge could be studied in their inner differentiation. When they first appeared, they already consisted of different faculties representing knowledge in its manifoldness: Philosophy, Law, Medicine and Theology. From the very beginning, they were built on the principle or presupposition that various discourses can be united under one roof.

Universities are part of the public space offering the possibility of encountering different discourses, which coin our societies. They have to guarantee that these discourses do not only take place next to each other in mere pluralistic coexistence without any relation but also enter into a sphere of interaction. They are not only

a place for education nor just for research (both of them are conducted in other institutions as well), but offer a framework for dealing with different, sometimes antagonistic, discourses of knowledge. As the Berlin philosopher of religion, Klaus Heinrich put it: What University has to do is to enable society to develop consciousness of itself. Every discipline should adhere to this duty as a means of self-enlightenment (Selbst-Aufklärung) taking place in society.

Even today, religions should be included in this endeavor, which is a challenge for both secular society and religions. Unlike a certain interpretation of the paradigm of secularization stated, society cannot be explained without taking theological conceptions and religious expressions into consideration. For religions, being part of this process of hermeneutics means renouncing the claim of having a total overview and explanation of humankind is being in the world. Religions participating in this process of self-enlightenment must learn to interpret themselves as “contribution” to knowledge instead of being its possessor or representing its closure.

University can help religions to discover a new meaning of enlightenment. At the beginning of secular modernity, enlightenment was directed against religions, religious claims and religious authority. However, referring to Klaus Heinrich again, it must be seen as an ongoing process *within religions* as well. Every religion entails both a drift towards fundamentalism and processes of self-enlightenment. If religions/theologies are part of university life and the discourses taking place there, they encounter a secular environment, which can help them to elaborate their own resources of enlightenment within their Holy Scriptures, traditions, rites, and their aesthetic program. It is the duty of religions/theologies to further develop these processes of self-enlightenment in order to tackle their specific fundamentalist tendencies. Maybe religions/theologies can learn to pick up this challenge encouraging and helping each other, thereby further developing interreligious dialogue also. The challenge offered by entering university can help religions/theologies to engage in a common endeavor.

Concert Hall

Now I want to target art as an environment for interreligious encounter. I will start with an example showing how people from different religious backgrounds make music together. In the next step, I will address (contemporary) art as a means of mediation between different religious beliefs.

In Austria, there was a jazz band, which encompassed five persons of different origin: a Russian Jewish violinist, a Palestinian Muslim oud player, a Polish Catholic musician who played accordion and a Brazilian as well as an Austrian

guitarist. They did not only perform music from their respective traditions but also imitated the way of playing of the others, thereby somehow transforming a certain style of music while still remaining connected to it. The group performed in concert halls and jazz clubs as well, and was very successful. I presume that listeners saw their cultural heritage represented in a context of adventurous transformation. This was certainly not a religious project, however, if you bear in mind how deeply musical traditions are related to particular religious traditions, it cannot be called a mere cultural project. One might ask: If different traditions in music fit together so well, why should their related religions remain totally separated from each other?

Starting with this example, I want to refer to another important aspect of our topic, which connects art and interreligious dialogue. Religions do not only *develop* a certain aesthetic program, they are also *influenced* by cultural expressions. There is no religion, which does not pick up elements from culture and the arts. A completely pure religion, totally void of elements of the surrounding culture and of art, is not even imaginable. Religion picks up motives of culture and elements of art and transforms them, giving them a new and perhaps enriched meaning, and religions themselves are transformed by their cultural and artistic expressions as well.

I am asking myself whether arts could represent a sphere of translation or mediation between different religious beliefs. In this case, interreligious communication would not mean direct encounter between two religious traditions, but conversation mediated through something “Third”, which is art. Maybe the translation of religious beliefs requires that sphere of mediation. We can ask ourselves what it means that different religions refer to the same elements of art, whilst interpreting them in a different way and giving them a different meaning. Could these elements of art as accommodated by different religions provide ways of mutual understanding? What if different religions would immerse themselves in contemporary art, be it music, painting, architecture or something else? Isn't it the case that contemporary art has adopted abstractness and non-representationalness in a way that it could offer access to different religious beliefs? Could they re-interpret their own traditions through it?

Conclusion

Concluding my paper, I want to target three questions on the meaning of interreligious dialogue:

1) Could interreligious dialogue mean examining one's own religious belief, how it could open up its own Holy Scriptures, traditions, aesthetic programs and rites towards granting another religion a specific meaning for one's own tradition?

I made an attempt showing how the gospel of John could be read as transcending itself towards a whole library of books encompassing those of other religions. I would like to argue that Christianity has to learn what it means to interpret its own theology in the light of the Tanah and the Coran.

2) What would it mean for interreligious dialogue if religions took the challenge of interpreting their own Holy Scriptures, traditions, aesthetic programs and rites seriously as resources against their own fundamentalist tendencies? Could University be a model for this process of self-enlightenment?

3) What if religions would finally start to immerse in the world of contemporary art, picking up and transforming its elements, giving them a new meaning and permitting them to change these religious beliefs as well, at least a little bit? Could contemporary art become a language of translation for different religious beliefs?

For asking these questions and for debating them, we require the openness of spaces, especially public ones. It seems to me that preserving them is one of the main challenges for interreligious dialogue.

Ulvi KARAGEDIK¹

Institute for Islamic-Theological Studies,
University of Vienna

The relevance of religious freedom for inter-religious dialogue

Abstract

Society's awareness of religious freedom has vital significance for the co-existence of religions. Freedom of religion is a prerequisite if mutual recognition and respect are to become possible, even where religious views or ideology differ. It is only with an inner conviction of the veracity and necessity of religious freedom that it seems realistic to perceive those with other viewpoints as equals -- and hold a dialogue between equals. Precisely such a dialogue is necessary to facilitate peaceful relationships between members of different belief systems; for this reason, freedom of religion emerges as an essential requirement for interfaith dialogue. Religious freedom also promotes reciprocity of rights: the rights that must be afforded to all other individuals in order to claim the same rights for oneself.

It transpires that, historically, the Balkans have been a melting pot of cultures, from which many subsystems have originated. It is particularly important to understand the criteria and patterns of awareness that must be present within a society in order to promote freedom of religion, plurality and, ultimately, dialogue.

¹ Univ. Ass. Ulvi Karagedik, M.A., studied Islamic Religious Studies as well as Judeo-Christian Religious Studies and Pedagogy at the Johann Wolfgang Goethe University in Frankfurt, where he subsequently worked as a member of the academic staff. Since 2015 he has been lecturing and conducting research as a university assistant in the field of Islamic religious education at the Teacher Training Centre of the University of Vienna. Besides, he also taught as Lecturer at Pedagogical Institutes and Teachers Colleges of Vienna (Kirchlich-Pädagogische Hochschule Wien Krems and Pädagogische Hochschule Wien). His teaching and research focus mainly on the studies of the hadith (transmissions of the Prophet's words and actions), sīra research (biography of the Prophet), as well as on contemporary issues regarding Islam in Europe. His thesis topic reads as "Al-Kutub as-Sitta in the light of religious freedom: a contemporary evaluation of a significant theological source of Sunni Islam" and examines the question in the light of the philosophical hermeneutics of Hans Georg Gadamer.

This is relevant for the representatives of the religions just as much as the state's contribution. An analysis should also be carried out to establish where the boundaries of religious freedom lie and what circumstances lead to negative consequences for interfaith dialogue.

Introduction

The freedom of religion is the oldest documented human right (Wittinger, 2008); consequently, the development of a concept of human rights can also be seen in the development of religious freedom. Without a doubt, freedom of religion is thus an important criterion for the functioning of modern and pluralistic societies, because it reveals an understanding of free will and the freedom of conscience. In this sense, Ronald Dworkin describes the freedom of religion as a safeguard of individuality, allowing individuals of any religion or non-religion to realize their individual ethical attitude in order to make the best out of their lives (Dworkin, 2014). It goes without saying that people want to share and discuss those things they consider best with others; this is what takes place in inter-religious dialogue. Freedom of religion allows the ideal to unfold and come into its own in dialog.

Essential human qualities such as free will or reason, as well as fundamental rights such as the right to self-determination and the freedom to have one's own opinion, are manifested in the freedom to practice one's religion. Therefore, freedom of religion is considered one of the core human rights (Habermas, 2011). Human freedom especially flourishes as the unfettered ability to think as one chooses, an essential component of which is one's religious (or non-religious) convictions (Vatikan, 1965). The freedom of religion thus shows itself to be a basic requirement for human plurality.

It needs those moral sensibilities that people somehow have to find in order to defend human rights, including religious freedom. Conversely, religious pluralism in modern societies would be jeopardized without the political and legal framework guaranteeing freedom of religion.

We therefore should not ignore the fact that freedom of religion provides those preconditions essential for the development of different views and religions in a society. But first, we need to define what falls under the concept of freedom of religion.

Definition and History of the Freedom of Religion

Contemporary concepts of human rights were first enshrined in the UN Human Rights Charter of 1948. This continues to be understood as the central document in the historical development of human rights. With international agreements such as the European Convention on Human Rights (1950) and the *International Covenant on Civil and Political Rights ICCPR* (1976), the freedom of religion was given a firm foundation under international law and includes a number of subsidiary rights:

- The right to follow the religion or belong to a religious community of one's choosing.
- The freedom to choose one's religion or religious community, promote it, follow its practices and customs, and to change one's religion (or to opt not to follow any religion at all).
- The right not to be forced to belong to a (specific) religion or religious community, not to disclose one's religious views, and not to follow any single religion or any at all.
- Respect for aspects of religions, such as rites, cults, and customs, as well as the right to practice them.
- The right to receive give and receive instruction in one's religion and the right of parents to decide on the religious upbringing of their children.
- A ban on any forced participation in religion or religious views.

All of the rights granted with regard to the freedom of religion apply equally to the individual and to the collective and both privately and publicly. Since the UN Covenant and the European Convention on Human Rights shape and legally bind the contemporary understanding of religious freedom, these conventions provide the framework for the definition of religious freedom in this lecture. The freedom of religion, as understood today, therefore contains not just positive, but also negative components.

Despite being a core human right under international law, there have been repeated violations of the human right to freedom of religion and other problems implementing it around the world. Three-quarters of the world's population live in countries where the right to religious freedom is at risk. Anywhere in the world, people can be excluded, discriminated against, or even attacked for their religious beliefs. Every society has seen conflicts between politics and religion and the expression of one's religious beliefs or the practice of its rituals is not always free of

issues. In Albania, this was bitterly experienced at the hands of the atheistic, Communist regime.

This shows that the freedom of religion must be continually protected and given a solid foundation to avoid the risk of its being curtailed or eliminated entirely.

On the other hand, an unlimited freedom of religion comes with rituals and norms inherent to various religions that affect all aspects of life. Some of these rituals and norms violate other key human rights. This results in paradoxical situations where granting people the greatest amount of freedom to practice one's religion means, under certain circumstances, limiting that same freedom. Society is sensitive to conflicts involving religious matters, a fact that can quickly make the freedom of religion quite fragile (Vellguth, 2014). The freedom of religion, of course, applies to everyone, whether religious or not, whether they are members of a dominant religion, a minority religion, or an alternative world view. Especially in the multi-religious environment of the Western Balkans, members of a more dominant religion have repeatedly exploited their religious freedom to make religious symbols such as crosses, churches, or mosques larger and grander than the symbols and buildings of minority religions. These represent threats that suggest the eradication of religious freedom and even the suppression or minimalization of other religious subsystems. However, this violates the equivalency that is core to the concept of religious freedom. It also threatens the breaking down of peaceful coexistence where people are free to practice the religion of their choosing into a multitude of concepts of superiority allegedly based on religion.

Historical Development of Religious Freedom and Religious Plurality

Even if the formulation of human rights in its present form reflects its European context (Gabriel, 2006), it was preceded by such documents as the American Declaration of Independence (1776) and the French Declaration of the Rights of the Man and of the Citizen (1789), the freedom of religion enshrined in the UN Convention on Human Rights cannot be restricted to nor claimed to be solely the product of a geographical or cultural context (Bielefeldt, 1998). The freedom of religion was accepted as extending beyond national and cultural borders and anchored in international law, which is why it can be said to be a universal value, the acceptance of which has, of course, been based on very different worldviews, motives, and interests. The freedom of religion can thus be seen as the product of an anthropological consensus, as human rights advocate Hainer Bielefeldt has aptly put it in his work on this issue (Bielefeldt, 1998, p. 121-145).

Such a definition of religious freedom is especially important for interreligious dialogue in the multi-religious societies of the Balkans, because it prevents one side from claiming the freedom of religion as its own and thus prevents cultural imperialism. Plural societies shaped by globalization are also by no means homogeneous, and supposedly homogeneous cultures are also home to countless opinions and world views. The reality of human society is characterized by diversity and this diversity can only function productively if there is a consensus to respect certain values. This shows the continued relevance of religious freedom for inter-religious dialogue and vice versa.

Being able to identify with the freedom of religion in one's own tradition and culture is also beneficial, because the more people are able to see core universal values in their own tradition, the more willing they will be to implement these same values. Of course, any claims that modern concepts of human rights have been equally transferred to the practice of history, certain traditions, and religious writings would be anachronistic and would only serve to prove an overly naive view of history or theology.

However, the genesis of human rights as a concept also shows that rights such as religious freedom did not arise by themselves, but instead always occurred within a global context. The moral awareness of „human dignity“ this requires can rest on Judeo-Christian, humanistic, religious critical (Bielefeldt, 1998), Islamic/Koranic (Yavuz, 2000), or other values, but we must always remember that the awareness of these foundations is always tied to historical events and interactions across traditions. For example, the European tradition also builds on Middle Eastern documents, such as the Bible of Judaism and Christianity (Bielefeldt, 1998), Muslims read Greek philosophy and further developed it (Halm, 2004), and Scholasticism, Rationalism, and the Enlightenment were only possible through the influence of Islam on the spiritual heritage of Europe (Nyberg, 1953). Since the development of human rights and religious freedom in their present form can be considered „modern,“ the cultural-historical processes from different traditions have flowed into its evolution.

Social Relevance of the Freedom of Religion

The multi-religious, multi-cultural, and pluralistic societies of the globalized world need solid foundations and values to facilitate a peaceful, just, and harmonious coexistence. This undoubtedly includes freedom of religion, as history shows that people will stand up for their rights in general and freedom of religion in particular, and that curtailing rights always leads to unrest (Gabriel, 2013). From a his-

torical point of view, therefore, there is a direct connection between the freedom of religion and a peaceful society, which, of course, not only depends on that freedom, but can be decisively promoted by its existence. Human rights and the freedom of religion thus play an important role in interreligious and intercultural dialogue by countering religious and cultural resistance (Bielefeldt, 1998). A peaceful and just coexistence of different individuals and subsystems within a society, however, can only be maintained if the state complies with the principle of equal treatment, which, when it comes to religion and religions, presupposes a neutral attitude that is equally distant from all religions (Magen, 2012). Moreover, the state seems to be the only body that can guarantee the protection and protection of human rights (Habermas, 2011), including the freedom of religion. For this reason, the freedom of religion demands that citizens be treated equally and that the state protect their rights so that no one suffers discrimination or harm (Vatikan, 1965). Only the comprehensive implementation of essential human rights, including the freedom of religion, can guarantee dialog within a society, the existence of diversity, free thinking, and common universal values that can be shared and embraced by all.

Religious freedom must therefore take on a considerable significance for the religions and those who practice them. It allows religions to be integral parts of modern societies and protects believers in the practice of their faith.

Representatives of the different faiths also have a duty to ensure that the freedom of religion is truly allowed in their societies. When as many individuals in a society as possible embrace this freedom based on their own beliefs and values, this will reinforce social stability. Given the increasing diversity of our world, there is a need for such core values as the freedom of religion to be established in as many parts of society as possible. Above all, the religions can help their adherents recognize the dignity of each and every human being which is the basis of human rights and freedoms. Accepting the freedom of religion does not mean accepting other religions or worldviews as true (which, given the ways they contradict each other, is difficult to imagine). But it does mean accepting the right of others to exist and practice their beliefs equally, unless they harm a third party or are in violation of public law. In addition to identifying commonalities and differences, it is this aspect of mutual respect that interreligious dialog can promote. Only when we are convinced of the truth and necessity of religious freedom can we listen openly to people with different views. This is the prerequisite for any dialog to be shaped by respect and acceptance. This is exactly the kind of dialog that is needed to build peaceful relations between believers of different faiths. When demanding freedom of religion, religious communities will only be convincing if they themselves advocate for it and its relevance for recognizing others, including those who are not religious.

All world views are, at their core, a kind of religion and are an inherent part of a plural society, provided they do not harm others. Having beliefs and values is, after all, a part of human nature and they all have a common source. The subjective, individual right allows the legal starting point of the religious freedom, because this defines that people, regardless of their other obligations, enjoy inalienable rights rooted in their very humanity.

References

Bielefeldt, H. (1998). *Philosophie der Menschenrechte. Grundlagen eines weltweiten Freiheitsethos*. Darmstadt: Primus Verlag .

Dworkin, R. (2014). *Religion ohne Gott*. Berlin: Suhrkamp.

Gabriel, I. (2006). Die Menschenrechte als Grundlage der politischen Kultur Europas. In H. Renöckl, A. Dufferova, & A. Rammer (Hrsg.), *Rudern auf stürmischer See*. Wien; Würzburg: Echter Verlag.

Gabriel, I. (2013). Religions and Religious Freedom: Bridging the Gap: The Position and Experience of the Roman Catholic Church. In S. Hammer, & F. Husein (pbl.), *Religious Pluralism and Religious Freedom: Religions, Society and the State in Dialogue. Contributions to the Austrian-Indonesian Dialogue* (S. 95-114). Yogyakarta; Wien: Center for Religious and Cross-Cultural Studies.

Habermas, J. (2011). *Zur Verfassung Europas. Ein Essay*. Berlin: Suhrkamp Verlag.

Halm, H. (2004). *Die Araber: Von der vorislamischen Zeit bis zur Gegenwart*. München: C.H. Beck.

Magen, S. (2012). Neutralität und negative Religionsfreiheit im staatlich verantworteten öffentlichen Raum. In L. Häberle, & J. Hattler (Hrsg.), *Islam-Säkularismus-Religionsrecht*. Berlin: Springer.

Nyberg, H. S. (1953). Das Studium Des Orients Und Die Europäische Kultur. *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* , S. 9-21.

Vatikan. (1965). Abgerufen am 13. 04 2018 von Dokumente zum II. Vatikanischen Konzil:http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decl_19651207_dignitatis-humanae_ge.html

Vellguth, K. (2014). Ein Recht lebt mit seinen Konflikten und durch seine Konflikte. In K. Krämer, & K. Vellguth (Hrsg.), *Religionsfreiheit*. Freiburg im Breisgau: Herder.

Wittinger, M. (2008). *Christentum, Islam, Recht und Menschenrechte*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Yavuz, Y. V. (2000). *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*. Istanbul: Sahhaflar.

Atakan DERELIOĞLU

Department of Islamic Sciences

“Bedër” College University

**The theological foundations of interfaith
dialogue in the primary sources of Islam**

ABSTRACT

People are different; and there are differences in the sources from which they get education and information. This generates differences among them in their thoughts and opinions, and even in their beliefs. If this is so, there must then be a means by which these diverse thoughts and beliefs get along with each other in today’s globalized and shrunken world. What is the scriptural basis of inter-faith dialogue in Islam along with its theological background in the Qur’an and the Prophetic tradition? Within the framework of this question, the paper will focus on diversity and the diverse nature of human societies and then the research will elaborate on such Quranic concepts as ta‘āruf (getting to know one another through mutual understanding), tanāfus (competing in good works) and qismat al-ma‘īsha (God’s distribution of people’s share of livelihood) within the context of raf‘ darajāt (God’s giving higher capabilities to some people over others in primordial nature of human creation) to take sukhriyy (the possibility of taking labour or service from one another through status and social hierarchy in inter-human relations) as divine wisdom behind the diverse nature of human societies. Prophet Muhammad (pbuh) was the living example of the Quranic teachings. The research will hereby dwell upon how the Prophet carried out some Quranic teachings between different segments of the society.

INTRODUCTION

People are different; and there are differences in the sources from which they get education and information. This generates differences among them in their thoughts and opinions, and even in their beliefs. If this is so, there must then be a means by which these diverse thoughts and beliefs get along with each other in today's globalized and shrunken world. What is the scriptural basis of interfaith dialogue in Islam along with its theological background?

A. DIVERSITY AS THE BASIS OF INTERFAITH DIALOGUE

Acceptance and respect are two crucial elements of diversity. The concept of diversity substantially rests with the idea that each individual is unique. From this point forth, it recognizes individual differences. This recognition encompasses such dimensions as of gender, ethnicity, race, socioeconomic condition, physical abilities, religious beliefs, political views, or other ideologies.

1. Diversity

Diversity, as a word or concept, can apply to an extensive usage area. In the western societies, since the 1970s, in public and scholarly discourse, it has been generally being used in reference to the diversity of races, ethnic groups, and language groups that have been the basis of exclusion or segregation or differential treatment¹. The fact remains that the differences among people can be described in many different perspectives and contexts.

Diversity can be seen both as a normative concept and as a social phenomenon. As a normative concept, diversity is pertinent to values, means and instruments implemented to prevent discrimination in social life which are related to matters discussed in political philosophy. As a social phenomenon diversity exists everywhere in empirical reality and is increasingly becoming a part of our daily life in our globalized world.

The term diversity means in its essence that difference is good. In the UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity from 2001, it is even stated in Article I that: "cultural diversity is as necessary for humankind as biodiversity is

1. Nathan Glazer, "Diversity," in *New Dictionary of the History of Ideas*, ed. Maryanne Cline Horowitz et al., (New York: Thomson Gale, 2005), p.590.

for nature”. The background of this idea is that the plurality of ethnicities, cultures, languages, religions and lifestyles is vital for any given society². This means that diversity is a concept conveying the simple message: Difference is something positive, something additional, and something to be achieved in modern societies³.

Biodiversity, a portmanteau of “bio” (life) and “diversity”, generally refers to the variety and variability of life on Earth. According to the United Nations Environment Programme (UNEP), biodiversity typically measures variation at the genetic, the species, and the ecosystem level. An ecosystem is a community made up of living organisms and nonliving components such as air, water and mineral soil all governed by general rules. The biotic and abiotic components interact through nutrient cycles and energy flows. Ecosystems include a network of interactions among organisms, and between organisms and their environment. Some scientists view the entire planet as one ecosystem.

At the genetic level, we observe DNA and at the species level, we observe ecosystem. They are all governed by rules and laws which enable scientists to figure out how they operate. These perfect structured mechanisms are God’s artistry and his language in which He created life as was articulated by Francis Collins in his famous book the language of God. But the Qur’an tells us that the establishment of a system in diverse human societies is left to our free mind and will.

2. Diversity in the *Qur’an*

The Qur’ān allows for a certain diversity and recognizes that this will remain the case. It is worthwhile to note briefly some of the key verses here, as they encapsulate the Qur’ān’s challenge to Muslims to accept diversity and to respond to it with righteousness and justice:

For example, ‘freedom of belief’ is clearly expressed in the Qur’an as the ‘will to believe or disbelieve: (رَفُكَيْلَفَ ءَاشَن نَمَو نَمُوئِلَفَ ءَاشَن نَمَف مَكْبَبِرَ نِم قُحَلَا لِقَو) “And say: “The truth from your Lord (has come in this Qur’ān).” Then, whoever wills (to believe), let him believe; and whoever wills (to disbelieve), let him disbelieve...⁴”

2. Barbara Thomass and Indira Dupuis, “Media Implications of Diversity: As a Reality, as a Normative Concept and as a Pragmatic Concept for Human Resources Management,” in *Diversity in Transcultural and International Communication*, ed. Carola Richter, Indira Dupuis and Stefanie Averbeck-Lietz (Wien: LIT Verlag, 2016), p. 15-16.

3. Thomass and Dupuis, “Media Implications of Diversity”, p.16.

4. Kahf, 18:29.

The Qur’ān explicitly and unequivocally prohibits the use of coercion in faith (لَا يُكْرَهُ عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ أَنْ يَكُونُوا أُمَّةً مَعَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَعَلَّ هَذِهِ سُنَّةٌ لَنَا فِي الْآيَاتِ) “There is no compulsion in the religion...⁵”

The Qur’ān promotes a plural society and the coexistence of diverse religious and cultural varieties while on the other hand, it prohibits compelling and forcing people to become believers. One verse states addressing to the Prophet that: (وَلَوْ أَنِّي دَعَوْتُ النَّاسَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَكُنْتُ مُكْرَهًا لَغَرَّبْتُ بِهِ السَّامِيَةَ) “If your Lord had so willed (and, denying them free will, compelled humankind to believe), all who are on the earth would surely have believed, all of them. would you, then, force people until they become believers?⁶”

Another verse talks about how this human nature becomes as the basis of one’s free choice in this world and being accountable of one’s actions: (وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنْتُمْ كَافِرُونَ) “Had God so willed, He would have made you all one single community (with the same faith and religion), but He (has granted you free will with the result that He) leads astray whomever He wills, and guides whomever He wills. You will certainly be called to account for what you used to do⁷.”

The Qur’ān also declares that diversity in human societies will be a permanent case. A verse in the chapter Hūd evidently notifies that: (وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنْتُمْ كَافِرُونَ) (وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنْتُمْ كَافِرُونَ) If your Lord had so willed (and withheld from humankind free will), He would have made all humankind one single community (with the same faith, worldview, and life-pattern). But (having free choice) they never cease to differ (and follow diverse paths diverging from the Straight Path)⁸.

What we learn from these verses is that diversity was intended by God and that it is not possible that everyone in the world will believe in the same religion. This requires us to learn how to live together, which in turn necessitates dialogue⁹.

5. Baqarah, 2:256.

6. Yūnus / Jonah, 10:99.

7. Nahl, 16:93.

8. Hūd, 11:118.

9. Ahmet Kurucan and Mustafa Kasım Errol, Dialogue in Islam (Qur’an - Sunnah – History) (London:

Dialogue Society, 2012), p.12.

3. The Prophet Had the Most Diverse Society

The prophet had probably the most diverse society at his time. Prophet Muhammad (pbuh) had many followers from amongst the Arabs, from many different tribes. However, he also had many non-Arab companions, from many different ethnicities. For example, there were people among His companions who were Afro-Arabs like Bilal ibn Ribah; who had Egyptian origin like Maria al-Qibtiyya; who had Jewish origin like Abdullah ibn Salam; who had Kurdish origin like Jaban al-Kurdi; who had Persian origin like Salmān al-Fārisī; who had Tamil Chera (Indian) origin like Cheraman Perumal; who had Assyrian origin like Addas; who had Comorian (Comoros) origin and so forth...¹⁰

Some of these non-Arabs were among the most beloved and highly regarded loyal individuals to Prophet Muhammad (pbuh). For instance, during the the Battle of Khandaq, Prophet Muhammad did not want to conduct a war of aggression and an offensive warfare. His wars were for defensive purposes. He did not want to leave the city of Madina in which he and his companions were living. It was the suggestion of Salman from Persia to build a trench around the city to prevent the occupation of the army in the Battle of the Trench that ultimately resulted in a defeat for the forces of the enemies of the Muslims¹¹.

The Prophet's followers were also very diverse in terms of their social stratum. There were people from all walks of life ranging from King like Al-Najashi, governor like Badhan (Persian Governor), to the slaves like Bilal and so forth... Such inclusion of non-Arabs and wide range of followers embracing all walks of life as the followers of Prohet Muhammad (pbuh) represents indeed the universality of the message of Islam.

10. See in Ibn al-Athīr, 'Izzuddīn Ebū al-Ḥasan 'Alī b. Muḥammad b. 'Abdulkarīm (d. 630/1232), *Usd al-ghāba fī ma'rifat aṣ-ṣahāba*, I-VII (Beirūt: Dār al-Fikr, 1409/1989).

11. See in 'Abū 'Abd Allāh Muḥammad ibn 'Umar al-Wāqidi (130/748 -207/822), *Kitāb al-maghāzī*, (ed. Marsden Jones), aṭ-Ṭab'a ath-thālisa (Beirūt: Dār al-A'lamī, 1409/1989).

4. The Earliest Constitution in the World History and the Tribal Structure

When Prophet Muhammad (pbuh) migrated from Makkah to Madina because of the persecution and harsh conditions that he suffered from, he dictated possibly the earliest constitution in the world history. The Constitution of Madīna, also known as the Charter of Madīna, was drafted by Prophet Muhammad himself (pbuh) in 622. It constituted a formal agreement between Muhammad and all of the significant tribes and families of Yathrib (later known as Medina), including Muslims, Jews, and pagans¹². The document was drawn up for the purpose of the explicit concern of bringing to an end the bitter inter-tribal fighting between the clans of the Aws (Aus) and Khazraj within Madīna. This tribal warfare divided even these Jewish tribes living in Madīna. When a war was waged they were fighting against each other.

There were three main Jewish tribes living in the 7th century of Madīna, in Arabian Peninsula. They were Banū Qaynuqa‘, Banū Naḍīr and Banū Qurayza¹³. The tribes of Banū Qaynuqa‘, Banū Naḍīr were allies with the clan of the Khazraj and the tribe of Banū Qurayza allies with the clan of the Aws¹⁴. The constitution instituted a number of rights and responsibilities for the Muslim, Jewish and pagan communities of Madīna bringing them together. It was a constitution that declared that the Muslim and Jewish communities of Madina and the pagans constituted one ummah (community, nation). Ummah is a word derived from the arabic word from “umm” meaning mother. One nation with mutual defensive obligations but separate religious rights to their own traditions. What Prophet Muhammad (pbuh) was essentially trying to achieve in shredded community of Arabia by unending tribal warfares was that he was basically saying that the tribal structure needed to be replaced. He was trying to create a much larger sense of human belonging as we have such concepts as international community today.

12. Muḥammad Ḥamidullah (d. 1424), *Majmūatu’l-wathāiqi’s-siyāsiyya li’l-‘ahdi’n-nabawī wa’l-Khilāfati’r-Rāshida*, at-Ṭab‘atu’s-sādisa, (Bairūt: Dār an-Nafāis, 1407), p.59-62.

13. Norman A. Stillman, *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979), p.117-142.

14. Ibn Kathīr, Abū al-Fidā Ismā‘īl b. ‘Umar b. Kathīr al-Qurashī ad-Dimashqī Ibn Kathīr (701/1301-774/1373), *Tafsīr al-Qur’ān al-‘Azīm*, (ed. Sāmi b. Muḥammad b. Salāma), at-Ṭab‘a ath-Thāniya (Riyād: Dār at-Ṭayyiba, 1999/1420), I, 318.

B. DIVINE WISDOM BEHIND THE DIVERSE NATURE OF HUMAN SOCIETIES

1. Diversity as the Basis of Dialogue Leading to Ta‘āruf (Getting to Know One Another)

The aim of dialogue is interaction with others of all cultures and civilizations, an interaction that is reflected in reality and whose effects are felt in people’s lives, and which thus helps to make them know one another. This mutual knowledge is the basis of people’s and nation’s dealings with each other since they were all created of one soul. This mutual knowledge and acquaintance in the Quranic terminology is coined as “ta‘āruf”¹⁵.

The Qur’ān, using the term “ta‘āruf” also shows us the divine wisdom in such diversity as differences in religion, ethnicity and culture and encourage mankind to engage with one another: A Quranic verse expressing the divine purpose for creation of human diversity says: *ابْوَغِثْ مُكْمَلًا لِّعَجْوٍ يٰثَنُؤُاْ وَرِكْدًا نَّمُ مُكْمَلًا لِّقَلْحِ اِنَّ سُنَّالًا اَهْيُاْ اِي) (رُيْبِيْحٌ مُّيْلَعٌ لِّلَّا نَّ اِكْمَلًا لِّدَنِّ اِوْفُرَاعَتَلِ لِيْ اَبَقَوِ) “O humankind! Surely We have created you from a single (pair of) male and female, and made you into tribes and families so that you may know one another..”¹⁶ This verse admonishes us to build mutuality and co-operative relationships and not to take pride in our differences of race or social rank, or breed enmities. This verse succinctly points out the fact that we are all equal regardless of our race being the children of Adam (pbuh) and having the same forefather. For this reason, we are all much more alike than we are different and there are a lot to share among all human beings.*

According to the aforementioned verse, being diverse in origin and ethnicity serves as developing an identity and gaining recognition with this identity. On the other hand, the verse doesn’t approve the sense of belonging to different social groups or ethnicity to strive for superiority. Because of this, the Qur’an openly decrees: “Surely the noblest, most honorable of you in God’s sight is the one best in taqwā (piety, righteousness).”¹⁷ Taqwā is a multilateral term which embraces universal moral values in one sense. The Qur’an doesn’t attribute the honour and value of human beings to ethnic identification that one doesn’t attain using willpower but

15. Abdullah bin Abul Mohsin Al-Turki and others, *Interfaith Dialogue Cross-Cultural Views* (Riyadh: Ghainaa Publications, 2010), p.33.

16. Hujurāt, 49:13.

17. Hujurāt, 49:13.

to universal values that one develops through strength of will and self-command. What brings superiority is righteous acts done using willpower and not such things as ethnicity, physical structure, wealth, status, and the like.

The Qur'an precisely rejects cultural homogeneity propagated by dominant globalization. The Quran promotes a plural society and the basis of plurality, diversity and the coexistence of diverse religious and cultural varieties lies in the concept of taāruf (mutual knowledge). The Qur'an tells us that the differences between people at either societal or national or international level are meant to establish mutual relationships not to take pride in such differences against each other to breed enmity and hostility. The concept of taāruf in the verse is a key that could open the door to interfaith dialogue. The verse also implies the equality of human beings and human dignity. Thus no one can be excused in boasting of an inherent superiority of others¹⁸.

2. Diversity as the Basis of Tanāfus (Competing in Good Works)

In chapter Mutaffifin Allah the Exalted describes such bounties and blessings of Paradise as thrones of dignity, a pure and delightfully refreshing beverage with a fragrance of musk for the righteous people and then says that is what people should aspire towards and compete with each other in¹⁹. The Quranic concept with a meaning of aspiring to such things of high value as paradise and competing in good works for achieving it as if in a race with each other is the concept of "tanāfus"²⁰. While it resembles envy in one respect, competing at goodness is a positive and innocent deed. God Almighty invites believers to such a competition concerning righteous behaviors for the Hereafter²¹. Tanāfus is an idea of a heavenly race with no losers because of the attainment target. Even though it is a race, a faithful believer intends that the winner of the race and the first-comer be some other volunteers²².

Regarding worldly races, there is only one competitor coming first and all other competitors become losers. This affects a sense of remorse in true believers. Actually, tanāfus does not mean just competing with one another, but as a heavenly

18. Salih Yücel and İsmail Albayrak, *The Art of Coexistence: The Pioneering Role of Fethullah Gülen and the Hizmet Movement* (New Jersey: Tughra Books, 2014), p.16-17.

19. Mutaffifin, 83: 22-28.

20. Mutaffifin, 83: 26.

21. Ṭabarī, *Jāmi' al-bayān*, XXIV, 299; Qurtubī, *al-Jāmi' li Ahkām al-Qur'ān*, XIX, 266.

22. Fethullah Gülen, "Three Great Dangers", *The Broken Jug*, March 15, 2015.

race, it is a kind of striving for more goodness with the consideration of “let me not fall behind the others on my path to Paradise through good works.” But if one fails to hold this feeling in a balanced state, then it might give way to rivalry. Furthermore, the feeling of rivalry can turn into envy and intolerance. Such feelings are very dangerous for believers²³. Indeed, such a competition for personal interests and benefits causes so many fights and clashes in society. Prophet Muhammad (pbuh) concerning insatiable greed of mankind said, “If a son of Adam were to own a valley full of gold, he would desire to have two. Nothing can fill his mouth except the earth (of the grave). Allah turns with mercy to him who turns to Him in repentance”²⁴.

Concerning negative aspects of envious rivalry between human beings, Qur’an declares that humankind were in the beginning one community following one way of life without disputing over provision and other similar things. Later on because of envious rivalry, hatred, being inequitable and insolence among themselves, differences arose, then they began to fall apart²⁵. According to Qur’an the first great schism took place between mankind on account of envious rivalry. In this respect, God’s invitation to a race of competing at righteous behaviors is a form of channeling envious rivalry that exists in human nature into a positive aspect.

If we look at the chapter Mutaffifin, it seems that this positive rivalry is to occur only between muslims but in fact, chapter Baqara and Māida contains a similar concept *istibāq al-khairāt* (striving together as if competing in good works) which extends this competing in good works to all communities and nations as competitors between each other²⁶. For example, relevant verse in chapter māidah God declares that “each community to which a Messenger was sent with a Book have we appointed a clear way of life and a comprehensive system by their own lights and to their delight.” And then God says that “if God had so willed, He would surely have made you a single community following the same way of life and system surrounded by the same conditions throughout all history.” Following that God reveals the wisdom behind this diverse nature of human societies that but “God didn’t want all nations to be one single community in order to test you by what He granted to you (and thereby made you subject to a law of progress). Strive, then, together as if

23. Fethullah Gülen, “True-Hearted, but Not a Chauvinist”, The Broken Jug, April 04, 2013.

24. Bukhārī, Muḥammad b. Ismā‘īl, (ed. Muṣṭafā Dīb al-Bughā), Ṣaḥīḥ al-Bukhārī (Beirut: Dār Ibn Kathīr, 1987/1407), Riqāq, Bab:10.

25. Baqara, 2:213; Jonah, 10:19.

26. Baqarah, 2:148; Māidah, 5:48.

competing in good works.” This is a challenge before all communities and nations: if you think that the path you follow is right among the others then be the best in that competition of good works. The verse ends with the statement that “To God is the return of all of you, and He will then make you understand (the truth) about what you have differed on”. This means that you might follow different paths and have diverse natures in this world; don’t do such differences as the apple of discord and a cause of conflict; utilize that as a basis of competing at righteous behaviour in the world and leave it to me I’ll make you understand the truth about what you have deferred in the hereafter.

“Musāra‘a fil khayrāt” is another Quranic concept which is similar with the concept “istibāq al-khairāt” (striving together as if competing in good works). The difference here is about the nature of the words. “Musāra‘a” is related to being fast and quick while “istibāq” means coming in first and getting ahead of somebody. For example, “sarī” means fast and swift as one of the adjective derivatives of the trilateral root (sa-ra-‘a) of “musāra‘a”.

It seems that the characteristic of the word is firmly connected with the hasty and impetuous human disposition which is articulated by the Qur’an in two different places. God says in the Qur’an that human beings are “‘ajūl” which means being uttermost impetuous and extremely hasty: “Yet human (through his actions as well as his words) prays and calls for evil just as he prays and calls for good. Human is prone to be hasty”²⁷. Another verse calls attention to the impatient disposition and a hasty temperament of human nature with the concept of “halū“: “Surely human has been created with a restless, impatient disposition and a hasty temperament”²⁸.”

So the concept “musāra‘a fil khayrāt” that is to hasten to do good deeds as if competing with one another had a strong bond between hasty temperament of human nature and the root derivatives of the word. It seems that there is also a kind of race within every individuals between good and evil. There is also a relevant verse for this opinion in the chapter Māidah²⁹. If one doesn’t overcome this nature hastening to do good through willpower there is a possible danger of prevailing of evil through carnal desires. Accordingly, the concept of “musāra‘a” has been used in the Qur’an for both good and evil. For example in the chapter Āl al-‘Imrān, when Qur’an talks about those who believe in God and the Last Day, and enjoin

27. Isrā, 17:11.

28. Ma‘ārij, 70:19.

29. Māidah, 5:52.

and promote what is right and good and forbid and try to prevent the evil, the verse emphasizes on a special feature of these people stating that “they hasten (musāra‘a) to do good deeds as if competing with one another”³⁰. In this context, there are three places that Qur’an uses “musāra‘a” as competing at righteous acts³¹. There are also three places that Qur’an uses “musāra‘a” about those who rush in unbelief as if competing with one another³² and those who rush as if competing in sinful, iniquitous acts, and enmity (exceeding the limits,), and consuming unlawful earnings³³.

3. Qismat al-Ma‘īsha (God’s Distribution of People’s Share of Livelihood) as a Law of Progress

Concerning human beings having diverse nature within themselves as owning different abilities and characteristics, we see three interrelated concepts being used together in the chapter Zukhruf, in the same verse: qismat al-ma‘īsha (God’s distribution of people’s livelihood), raf‘ darajāt (God’s giving different capabilities to people), sukhriyy (taking service from one another)³⁴.

The Quranic concept of qismat al-ma‘īsha (God’s distribution of people’s share of livelihood) within the context of raf‘ darajāt (God’s giving higher capabilities to some people over others in primordial nature of human creation) to take sukhriyy (the possibility of taking labour or service from one another through status and social hierarchy in inter-human relations) reveals another divine wisdom behind the diverse nature of human societies³⁵. Imagine a world in which people have the same characteristics and abilities. In such a world, everybody probably acts like a patron and no one obeys the others. You are the boss and I am the boss. Who is going to make the work and who will have the authority over the others. Chaos and anarchy will probably emerge everywhere. For this reason speaking of His mercy, God says: “Is it they who distribute the mercy of your Lord” in the beginning of the verse; “But your Lord’s mercy is better than what they amass (in this life)” at the end of the verse³⁶.

30. Āl al-‘Imrān, 3:114.

31. Āl al-‘Imrān, 3:114; Anbiyā, 21:99; Mu‘minūn, 23:61.

32. Āl al-‘Imrān, 3:176; Māida, 5:41.

33. Māida, 5:62.

34. Zukhruf (ornaments), 43:32.

35. Sarra Tlili, *Animals in the Qur’an*, (New York: Cambridge University Press, 2012), p.100.

36. Zukhruf (ornaments), 43:32.

Being different as being a law of progress should cause us to strive together for competing in good works. God have exalted some people above others in degrees; raised some people above others in capabilities, abilities so that some people may take labour from others and take one another into service. In fact, this reality establishes a balance within a society in particular, and ultimately, throughout the world at large.

Balance Of The World

Nasraddīn Hodja was a Seljuq satirical Sufi, believed to have lived and died during the 13th century in Akşehir, near Konya, a capital of the Seljuk Sultanate of Rum, in today's Turkey. He is considered a popular philosopher and wise man, remembered for his funny stories and anecdotes. Someone asked to him: "Hodja, why do people go to different directions, when they leave their houses in the morning?" The Hodja answered without hesitation: "If all of them would go to the same direction, this would throw off the balance of the world!"

C. RESPECT FOR THE SACRED WITHIN THE CONTEXT OF THE SADD AL-DHARA‘I’ (BLOCKING THE MEANS TO EVIL)

In the beginning of chapter māidah³⁷, in a long verse, believers are commanded not to profane and violate the sanctity of the public symbols of Religion set up by God (such as Jumu‘ah and ‘Id Prayers, the call to the Prayer, the Sacrifice and attendant rites of the Pilgrimage). In the chapter Hajj³⁸, such veneration of the public symbols and rituals set up by God is declared to be resulted from the true piety and God-consciousness of the hearts.

In fact, respect for the sacred is not something peculiar to Islamic signs and symbols. In Islamic Jurisprudence, blocking the means to evil (sadd al-dhara‘i’) is one main methodological (usūlī) principle as a preventative measure from committing an unlawful act and used by Mālikī³⁹ and Hanbalī jurists. The whole concept of sadd al-dhara‘i’ is founded in the idea of preventing an evil before it actually materializes. It is in line with the concept of "prevention is better than cure." Shātībī con-

37. Māidah, 5:2.

38. Hajj, 23:32.

39. Qurtubī, al-Jāmi‘ li Ahkām al-Qur‘ān, VII, 61.

cluded that the muslim scholars of various schools are essentially in agreement over the conceptual validity of sadd al-dhara‘i’ but differed in its detailed application⁴⁰.

The basis of this principle is contained in the Qur’ān where Allah prohibits insulting those whom they worship other than Allah. The Qur’ān declares that: “And do not (o believers) revile the things or beings that they have, apart from God, deified and invoke, lest (if you do so) they attempt to revile God out of spite, and in ignorance. Thus have we made their deeds seem fair to every people; then to their (true) Lord is the return of all of them, and He will make them understand what they were doing (and call them to account for it).⁴¹”

God gives some wisdoms behind this prohibition of insulting what others venerate. Firstly, before the revelation of this verse, the believers used to revile and curse the idols of nonbelievers while they were doing so in return. This situation was causing an increase in hostility, hatred, antagonism. On this occasion, this verse had been revealed to the Prophet (pbuh)⁴². In the face of their experience, the importance of the golden rule which is a maxim that is found in many religions and cultures became apparent: treat others as you would like others to treat yourself. Secondly, that is because it is in the nature of human to see their beliefs and deeds as good, even as the best and the only true ones as was clearly articulated in the verse. Thirdly, this was a way of blocking the means to evil before it actually emerges.

The meaning of the sentence containing the verb sabb (بَسَّ) in the verse has been translated in different translations of the Qur’ān addressing the believers as: Do not revile / abuse / insult / offend / assail / vilify / defame / say bad words against / criticize the idols / the things or beings whom people (namely pagans) have deified and invoke / pray / appeal to / call upon / set up besides Allah / other than Allah. Muḥammad Abū Maṣṣūr al-Māturīdī (853–944 AD) very famous muslim theologian, and a scholar of Islamic jurisprudence and Qur’anic exegesis interpreted the verse in his well-known commentary book of the Qur’ān ta’wīlāt ahl as-sunnah (interpretations of the Sunnis) as: “God - the Almighty forbade believers from insulting things, even that are worth swearing insults in apprehension and for fear of insulting those that do not deserve insults. For this reason, the Prophet (pbuh) was

40. Abū Ishāq Ibrāhīm ash-Shātībī, al-Muwāfaqāt fī uṣūl ash-sharī‘a, (ed. ‘Abdullāh Drāz) (Bairūt: Dār alMa‘rifa, 1980), VI, 201.

41. An‘ām (The Cattle), 6:108.

42. Ṭabarī, Jāmi‘ al-bayān ‘an ta’wīl al-Qur’ān, XII, 35; Ibn Kathīr, Tafsīr al-Qur’ān al-‘Azīm, III, 314.

ordered to convey the message even in the face of such insults⁴³ as being called a liar⁴⁴ offering some jumbles of dream images he had or a soothsayer⁴⁵.” The Messenger of Allah (Allah bless him and give him peace) was attacked, abused and wronged in the most odious of ways, however he never responded except with the most beautiful, dignified and restrained of conduct. Qurtubī, a famous mufassir (Qur’ān commentator), muhaddith (scholar of hadith) and faqih (expert in Islamic jurisprudence), scholar from Cordoba of Mālikī origin in his most famous commentary of the Qur’ān, *al-Jāmi‘ li aḥkām al-Qur’ān* said that According to the verse, even being exposed to insult does not legitimize insulting such non-Islamic sacred values as cross, church, and any other religious signs nor being subjected to what leads to that⁴⁶.

Ikrima’s Case as an Epitome of Respect, Tolerance and Forgiveness

The definition of tolerance and dialogue in Islam is such that the Prophet even prohibited verbal abuse of unbelievers. For example, Abū Jahl, the “Father of Ignorance,” was the Qurashī leader of Prophet’s pagan opponents in Makkah. He was in the forefront of those who tortured those weaker people, especially the slaves, who had embraced Islam. Abu Jahl died before embracing Islam, despite all the Prophet’s efforts. On the day of the victory of Makkah, son of Abu Jahl ‘Ikrimah attacked the Muslims with others, then fled to Yaman. In spite of all that happened Prophet Muḥammad (pbuh) graciously pardoned him after Ikrimah’s wife asked for security for her husband.

Before ‘Ikrimah entered Makkah, Prophet (pbuh) cautioned his companions: “‘Ikrimah, the son of Abū Jahl, shall come to you as an emigrant believer. Do not insult his father. Insulting the dead (only) hurts the living and does not reach the dead.”, and afterwards Prophet (pbuh) received ‘Ikrimah standing on his feet with kind and welcoming words, he greeted him saying: ”O emigrant rider, welcome⁴⁷.” Another time, he said: “Cursing your mother and father is a great sin.” The Com-

43. Māturīdī, Abū Maṣū‘ (853-944 AD), *Ta’wīlāt ahl as-sunnah*, (ed. Majdī Bāsallūm) (Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, 2005/1426), IV, 207-211.

44. *Āl-‘Imrān* (The Family Of ‘Imran), 3:184; *Al-An‘ām* (The Cattle), 6:147; *Yūnus* (Jonah), 10:41), a madman (*Ad-Dukhān* (The Smoke), 44:14; See also *Al-Qalam* (The Pen), 68:2.

45. *At-Tūr* (The Mountain), 52:29.

46. Qurtubī, *al-Jāmi‘ li Aḥkām al-Qur’ān*, VII, 61.

47. Hākim, Abū ‘Abdullāh Muḥammad bin ‘Abdullāh (321-405/933-1014), *al-Mustadrak ‘ala-ṣaḥīḥayn*, (ed. Muṣṭafā ‘Abd al-Qādir ‘Aṭā) (Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, 1990/1411), III, 269.

panions asked: “O Messenger of God, would anyone curse their parents?” The Prophet replied: “When someone curses another’s father and the other curses his father in return, or when someone curses another’s mother and the other does the same in return, they will have cursed their parents⁴⁸.”

CONCLUSION

“Being different in gender” and “being different ethnically in tribes and nations should lead us to get to know each other, make us interesting to each other, learn from each other and be challenged to compete in doing good, not to dispise and fight each other as was indicated earlier in a verse⁴⁹. The diversity of colors and languages is one of the signs of God which has been confirmed in the Qur’ān with a verse saying that: “And among His signs is the creation of the heavens and the earth, and the diversity of your languages and colors. Surely in this are signs indeed for people who have knowledge (of the facts in creation and who are free of prejudices)⁵⁰.” Diversity has no ground for either superiority or inferiority so as to be understood from the aforementioned verses. To be a better human being the only criterion acknowledged by the Qur’ān is righteousness not even religious claim such as theological correctness as indicated in a verse: “...the most honorable of you in God’s sight is the one best in piety, righteousness, and reverence for God. Surely God is All-Knowing, All-Aware⁵¹.”

48. Tirmidhī, al-Birru vaṣ-Ṣilatu, Bāb:4.

49. Hujurāt, 49:13.

50. Rūm 30:22.

51. Hujurāt, 49:13.

BIBLIOGRAPHY

Bukhārī, Muḥammad b. Ismā‘īl. (ed. Muṣṭafā Dīb al-Bugha). *Ṣaḥīḥ al-Bukhārī*. Beirut: Dār Ibn Kathīr, 1987/1407.

Glazer, Nathan. “Diversity.” in *New Dictionary of the History of Ideas*. ed. Maryanne Cline Horowitz et al. New York: Thomson Gale, 2005. pp.590-593.

Gülen, Fethullah. “Three Great Dangers”. *The Broken Jug*, March 15, 2015. Accessed April 09, 2015. <http://www.herkul.org/weekly-sermons/three-great-dangers/>.

Gülen, Fethullah. “True-Hearted, but Not a Chauvinist”. *The Broken Jug*, April 04, 2013. Accessed April 01, 2015. <http://www.herkul.org/weekly-sermons/true-hearted-but-not-achauvinist/>.

Ḥamidullah, Muḥammad (d. 1424). *Majmūatu’l-wathāiqi’s-siyāsiyya li’l-‘ahdi’n-nabawī wa’l-Khilāfati’r-Rāshida*. at-Tab‘atu’s-sādisa. Bairūt: Dār an-Nafāis, 1407.

Hākīm, Abū ‘Abdullāh Muḥammad bin ‘Abdullāh (321405/933-1014). *al-Mustadrak ‘alaṣ-ṣaḥīḥayn*. (ed. Muṣṭafā ‘Abd al-Qādir ‘Aṭā). Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, 1990/1411.

Ibn al-Athīr, ‘Izzuddīn Ebū al-Ḥasan ‘Ali b. Muḥammad b. ‘Abdulkarīm (d. 630/1232). *Usd al-ghāba fī ma’rifat aṣ-ṣahāba*, I-VII. Beirut: Dār al-Fikr, 1409/1989.

Ibn Kathīr, Abū al-Fidā Ismā‘īl b. ‘Umar b. Kathīr al-Qurashī ad-Dimashqī Ibn Kathīr (701/1301-774/1373). *Tafsīr al-Qur’ān al-‘Azīm*. (ed. Sāmi b. Muḥammad b. Salāma). aṭ-Ṭab’a ath-Thāniya. Riyāḍ: Dār at-Ṭayyiba, 1999/1420.

Kurucan, Ahmet and Mustafa Kasım Errol. *Dialogue in Islam (Qur’an - Sunnah – History)* London: Dialogue Society, 2012.

Māturīdī, Abū Manṣūr (853-944 AD). *Ta’wīlāt ahl as-sunnah*. (ed. Majdī Bāsallūm). Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, 2005/1426.

Qurtubī, Abū ‘Abdillāh Muḥammad b. Aḥmad b. Abī Bakr b. Farḥ (d. 671/1273). *al-Jāmi’ li aḥkām al-Qur’ān*. (ed. Hishām Samīr al-Bukhārī). Riyāḍ: Dar ‘Ālam al-Kutub, 2003/1423.

Stillman, Norman A. *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979.

al-Shātībī, Abū Ishāq Ibrāhīm. *al-Muwāfaqāt fī uṣūl ash-sharī’a*. (ed. ‘Abdullāh Drāz). Bairūt : Dār al-Ma’rifa, 1980.

Ṭabarī, Abū Ja’far b. Jarīr Muḥammad b. Yazīd (224/838310/923). *Tafsīr at-Ṭabarī: Jāmi’ al-bayān ‘an ta’wīl al-Qur’ān*. (ed. Aḥmad Muḥammad Shakir). Madīna: Muassasat ar-Risāla, 2000/1420.

Thomass, Barbara and Indira Dupuis, “Media Implications of Diversity: As a Reality, as a

Normative Concept and as a Pragmatic Concept for Human Resources Management,” in *Diversity in Transcultural and International Communication*, ed. Carola Richter, Indira Dupuis and Stefanie Averbek-Lietz (Wien: LIT Verlag, 2016), pp.15-34.

Tirmidhī, Abū ‘Īsā Muḥammad b. ‘Īsā b. Daḥḥāk. *Sunan at-Tirmidhī*. (ed. Aḥmad Shakir). Beirut: Dār Iḥyā at-Turāth al-‘Arabī, n.d.

Tlili, Sarra. *Animals in the Qur’an*. New York: Cambridge University Press, 2012. pp. 99-103.

Al-Turki, Abdullah bin Abul Mohsin and others. *Interfaith Dialogue Cross-Cultural Views*. Riyadh: Ghainaa Publications, 2010.

al-Wāqidi, ‘Abū ‘Abd Allāh Muḥammad ibn ‘Umar (130/748 -207/822). *Kitāb al-maghāzī*. (ed. Marsden Jones). at-Ṭab‘a ath-thālisa. Beirut: Dār al-A‘lamī, 1409/1989.

Yücel, Salih and İsmail Albayrak, *The Art of Coexistence: The Pioneering Role of Fethullah Gülen and the Hizmet Movement*. New Jersey: Tugra Books, 2014

Shqip

Genti KRUJA¹

Kolegji Univeritar Bedër

Departamenti i Shkencave Islame

Bashkëjetesa ndërfitare në Shqipëri si faktor stabiliteti social

Abstrakt

Nevoja për dialog midis popujve dhe ithtarëve të besimeve dhe pikëpamjeve të ndryshme fetare, etnike, kulturore dhe politike është përforcuar shumë sidomos vitet e fundit. Dialogu, sidomos ai ndërfitar, është parë si një prej alternativave për të shumëpërfolurën “përplasje e qytetërimeve”. Ata që nuk janë pajtuar me një teori të tillë, këmbëngulin në dialogun e qytetërimeve, kulturave dhe besimeve të ndryshme fetare.

Për sa u përket studimeve sociologjike shqiptare të periudhës postkomuniste është argumentuar se krahas vlerave kulturore të besës dhe mikpritjes, mirëkuptimi dhe bashkëjetesa ndërfitare të shqiptarët, përbëjnë disa nga profilet më të spikatura të modelimit psikokulturor të shqiptarëve në të gjithë historinë e tyre. Ndërkohë, në mjaft shoqëri më të urbanizuara, në rrjedhën e disa shekujve, madje edhe në ditët tona, konfliktet kanë qenë dhe vazhdojnë të mbeten një sfidë e rëndë problematike në shumë rrafsh, sociale e politike, fetare e psikokulturore. Në këtë sfond ndër-kombëtar, ku vihen re dukshëm konfliktet me karakter të ndryshëm, mirëkuptimi ndërfitar i shqiptarëve, përbën ndoshta një model, jo vetëm për Ballkanin dhe rajonin e trazuar, por një model edhe për Evropën, e pse jo edhe për botën. Vlera kulturore e mirëkuptimit ndërfitar të shqiptarëve është pak e studiuar dhe më pak pak e argumentuar, ndaj çdo përpjekje për depërtimin në thelbin e një vlere të tillë komplekse, shumëfunktionale, për ta evidentuar atë përmes strukturave konceptuale sociologjike, ka rëndësi të veçantë teorike e praktike, jo vetëm për shoqërinë shqiptare, por edhe më gjerë.

Shqiptarët janë gjithashtu një popull me densitet të lartë të multifetaritetit. Ndonëse të shpërndarë në disa komunitete fetare, shqiptarët nuk janë konfliktuar njëri me tjetrin për çështje fetare. Madje, në shumë aspekte, dallimet fetare kanë “funktionuar” si një faktor, që ka fashitur ose tejkaluar edhe konfliktet e provokuara për motive të tjera. Kështu, sikurse nuk ndodh në asnjë vend tjetër të botës, dallimet fetare në Shqipëri veprojnë si faktor kundërkonfliktues.²

1. Përgjegjës i Departamentit të Shkencave Islame, KU Bedër.

2. Dervishi, Zyhdi (parathënie); Kruja, Genti, “Shqiptarët përballë sfidave të mirëkuptimit ndërfitar”, Tiranë, Prizmi, 2008:9-11.

Në këtë punim shkencor do të mundohemi të paraqesim disa fakte të rëndësishme historike përmes një qasjeje sociologjike lidhur me sfidat e mirëkuptimit ndërfetar te shqiptarët dhe bashkëjetesën ndërfetare në Shqipëri, si faktor të stabilitetit social.

Fjalë kyçe: Dialogu, mirëkuptimi, harmonia, bashkëjetesa ndërfetare, stabilitet social.

Bashkëjetesa ndërfetare te shqiptarët

I.1. Si lindi harmonia fetare në Shqipëri?

Gjykuar në pikëpamjen horizontale-sinkronike, shqiptarët janë një popull ku bashkëjetojnë të dyja fetë abrahamike, Krishtërimi dhe Islami. Secila nga të dyja besimet abrahamike ekzistojnë së bashku me degëzimet përkatëse. Kështu popullsia shqiptare ka dy bashkësi të krishtera: krishtërimin katolik dhe atë ortodoks. Po ashtu, kjo popullsi ka edhe dy komunitete të një bashkësie Islame: atë mysliman suni dhe mysliman bektashi. Si në çdo vend tjetër në botë, edhe në Shqipëri ka ateistë (sipas censurit të fundit, 2.5 %), po ashtu besimtarë, që nuk ushtrojnë rite dhe nuk janë praktikantë të ndonjë faltoreje, si dhe familje të përziera me shumë besime brenda tyre. Në gjysmën e parë të shekullit XX ka ekzistuar dhe një bashkësi hebraike dhe fillesat e një bashkësie protestane (ungjillore). Vetë shteti shqiptar është shtet laik dhe sipas kushtetutës së vendit shteti shqiptar nuk ka fe zyrtare, por kjo gjë nuk përjashton përgjegjësinë e shtetit për krijimin e kushteve për ringjalljen dhe zhvillimin e fesë dhe të institucioneve fetare, sidomos në tranzicionin postkomunist.

Në viset e brendshme të Shqipërisë malore ritmet e shtrirjes së krishtërimin, duket se qenë të ngadalshme, përderisa mbajtësit e objekteve, që u gjenden në varrezat e hershme mesjetare (Kultura e Komanit - shek. VI-VIII), në përgjithësi praktikonin rite varrimi pagan. Krishtërimi në ato vise fuqizohet pas krijimit të temës së Durrësit (shek. IX-X).³ Me ndarjen e kishës më 1054, nga treva arbërore vetëm peshkopatat e Tivarit, e Durrësit dhe e Shkupit mbetën në varësi të Romës. Durrësi gjatë shekujve XIII-XVI luhet në mes të Kishës Perëndimore e asaj Lindore, sipas rrethanave politike. Kjo paqëndrueshmëri vërehet edhe tek disa sundimtarë të Arbërit. Dhimitri së bashku me klerin, fisnikët e popullin më 1209 kthehen nga ortodoksë në katolikë. Me 1216 Grigor Kamona rikthehet në ortodoks. Në një përshkrim të vitit 1308 përmenden banorët e Kunavisë, Stefaniakës, Pultit e Dibrës, të cilët nuk ishin “thjeshtë katolikë, as thjeshtë skizmatikë”.⁴

3. Anamali, Skender, ‘Ilirët dhe shqiptarët’ në “E vërteta mbi Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi”, 1990:42-43.

4. Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë, vëll. II, Tiranë, 1962:111; Xhufi, Pëllumb, “Shqipëria dhe bota mesdhetare në Mesjetë” (shek. XI-XIV), “Studime historike”, 2, 1990:183, si

Megjithatë feja dhe kultura te shqiptarët ishin elemente të pandara të jetës së përditshme, që së bashku me gjuhën përbënin identitetin kombëtar.

Populli shqiptar me dy besime: islam dhe të krishterë, ka qenë, është dhe duhet të jetë shembull i veçantë dhe simbol i harmonisë fetare në historinë e popujve të Ballkanit dhe më gjerë. Myslimanë dhe të krishterë kanë jetuar në harmoni dhe kanë bashkëjetuar pa konfrontime përçarëse në mes vete, përkundrazi ata kanë plotësuar njëri-tjetrin. Vetë ekzistenca e objekteve të kultit, xhamive, kishave e teqeve, simbolizon historinë e vendit tonë. Edhe e ardhmja e Shqipërisë dhe e shqiptarëve do të jetë e lumtur, në qoftë se pjesëtarët e Islamit dhe të Krishterimit do të përqafojnë secili fenë e vet me dije dhe vepër dhe të respektojnë njëri-tjetrin.

Si vëllezër nga gjaku, por edhe si myslimanë e të krishterë, shqiptarët duhet të kuptojnë njëherë e përgjithmonë, se realiteti dhe fati, jo vetëm i tyre, por i gjithë botës, që nga fillimi deri në mbarim të saj, është larmi besimesh e bindjesh. Shqiptarët nuk do të kenë përçarje fetare përderisa të besojnë se fetë në Shqipëri janë pasuri, e jo fatkeqësi dhe se Krijuesi i vetëm është për të gjithë i njëjtë, për myslimanë e të krishterë.

Në shkrimet e mendimtarëve dhe udhëpërshkruesve joshqiptarë gjenden mjaft karakterizime për këtë çështje. Për shembull, Hugo Adolf Bernatziku për shoqërinë shqiptare të vitit 1929, kur ai vizitoi mjaft qytete e krahina të Shqipërisë, ka shkruar:

“Katolikë, të krishterë ortodoksë dhe myslimanë jetojnë në paqe në këtë vend të vogël, madje, shpesh edhe në fshatra jetojnë së bashku. Luftërat fetare janë të panjohura dhe të pakonceptueshme për shqiptarin”.⁵

Ndërsa Edith Durham ka shkruar se “një pjesë e shqiptarëve... kanë kaluar direkt nga paganizmi në Islam.”⁶

Studiuesi Zyhdi Dervishi konstaton se ndjenja fetare e shqiptarëve nuk është e sipërfaqshme, por është e pamjaftueshme njohja e studiuesve dhe udhëpërshkruesve të huaj për një ndjenjë të tillë. Këtë përfundim e vërtetojnë fakte të shumta, të pakundërshtueshme të realitetit fetar në Shqipëri.

Kështu gjatë 3-4 shekujve të fundit, ndonëse mjaft i varfër, populli shqiptar ka pasur dëndësi të lartë të kishave, xhamive dhe teqeve.

Kështu, duke mos pasur instinktet e turmave, shqiptarët pothuajse asnjëherë nuk i kanë keqtrajtuar grupet shoqërore në pakicë, të formuara mbi baza racore,

dhe Ulqini, Karaman, “Faktorë kulturorë e fetarë”, Shkodër 1999:8.

5. Bernatzik, Hugo Adolf, “Shqipëria-vendi i shqiptarëve”, botuar nga Uegen, Tiranë, 2003:154.

6. Durham, Edith, “Bregja e Ballkanit dhe vepra të tjera për Shqipërinë edhe shqiptarët”, Sh.N. “8 Nëntori”, Tiranë, 1990:158.

etnike, nacionale, fetare etj. Historikisht dhe aktualisht grupet shoqërore në pakicë kanë qenë dhe janë të mbrojtur nga toleranca, prirja për mirëkuptim dhe fryma humane e grupeve shoqërore në shumicë.

Madje, sa më të shpërpjesëtuar të jenë raportet numeriko-demografike ndërmjet grupit të njerëzve me përkatësi fetare të njëjtë në pakicë dhe grupit me përkatësi tjetër fetare në shumicë, aq më e mirëkuptuar është pakica nga shumica.

Sipas sociologut Dervishi, me përjashtime fare të rralla, në shoqërinë shqiptare në shumë aspekte je më i favorizuar nëse je anëtar i grupeve shoqërore në pakicë, sesa anëtar i grupeve shoqërore në shumicë.⁷

Çështja e mirëkuptimit ndërfetar të shqiptarëve shfaqet si rebus, gati i padeshifrueshëm në sfondin e dyfishtë të realitetit socialkulturore mbizotërues të shumë shoqërive të ditëve tona, të cilat përjetojnë konfliktime fetare problematike dhe të një mjegulle të dendur paragjykimesh, që vjen nga jashtë dhe deformon pamjen e vlerave të shoqërisë shqiptare.

Dallimet fetare tek shqiptarët nuk “funksionojnë” si burim konfliktesh. Përkundrazi, dallimet fetare ndikojnë, që shqiptarët të jenë më të matur në marrëdhëniet me njëri-tjetrin dhe të jenë më të prirur të harmonizojnë interesat ndërmjet tyre.⁸

Shqiptarët lakojnë shumë togfjalëshin “harmoni fetare” dhe e kanë burim krenarie faktin se në shoqërinë shqiptare mbisundon kjo harmoni. Kohët e fundit gjetja e formulës “magjike” të harmonisë fetare nuk është temë vetëm e Shqipërisë, por e mbarë botës. Tradita e bashkëjetesës ndërfetare tek shqiptarët nuk është diçka e formuar në kohët moderne, por është një traditë, që vjen nga thellësia e shekujve, por sigurisht këto vlera nuk janë të përjetshme, por duhen ruajtur e trashëguar në mentalitetin e njerëzve.

Sipas studiuesit Artan Fuga, ndryshimet në pikëpamjet fetare dhe në besimet mistike nuk e përjashtojnë bashkëpunimin midis bashkësive të ndryshme fetare. Kjo vjen për arsye se fetë e mëdha monoteiste, sado të dallueshme dhe kontradiktore të paraqiten me njëra tjetrën, kanë përsëri gjëra të përbashkëta, të cilat mund të shtrojnë rrugët e bashkëpunimit për përsosjen morale të njerëzve, për të rritur shkallën e solidaritetit midis tyre, për të forcuar ndjenjat e humanizmit, të faljes, mëshirës, si dhe për të krijuar një sfond moral kundërshtues kundër vjedhjes, torturës, violencës, vrasjeve etj.

7. Dervishi, Zyhdi, “Fakte rrjedhëse të mirëkuptimit ndërfetar të shqiptarëve: një provë shpjegimore”, studime dhe vlerësime bashkautorësh, “Rrugë drejt dialogut ndërfetar në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konflikteve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010:156.

8. Po aty.

Të gjitha fetë e mëdha monoteiste bazohen në pranimin e idesë të së mbinatyrshmes. Adhurimi i Zotit dhe dashuria për të tjerët përbëjnë themelet e mësimave fetare. Mësimet morale për paqe, respektim të jetës, mirëkuptim etj., gjenden te të gjitha fetë monoteiste, që kultivohen në vendin tonë.⁹

Nga kjo pikëpamje, kjo metaforë na mëson se perspektivat e ndryshme fetare, morale ose shkencore mbi botën nuk ka përse të jenë aspak në vetvete burim konfliktesh dhe fanatizmash, por një motivim humanist për një hapje drejt tjetrit, për një njohje të tjetrit në kulturën e tij të veçantë, që sikurse thotë edhe Habermasi, përbën pikërisht konceptin e saktë mbi universalen. Universalja, pra, si tërësi dallimesh në komplementaritetin e tyre.¹⁰

Shqipëri: ruajtja e mirëkuptimit mes komuniteteve fetare

Krerët e shtetit shqiptar herë pas here në tubime pune dhe konferencat ndërkombëtare i kanë bërë të ditur botës tolerancën dhe harmoninë fetare që ekziston në Shqipëri.

Presidenti Moisiu në Forumin e Oxfordit “Toleranca ndërfaqetare në traditën e popullit shqiptar”,¹¹ në vitin 2005, ka shprehur besimin se emigrantët shqiptarë të viteve 1990-të në përgjithësi përcollën në Perëndim një imazh të një Shqipërie të dhunshme, të vrazhdë, rrezikuese. Shumë shpejt, në mjediset politike dhe shkencore të Perëndimit doli pyetja: A ekziston një Shqipëri tjetër, një Shqipëri me fytyrë evropiane, një Shqipëri nga e cila mund të gjendeshin vlera të mbijetuara të qytetërimit?

Ishte pikërisht kjo pyetje, kjo gjendje, kjo nevojë për të ndryshuar imazhin e lënduar të vendit, për të përgënjeshtuar dhe disa prirje tendencioze të shtypit perëndimor, që nxitën studiuesit shqiptarë dhe kolegët e tyre në Evropë për të kërkuar vlera të ndritshme të identitetit shqiptar, si identitet i të njëjtit klas me atë të vendeve të Perëndimit, pavarësisht se e keqja e kishte sjellë të njëjtin për keq. Midis këtyre vlerave, toleranca, harmonia dhe bashkëjetesa ndërfaqetare ishin cilësi, që tërhoqën menjëherë vëmendjen e të gjithë atyre dijetarëve dhe politikanëve, shqiptarë e të huaj, që besonin dhe kërkonin tek populli shqiptar një imazh tjetër.

Ky model përbën një pasuri të çmuar për shqiptarët, por edhe një realitet pozitiv, me vlerë në rajonin ku jetojmë dhe më gjerë. Shoqëritë tona po shkojnë në mënyrë të pashmangshme drejt globalizimit dhe integritit, duke tentuar krijimin e një familje të madhe në të cilën ka vend për të gjitha vlerat dhe pasuritë e kombeve

9. Fuga, Artan, studime dhe vlerësime bashkautorësh, “Rrugë drejt dialogut ndërfaqetar në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konfliktëve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010:26.

10. Po aty, fq. 28.

11. www.president.al, faqja zyrtare e Presidencës, 9.11.2005.

dhe popujve. Në botën globale vendet e vogla nuk pritet të konkurojnë me ekonomitë dhe pasuritë e tyre materiale. Megjithatë, me identitetin dhe vlerat më të çmuara të tyre, ato mund të kontribuojnë në pasurimin e shoqërisë globale, duke krijuar një mozaik të pasur vlerash, kulturash që njohin, respektojnë e zhvillojnë njëra-tjetrën.

«Rasti Shqipëri», si një rast shembullor i bashkëjetesës së besimeve në rrugën e gjatë të historisë, shumë shpejt filloi të trajtohej si “Fenomeni Shqipëri”, i cili mori rëndësi jo vetëm si një çështje kulturore-historike, por, mbi të gjitha, si një përvojë e dobishme për njerëzimin, si një mundësi evokimi dhe inkurajimi në mjedise ndërkombëtare.

Shqipëria ka qenë zona ku takoheshin dhe ndaheshin dy perandoritë më të mëdha të mesjetës: Roma dhe Bizanti. Po ashtu, Shqipëria ishte vendi ku takohej dhe ndahej autoriteti i dy kishave: romane dhe bizantine. Dy perandoritë dhe dy kishat, megjithëse rivale dhe kundërshtarë të forta të njëra-tjetrës, tek shqiptarët asnjëherë nuk u bënë shkak konflikti. “Vija e Teodosit” e ndau qysh në fundin e paleokrishtërimin hapësirën shqiptare në dy pjesë, njëra nën pushtetin politik e fetar roman dhe tjetra nën pushtetin politik dhe fetar bizantin. Por kjo ndarje asnjëherë nuk u kthye në kufi midis vetë shqiptarëve. Islami në Shqipëri është një besim fetar, që bashkëjeton me Evropën prej shekujsh dhe është një prej feve përbërëse të saj.

Toleranca tek shqiptarët nuk është vetëm fetare, por edhe gjuhësore e kulturore dhe në shumë raste edhe etnike. Në vitet e Luftës së Parë Botërore në Shqipëri kishte ushtri të huaja të shumta në numër, gati sa në gjithë Ballkanin: austriake, franceze, italiane, greke, serbe, malazeze e bullgare. Kur lufta mori fund dhe këto ushtri nuk kishin as ushqim, as ilaçe e mjete për t’u kthyer në atdheun e vet, populli shqiptar i mbajti nëpër familje, megjithëse e dinte mirë se shumica e tyre kishin bërë krime mbi vetë shqiptarët. Në periudhën pas 8 shtatorit 1943, kur Italia fashiste kapitulloi, në Shqipëri gjendeshin mijëra milicë dhe oficerë, që kishin ardhur në Shqipëri si ushtri pushtuese. Kjo ushtri u gjend brenda dy javësh e çarmatosur dhe e trajtuar si ushtri dezertore, e destinuar për t’u shfarosur nga ushtria naziste, por populli shqiptar e shpëtoi këtë ushtri nga tmerri që e priste, megjithëse ajo ushtri kishte vrarë e djegur, kishte dhunuar e plaçkitur. Ushtarët italianë u veshën me kostume tradicionale shqiptare dhe u strehuan në familjet e shqiptarëve.

I pashembullt është qëndrimi i shqiptarëve ndaj hebrenjve gjatë Luftës së Dytë Botërore. Qeveritë shqiptare, që bashkëpunuan me autoritetet fashiste dhe naziste, si kudo në botën e asaj kohe, bashkëpunuan si qeveri vasale, por ato asnjëherë nuk ua dorëzuan ushtrive të huaja listat e hebrenjve. Shqipëria është vendi i vetëm në botë ku, megjithëse në kushte pushtimi të dyfishtë, asnjë hebre nuk u dorëzua, asnjë hebre nuk përfundoi në kampe përqendrimi, asnjë hebre nuk u viktimizua. Dhe nuk është fjala për hebrenjtë e vetë Shqipërisë, shtetas të saj, por për afro 3.000 hebrenj

të ardhur nga shtetet ballkanike, në arrati e sipër për t'i shpëtuar rrezikut të zhdukjes atje ku ishin.¹²

Toleranca përbën edhe një tipar etnotipik të shqiptarëve. Ndoshta kjo cilësi është e lidhur edhe me pozitën gjeopolitike të shtetit shqiptar. Ndërsa Perëndimi e ka parë Ballkanin dhe portën e tij - Shqipërinë - si një Lindje ekzotike; përkundrazi, Lindja e ka parë atë si Perëndim. Në kryqëzim të dy botëve, shqiptarët kanë marrë e dhënë me të dyja, duke ruajtur thelbin e vet identifikues, duke shërbyer si urë kalimi ndikimesh dhe duke përvetësuar edhe vetë prej tyre. Kështu u formua tek shqiptarët bindja historike se dallimi, qoftë ky fetar, rajonal, racor, gjenetik, kombëtar, kulturor etj. nuk është rrezik, por pasuri. Një bindje e tillë ka formësuar tolerancën ndërfaqetare dhe më gjerë tek shqiptarët, një bindje e tillë e ka bërë qytetërimin e saj një qytetërim të hapur.

Pluralizmi paqësor fetar ka shërbyer si element bashkues midis njerëzve, familjeve dhe grupeve të ndryshme në shoqëri. Komunitetet fetare mbeten besnike e frymëzimeve të tyre fillestare të së mirës dhe paqes, si dhe me përkushtim të madh luajnë rol aktiv në kapërcimin e problemeve sociale, shoqërizimin e të rinjve, forcimin e rolit të familjes, kulturës dhe identitetit kombëtar. Me kontributin e tyre të veçantë Shqipëria përfaqëson edhe një nga rastet e rralla të një vendi me besime të ndryshme fetare, ku të gjithë faktorët politikë e shoqëror, përfshirë edhe komunitetet fetare, janë përkrahës të fuqishëm të integritit të vendit në Bashkimin Evropian. Vlerat nuk janë të përjetshme, ato duhen ruajtur e kultivuar në mentalitetin e qytetarëve dhe në kulturën demokratike. Në të njëjtën mënyrë është e nevojshme të shndërrohet kultura e dialogut midis besimeve dhe komuniteteve të ndryshme fetare, në urë bashkimi e komunikimi, shkëmbimi dhe lidhje më të fortë midis njerëzve e vendeve.

Dhe në fakt një vlerë e rëndësishme me të cilën Shqipëria sot krenohet është pikërisht bashkëjetesa mes komuniteteve të ndryshme fetare. Janë të shumtë ata që e konsiderojnë këtë si një pasuri pasi mund të jetë një rast unik, që në të gjithë historinë e vendit, nuk janë shënuar asnjëherë përplasje fetare. Megjithatë shembujt e kohëve të fundit në botë, por edhe në rajonin e Ballkanit kanë dëshmuar se ekuilibrat fetare janë shumë të brishtë dhe shpesh herë manipulimet me to kanë sjellë pasoja të rënda.

Myslimanët, ortodoksët, katolikët dhe bektashinjtë u kanë kërkuar autoriteteve shtetërore që të mbrojnë lirinë e të gjithë përfaqësuesve të autorizuar, apo udhëheqësve fetarë që të përmbushin misionin e tyre. Ata kanë kërkuar hartimin e rezolutës mbi statusin ligjor të komuniteteve fetare, si dhe kthimin e pronave të shtetëzuara, apo konfiskuara në kohën e komunizmit.

12. Presidenti Moisiu, A., Londër, 9.11.2005, fjalim; Loloci, C., gazeta "Trepça", 4 gusht 2005.

Kështu në një studim të tijin Fuga thekson gjithashtu se mungesa e një debati për çështje themelore teologjike nuk është një bazë e sigurt, që na garanton për të pasur gjithmonë paqe sociale dhe bashkekzistencë fetare, që i kemi trashëguar si pjesë përbërëse të thesarit kombëtar deri më sot. Konflikti social dhe dasitë me bazë sociale dhe fetare mund të lindin nëse nuk trajtohen demokratikisht, edhe nga dallime të dorës së dytë, jo të mirëfillta fetare, por “mbi fenë”, për shembull lidhur me vendosjen e një monumenti në një rrugë qyteti, me formën e kangjellave, që rrethon një ndërtesë publike, me vendosjen e një simboli fetar në një kodër a në një buzë rruge, mbi një çështje varresh, dhe për çështje të tjera, që nuk kanë natyrë të mirëfilltë teologjike. Në këtë rast konflikti, në të vërtetë, nuk e ka bazën e vet brenda fushës së mirëfilltë të dialogut ose të debatit, por e gjen burimin në lindjen dhe maisjen e disa konflikteve sociale, që e gjejnë pastaj shprehjen e tyre te divergjenca simbolike, gjuhësore ose alternativash për shpjegimin e historisë. Baza e këtij debati jo fort demokratik, që e kemi njohur kohët e fundit në disa raste, ka të bëjë më tepër me divergjenca sociale, rajonale, grupimesh shoqërore, gjeopolitike, të cilat i përdorin dallimet fetare ose historitë e marrëdhënies midis kombit dhe feve, si instrumente ideologjike veprimi në të sotmen dhe si objektiva për t’u arritur në të ardhmen.¹³

Qëllimi më i lartë i dialogut ndërfaqet, moral, politik është që ai ta mbajë gjithmonë të gjallë veten e vet, pa shkarë në fanatizëm dhe skajshmëri të të gjitha llojeve. Nëse deri tani në Shqipëri ai e ka ruajtur veten e tij, duke qëndruar pak në hije, në të ardhmen, ai me siguri që do të ndodhet përballë sfidash të reja, ku do t’i duhet ta pohojë veten e vet jo nëpërmjet mungesës, por nëpërmjet një filozofie, metode dhe kulture, që frymëzon tolerancë dhe bashkëjetesë.¹⁴

Nga të dhënat sociologjike që janë mbledhur, gjykohet se në shoqërinë shqiptare përkatesitë fetare të besimtarëve të ndryshëm nuk i kanë mbyllur ata brenda një ndërgjegjeje dhe lidhjeje të ngushtë ekskluzive të përcaktuar nga feja e tyre.

Dialogu ndërfaqet nuk është një dukuri vetëm brendafetare. Ai përfshin edhe një debat të kuptueshëm dhe fare të natyrshëm edhe midis besimtarëve dhe jobesimtarëve, laikëve, ateistëve, për probleme, që kanë të bëjnë me kuptimin e botës, të shoqërisë dhe të vetë njeriut. Lidhur me këto probleme as shkenca e as filozofia, nuk mund të pretendojë se kanë ekskluzivitetin e trajtimeve të sakta, pikërisht sepse ato nuk mund të jenë veçse gjykime interpretuese. Të gjitha këto forma të mendimit dhe të ndërtimit të vlerave shpirtërore kanë si qëllim human realizimin e kushteve të paqes, të mirëkuptimit dhe të konsolidimit të pozicionit të njeriut në botë dhe të për-

13. Fuga, Artan, studime dhe vlerësime bashkautorësh, “Rrugë drejt dialogut ndërfaqet në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konflikteve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010:32.

14. Po aty, 35.

gatitjes së tij për të përballuar sfidat, që kanë të bëjnë me jetën ose edhe me vdekjen e tij. Dhe këtë rol i takon ta luajnë liderët fetarë.

Nuk duhet harruar se nga pikëpamja filozofike-fetare, feja dhe shkenca, nuk konceptohen më si të ndara dhe armiqësore me njëra-tjetrën, por si dy regjistra të ndryshëm, komplementarë, të të kuptuarit të botës, si dy mënyra plotësuese të leximit të botës dhe të njeriut.

Sikurse del edhe nga studimet e ndryshme, fetë, pavarësisht dallimeve, kanë edhe tipare të përbashkëta. Besimi te i Gjithëfuqishmi, te pavdekësia e shpirtit, aq më shumë insistimi te ruajtja dhe konsolidimi i vlerave morale, sikurse janë ndershmëria, respekti ndaj tjetrit, dashuria dhe miqësia, toleranca, falja, etj., karakteristika të shumicës së besimeve fetare, përbëjnë atë bazë ku fetë e ndryshme, por edhe filozofët, gazetarët, sociologët, shkencëtarët, besimtarët, laikët, skeptikët apo edhe ateistët, kanë një hapësirë të gjerë jo vetëm dialogu të shëndoshë, por edhe bashkëpunimi dhe mirëkuptimi të thellë.

Kuptohet qartë, sikurse e kanë vënë mirë në dukje teologë të shquar të kohëve tona ose të së kaluarës, ky bashkëpunim dhe dialog nuk përjashton dhe nuk cenon aspak besnikërinë e çdo besimtari, kleriku, filozofi, shkencëtari, apo qytetari të thjeshtë ndaj parimeve të fesë së tij. Nuk është pra, aspak fjala për të shuar dallimet dhe diferencat në besime, sepse kjo do të na krijonte një botë uniforme shumë të trishtë, por është fjala për diçka tjetër, për atë parim të madh që personalitete të ndryshme e kanë shpjeguar aq bukur, pra të dialogut midis të ndryshmeve, të gjetjes së pikave të përbashkëta në diferencat në perceptimin e botës dhe të mistikes, të bashkëpunimit brenda dallimeve në perspektiva, të një hapësire publike të opinionit, ku secili duke ruajtur po të dojë edhe me fanatizëm parimet e botëkuptimit të tij të veçantë, di të shohë tek tjetri pika që i bashkojnë në një të tërë unike, që iu shfaqet në forma të ndryshme.

Sociologu i njohur Durkheim thotë:

“Meqë të gjitha fetë janë të krahasueshme, derisa janë lloje brenda së njëjtës gjini, detyrimisht disa elemente thelbësore i kanë të përbashkëta”¹⁵

dhe duke e vazhduar më tej mendimin e tij, autori nënvizon se,

“...feja është një gjë thellësisht shoqërore.”¹⁶

15. Durkheim, Emile, “Format elementare të jetës fetare”, Tiranë, 2000:20.

16. Po aty, 24.

Nisur edhe nga këto përcaktime, historia e bashkëjetesës ndërmjet shqiptarëve me përkatësi fetare të ndryshme, duhet vlerësuar si një fakt konkret, si një dukuri sa religjioze, po aq dhe shoqërore, si një formë e shprehjes së gjërave më thelbësore, të përbashkëta në universin fetar.¹⁷

Historiani italian Roberto della Rocca, në një referim të tij, shprehet:

“Pluralizmi paqësor fetar i Shqipërisë është një vlerë për vendin, për Ballkanin, për Evropën. Ai mund të jetë një model i bashkekzistencës në një Evropë me shumë fe, e cila ka vështirësi për të kuptuar enën e saj shkrirëse.”¹⁸

Në përmasat e pluralitetit fetar shqiptar vërehet qartazi se bashkekzistenca dhe harmonia fetare ndërmjet bashkësive fetare në Shqipëri bëhet më e lehtë për faktin, se ato lidhen edhe me disa karakteristika të veçanta, që kanë të bëjnë me shkallën e lartë të homogjenitetit të popullsisë, që ndan të njëjtat vlera kulture e gjuhe, pa përjashtuar diversitetin kulturor dhe subkulturat.¹⁹

Prania dhe bashkekzistenca e tre besimeve të popullit shqiptar: mysliman, ortodoks dhe katolik, ka bërë që toleranca ndërfitare të jetë një domosdoshmëri historike, duke shërbyer kështu, si mjet dhe faktor, që ka siguruar unitetin kombëtar dhe ekzistencën tonë si komb, megjithëse shqiptarët kurrë nuk e kanë ndarë përkushtimin fetar nga interesi kombëtar.

Në krijimin e një fryme tolerante, krahas besimeve fetare dhe përfaqësuesve të tyre ndër vite, ka ndikuar edhe trashëgimia socio-antropologjike e shqiptarëve, sistemi shoqëror tradicional dhe ai i vlerave.

Evropa duhet bërë të kuptojë se realiteti fetar i Shqipërisë është pasojë e historisë së veçantë të gadishullit ballkanik dhe s’duhet të jetë kurrsesi shkak për ta parë atë me dyshim. Islami në Ballkan është dhe duhet parë, si një pasuri kulturore dhe shpirtërore, pjesë përbërëse e historisë evropiane.²⁰

Harmonia ndërfitare është shfaqur si një përbërës i rëndësishëm i modelimit psikokulturor të shqiptarëve, duke kaluar drejt një vetëdije kombëtare për këtë vlerë.

E ruajtur thellë në ndërgjegjen e besimtarëve, gjatë regjimit komunist feja kishte humbur përkohësisht vetëm klerin dhe shfaqjen e saj të jashtme, ceremoniale. Sistemi

17. Gjoka, Rasim, “Tipologjia e konflikteve me natyrë fetare”, studime dhe vlerësime bashkautorësh, “Rrugë drejt dialogut ndërfitar në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konflikteve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010:83.

18 “Fetë dhe qytetërimet në mijëvjeçarin e ri”, konferencë ndërkombëtare, Tiranë, 14-15 nëntor 2004.

19. Gjoka, R., “Tipologjia e konflikteve me natyrë fetare”, Tiranë, 2010:84.

20. Misha, Pirro, “Kombi, feja dhe globalizmi në Shqipëri”, studime dhe vlerësime bashkautorësh, “Rrugë drejt dialogut ndërfitar në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konflikteve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010:82.

monist nuk mundi të depërtonte deri në thellësi të shpirtave njerëzore. Kur ky sistem u përmbys, baza për ringjalljen e fesë ekzistonte e paprekur. Ajo u rishfaq me elegancë të pashoqe, duke rindërtuar me shpejtësi gjithçka, që ishte shkatërruar materialisht. Të persekutuar njësoj nga regjimi komunist, të gjitha besimet fetare u paraqitën me tiparet e tyre të plota doktrinare dhe rituale. Diversiteti fetar u rishfaq kështu fare natyrshëm. “Të ndryshmit” nga njëri-tjetri, ashtu si dikur, vazhduan të bashkëjetojnë në harmoni shembullore.

Përfundimi, që del nga kjo përjasje e shkurtër historike, është se diversiteti nuk zhduket dot artificialisht dhe herët a vonë, nxjerr krye për ta kujtuar këdo se është i pranishëm dhe se me të duhet me u marrë seriozisht. Rrjedhimisht, studimi i diversitetit në çdo fushë, përcaktimi shkencor i përmasave dhe karakteristikave të tij në shkallë kombëtare, komunitare dhe individuale, përbën një domosdoshmëri për të prodhuar më shumë tolerancë e mirëkuptim midis njerëzve në një shoqëri të hapur demokratike.

Në realitetin shqiptar, diversiteti fetar shfaqet si prodhues masiv tolerance, që e ka bazën pikërisht në pranimin pa kushte të faktit se “tjetri” është i ndryshëm, por jo i papranueshëm ose edhe armiqësor. Kjo nuk do të thotë se besimtarët e feve të ndryshme nuk kanë anë të përbashkëta, të cilat luajnë rol në harmoninë, që ata kanë midis tyre, por ato nuk duhen mbivlerësuar. Glorifikimi absolut i anëve të përbashkëta në procesin e praktikimit të tolerancës, sado që tingëllon bukur, në thelb nuk është produktiv, sepse mohon disi nevojën e përsosjes së vazhdueshme të dialogut ndërjetar, në një kohë që është ky i fundit ai që zotëron potencialin, për të zbuluar ngjashmëri të reja gjithmonë e më të thella.²¹

Harmonia ndërjetare, që ekziston në Shqipëri është fryti një ndërveprimi të shkëlqyer midis diversitetit dhe tolerancës. Ajo ka krijuar kushte të mrekullueshme për një dialog ndërjetar në nivel kapilar, nëpërmjet të cilit të realizohet njohja e ndërsjellë e “ndryshimeve” dhe pranimi i tyre si kusht për thellimin e këtij dialogu.²²

Mbështetur në historinë e këtij vendi, besnikëria ndaj harmonisë ndërjetare nuk mund të fiksohet vetëm tek toleranca fetare, por në një gjykim bashkëkohor të përbashkët të shqiptarëve, që d.o të thotë një gjykim qytetarie, barazi para ligjit, harmoni dhe solidaritet kombëtar, përfaqësim sa më i drejtë i komuniteteve fetare në strukturat civile, shpirt tolerance dhe mirëkuptimi mbi çështje të ndryshme të jetës së përditshme, etj..

21. Kule, Virgjil, “Pranimi dhe njohja e diversitetit-kusht për harmoni dhe dialog ndërjetar”, studime dhe vlerësime bashkautorësh, “Rrugë drejt dialogut ndërjetar në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konfliktëve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010:104.

22. Po aty, fq. 112.

Përvoja e bashkëpunimit ndërjetar në Shqipëri

Në vitet e fundit bashkësitë tradicionale fetare në Shqipëri janë angazhuar në një sërë përpjekjesh për ruajtjen dhe forcimin e harmonisë fetare në vend. Këto përpjekje janë përkrahur edhe nga organizata e programe të huaja e ndërkombëtare, që përkrahin zhvillimin e dialogut dhe të bashkëpunimit ndërjetar në botë.

Forcimi i harmonisë fetare kërkon edhe një klimë të favorshme të jetës publike, ku diferencat fetare njihen, respektohen si vlera dhe nuk shihen si burime të diskutueshme konflikti. Projekti për “Përsosjen e vlerave të harmonisë fetare” përkrahu një sërë veprimtarish, që synonin në krijimin e një klime të tillë: prodhimin e filmave dokumentarë, që dokumentojnë vlerat e harmonisë fetare në vend dhe venë në pah të përbashkëtat e vlerave fetare në të rinj të besimeve të ndryshme, takime e trajnime me gazetarë e studentë, lehtësimin e dialogut mes udhëheqësve fetarë, gazetarëve dhe akademikëve, si dhe studime lidhur me marrëdhëniet ndërjetare në Shqipëri. Analiza e përvojës së programeve të përmendura më lart, por edhe të disa përpjekjeve të tjera, si p.sh. të një programi për kultivimin e dialogut ndërjetar në shkollat fetare në vend, tregon se përpjekje të tilla hasin në disa sfida.²³

Jeta shqiptare është shumëplanëshe. Pavarësisht nga laiciteti i shtetit, bota e fesë zë aty një vend të rëndësishëm me ndikime të gjera në plan kombëtar e ndoshta, për Shqipërinë, më shumë në plan ndërkombëtar. Nëse duam të promovojmë më tej, bie fjala, harmoninë ekzistuese ndërjetare, na duhet t’i njohim në detaje mjediset, ku ajo lind dhe zhvillohet. Këtu kërkohet kontribut nga media, por edhe nga komunitetet dhe institucionet fetare, të cilat duhet t’i bëjnë të ditur medias linjat themelore, ku ngjizet bashkëveprimi dhe harmonia brenda dhe midis tyre.

III.1. Aktivitete të dialogut ndërjetar në Shqipëri

Tashmë, që pas viteve 90-të, në Shqipëri janë organizuar shumë konferenca, simpoziume dhe aktivitete ndërjetare kombëtare dhe ndërkombëtare.

Krahas këtyre aktiviteteve ndër vite, mund të përmendet bashkëpunimi akademik dhe pedagogjik midis Universitetit “Bedër” në përgjithësi dhe të Departamentit të Shkencave Islame në veçanti, të cilët në një bashkëpunim ndërjetar midis tre teologjive në Shqipëri, asaj Islame në “Bedër”, Ortodokse, nëpërmejt Akademisë Teologjike Ortodokse, Shën Vlash, Durrës dhe Institutit Teologjik Katolik në Seminarin Ndërdioqezian, Shkodër, kanë hedhur hapa konkrete prej disa vitesh në këtë fushë.

23. Rrugë drejt dialogut ndërjetar në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konfliktëve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010:51.

Kështu tashmë pas zhvillimit të seminareve dhe leksioneve të hapura të dialogut ndërfetar dhe shpjegimit teologjik të besimit të **secilit** me studentët e tri teologjive nga pedagogët e teologjive të ndërsjella, prej tre vitesh janë zhvilluar gjashtë simpoziume ndërfetare, të organizuara me radhë në tre institucionet arsimore, duke e kthyer këtë organizim në një traditë, që vazhdon me një periodik të caktuar, prej dy herësh në vit.

Këto organizime bashkëpunimi ndërfetar dhe shumë aktivitete të tjera të këtij lloji, e mveshin Universitetin “Bedër” me një specifike dhe mision të veçantë, të cilët kontribuojnë në paqen sociale në Shqipëri dhe përtej saj, si dhe janë garanci të ruajtjes, promovimit dhe forcimit të frymës së bashkëpunimit midis të ndryshmëve, si një pluralizëm multikulturor dhe multifetar, në një botë, që edhe pse çdo ditë e më tepër vjen e globalizohet, shtohen sfidat dhe problematikat për të ruajtur vlerat universale, që duhet të karakterizojnë një shoqëri të shekullit XXI.

IV. Në vend të mbylljes

Përkatësia multifetare e shqiptarëve e bën më të pasur dhe më të ndërlikuar identitetin kombëtar. Këtë e dëshmojnë të dhëna të panumërta të kulturës materiale dhe shpirtërore të popullit shqiptar, por nuk ka dyshim se përkatësia multifetare, përpos se e bën më të pasur dhe më të përbërë, mund ta bëjë edhe më të plagosshëm identitetin kombëtar shqiptar, natyrisht, në qoftë se ndonjëra prej këtyre besimeve fetare do të favorizohej në mënyrë të veçantë prej institucioneve politike e shtetërore, siç veprohet herë pas here pas viteve ‘90-të.

Njëra prej dukurive më të vërejtura në jetën shoqërore të shqiptarëve sot, pa dyshim është shprehja e lirë e vetëdijes fetare, aq e penguar në kohën e komunizmit dhe kjo shprehje e lirë e vetëdijes fetare është fryt i çmuar i zhvillimit të demokracisë në shoqërinë tonë.

Shqiptarët, prej shekujsh jetojnë në udhëkryqin mes Lindjes e Perëndimit dhe janë ndikuar prej qytetërimit të Krishterë dhe atij Islam. Ndërthurja e kulturave të ndryshme e ka pasuruar kulturën shqiptare, duke e bërë të veçantë në rajon dhe në botë.

Literatura

“Fetë dhe qytetërimet në mijëvjeçarin e ri”, konferencë ndërkombëtare, Tiranë, 14-15 nëntor 2004.

Anamali, Skender, ‘Ilirët dhe shqiptarët’ në “E vërteta mbi Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi”, 1990.

Bernatzik, Hugo Adolf, “Shqipëria-vendi i shqiptarëve”, botuar nga Uegen, Tiranë, 2003.

Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë, vëll. II, Tiranë, 1962.

Deklarata universale e të drejtave të njeriut.

Dervishi, Zyhdi; Fuga, Artan; Gjoka, Rasim; Kule, Virgjil; Misha, Pirro, “Fakte rrjedhëse të mirëkuptimit ndërfetar të shqiptarëve: një provë shpjegimore”, studime dhe vlerësime bashkautorësh, “Rrugë drejt dialogut ndërfetar në Shqipëri”, USAID, botuar nga “Fondacioni Zgjidhja e Konfliktëve dhe Pajtimi i Mosmarrëveshjeve”, Tiranë, 2010.

Dervishi, Zyhdi. “Shqiptarët përballë sfidave të mirëkuptimit ndërfetar”, Tiranë, Prizmi, 2008.

Durham, Edith, “Brenga e Ballkanit dhe vepra të tjera për Shqipërinë edhe shqiptarët”, Sh.N. “8 Nëntori”, Tiranë, 1990.

Durkheim, Emile, “Format elementare të jetës fetare”, Tiranë, 2000.

Ergene, Enes, parathënie, Gylen, “Drejt një qytetërimi botëror me dashuri dhe tolerancë”, Prizmi, Tiranë, 2005.

Kruja, Genti, “Shqiptarët përballë sfidave të mirëkuptimit ndërfetar”, Prizmi, Tiranë, 2008.

Moisiu, Alfred, Londër, 9.11.2005, fjalim; Loloci, C., gazeta “Trepça”, 4 gusht 2005.

Qosja, Rexhep, Gazeta “Korrieri”, 10 Shkurt 2006.

Ulqini, Karaman, “Faktorë kulturorë e fetarë”, Shkodër, 1999.

Xhufi, Pëllumb, “Shqipëria dhe bota mesdhetare në Mesjetë” (shk. XI-XIV), “Studime historike”, 2, 1990.

www.president.al, faqja zyrtare e Presidencës, 9.11.2005.

Tritan SHEHU¹

Universiteti Katolik “Zoja e Këshillit të Mirë”

Bashkëjetesa ndërfitare, garanci për te sotmen e të ardhmen evropiane

Do të dëshiroja që këtë kumtesën time ta filloj me disa nga fjalët që Ati i Shenjtë ka thënë gjatë vizitës së tij në Tiranë:

“Faktet në Shqipëri dëshmojnë se bashkëjetesa paqësore dhe e frytshme mes personave dhe bashkësive, që u përkasin besimeve të ndryshme është jo vetëm ajo çka dëshirojmë, por konkretisht e mundur dhe e zbatueshme. Bashkëjetesa paqësore mes bashkësive të ndryshme fetare në fakt, është një pasuri e paçmueshme për paqen dhe për zhvillimin e harmonishëm të një populli... Uroj që Shqipëria të vazhdojë gjithnjë në këtë rrugë, duke u bërë një shembull frymëzimi për shumë vende të tjera!”

Dhe kjo është e vërtetë në shumë aspekte. Nëse kaloni në rrugët e Tiranës, mund të dëgjoni zërin e hoxhës që vjen nga minareja e Ethem Beut dhe tingujt e këmbanave të Katedraleve, të asaj Katolike të “Shën Palit”, apo të asaj ortodokse “Ngjallja e Krishtit”. Ndërsa pak më tej mbi disa kodra të bukura ndodhet Teqja e bektashinjve. Dikujt të ardhur prej vendesh me shumicë fetare të përcaktuar, kjo përplasje tingujsh e simbolesh mund t’i dukej çmenduri, gati-gati blasfemi.

Por fatmirësisht për ne shqiptarët përplasja e simboleve nuk shkon aq larg sa të çojë në përplasjen midis njerëzve, që i interpretojnë apo i marrin të mirëqena këto simbole. Kjo është transmetuar vazhdimisht midis nesh, brenda e jashtë vendit, në shekuj, në paqe e në luftë dhe padyshim ka marrë një vlerë të veçantë në vitet tona të demokracisë. Për ne është ashtu siç tha në Universitetin Katolik “Zoja e Këshillit të Mirë” Papa Françesko:

“Besimi autentik është burim paqeje dhe jo dhune! Askush nuk mund të përdorë emrin e Zotit për të ushtruar dhunë! Të vrasësh në emër të Zotit është një sakrilegj i madh! Të diskriminosh në emër të Zotit nuk është njerëzore.”

1. Nënkyetar i Komisionit të Politikës së Jashtme në Kuvendin e Republikës së Shqipërisë.

Kjo tolerancë fetare që karakterizon popullin tonë mbështetet në faktin se në themel të këtij virtyti nuk ka “zbrazëti”. Në themel të tij qëndron dialogu, apo mbi të prodhohet dialog, dinamik ky për hapa të tjerë konsolidimi e konkretizimi. Dhe këtu unë do të doja të citoja atë çfarë ka thënë Papa Vojtila:

“Liria e vërtetë fetare i shmang tundimet e intolerancës e sektarizmit dhe nxjerr në pah qëndrimet e respektit e dialogut konstruktiv.”

Pa dyshim një shoqëri e tillë tolerante nuk ka ardhur kaq lehtësisht. Sidoqoftë sot askush nuk mund të japë siguri të plotë nëse ka për të vazhduar të jetë përherë e njëjtë, në një shoqëri botërore të trazuar, në qoftë se nuk do të kuptohet qartë thelbi i saj dhe nuk do të ecet me shpejtësi në rrugën, që e konsolidon këtë ambient paqësor. Këtu një vend parësor zë dialogu i hapur ndërfaqësor, apo dhe më gjerë, i bazuar mbi interesat madhore të vendit e popullit tonë, duke i bërë kështu komunitetet fetare, jo thjesht grupime paqësore pasive, por motorë të vërtetë bashkëjetese, stabiliteti, mirëqenieje, vizioni evropian e perëndimor.

Në Shqipëri gjenden 4 komunitete tradicionale fetare: Komuniteti Mysliman, Komuniteti Ortodoks, Komuniteti Katolik e ai Bektashi.

Në kushtet aktuale të zhvillimit dhe emigracionit të Shqipërisë statistikisht numerike për secilin besim duhen marrë me rezerva. Së pari, sepse asnjëra prej tyre nuk u referohet numrit të praktikanteve të feve respektive. Së dyti, sepse dhe në vetë përkatësinë fetare të njerëzve ka një dinamikë ndryshuese. Së treti, se referimi që bazohet mbi emrat nuk është i saktë. Së katërti, të mos harrojmë se në Shqipëri martesat midis partnerëve me fe të ndryshme janë të zakonshme. Kështu ky realiteti nuk është statik. Kjo është një tjetër shprehje e tolerancës dhe e diçkaje më thelbësore që na bashkon, që është të qenit shqiptar. Nga ana tjetër, aktualisht rreth 40% e popullsisë sonë jetojnë jashtë vendit, kryesisht në vendet evropiane të BE, veçanërisht në Itali e Greqi. Një pjesë tjetër në SHBA e Kanada. Ne shqiptarët kemi një veti e aftësi të veçantë integrimi në shoqëritë e zhvilluara perëndimore ku jetojmë, padyshim duke ruajtur dhe karakteristikat tona, por asnjëherë këto nuk na bëjnë të jetojmë të mbyllur e izoluar aty, sepse në fakt edhe këto janë qartësisht të përputhshme me ato realitete. Ne nuk dëshirojmë të qëndrojmë aty të marginalizuar, por përpiqemi të jemi pjesë e tyre. Ky është një aset tejet pozitiv për një popull, i cili lidhet edhe me tolerancën tonë të thellë fetare të brendshme, si dhe me përkatësinë e aspiratën tonë të palëkundur perëndimore. Padyshim dhe ky fenomen ndikon jo pak në fluktuacionet e numrit të besimtarëve për çdo fe.

Megjithatë kjo nuk do thotë aspak se nuk ekziston identiteti i komuniteteve fetare të ne. Ai identitet ekziston dhe mbi apo nëpërmjet tij është vendosur dialogu dhe

bashkëjetesa fetare. Këtu unë do të perifrazoj përsëri nga çfarë tha Papa Françesko në Tiranë:

“Do të doja gjithashtu të theksoja diçka që ka mbetur fantazmë: relativizmi... Lidhur me këtë duhet të mbajmë parasysh gjithnjë një parim të qartë: nuk mund të dialogosh nëse nuk nisesh nga identiteti yt. Pa identitet nuk ka dialog. Do të ishte një dialog fantazme, një dialog në ajër: nuk shërben për asgjë.... është relativizëm. Ajo që na bashkon është rruga e jetës, është vullneti për t’u nisur nga identiteti ynë për t’u bërë mirë vëllezërve dhe motrave.”

Dhe pikërisht ky dialog, që mbështetet mbi identitetin fetar të secilit, kërkon edhe të ruajë identitetin thelbësor për në, atë të të qenit shqiptar, atë evropian. Pra parvarësisht nga shifrat e besimtarëve dhe feja që i përkasin ata, aspirata e plotë e shqiptarëve, e mbi 97% e tyre, është Evropa, Perëndimi. Ky është realiteti shqiptar nën këtë këndvështrimi, gjë që tregon se jashtë raporteve numerike, bashkëjetesa fetare dhe dialogu ndërjetar për ne është një realitet i pamohueshëm, i ndërtuar mbi vizione konkrete.

Si është arritur deri këtu? Në fakt ne kemi një histori fetare të gjatë, me “furtuna” disa herë.

Shqiptarët fenë e parë të tyre, të krishterën, e përqafuan me vetëdije përpara se dhe shumë popuj të tjerë. Feja e krishterë për paraardhësit tanë ishte më autoktonia, sepse ajo është apostolike, e ardhur ndër Ilirët e lashtë përmes fjalës së apostujve. Apostulli Pal, rreth viteve 42-49 shkruan:

“Kështu prej Jerusalemit e përqark e deri në Iliri kam kryer shërbimin e ngjalljes së Krishtit, duke u përpjekur të ungjillizoj atje ku nuk ishte i njohur emri i Krishtit.”

Në shekujt e tjerë, sipas shumë studiuesve Shqipëria ka qenë një urë kalimi e përhershme midis Lindjes e Perëndimit. Në të vërtetë ne kemi qenë në periferi të tri perandorive: asaj romane, bizantine e otomane, por duke i përkritur gjithmonë Perëndimit në aspirata, mentalitet e realitet. Noli dhe Konica thonë se shqiptarët që i përkisnin kishës katolike ishin katolikët e vetëm të Perandorisë Bizantine. Pra, megjithëse diku shkruhej se në trutë e çdo shqiptari ka një “vijë të Teodosit që rishfaqet” në të gjitha ngjarjet e dilemat e mëdha, nuk na ka penguar të zgjedhim, atëherë kur kemi pasur mundësi të zgjedhim, veçse Evropën.

Më tej vjen periudha e gjatë e pushtimit otoman, e largimit tonë për gati pesë shekuj prej familjes sonë natyrale, asaj evropiane.

Në këtë periudhë sundimi, një pjesë e madhe e shqiptarëve u konvertuan në myslimanë dhe kjo kryesisht në zonat e Shqipërisë së mesme.

Po kështu, duhet të kujtojmë se në Shqipëri u vendos dhe Kryegjyshata Botërore Bektashiane, që paraqitet si një formë e afrimit të myslimanizmit me perëndimin e kristianizmin, si një dëshmi tjetër e tolerancës sonë fetare.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore Shqipëria tregoi e manifestoi një nivel akoma më të lartë të kësaj bashkëjetese dhe hapjeje, dy herë radhazi. Në fillim të asaj Luftë në vendin tonë jetonin rreth 200-300 hebrenj, kryesisht në qytetet kryesore. Në fund të Luftës numri i tyre kishte arritur në rreth 3000, të ardhur edhe rishtazi nga vendet përrreth për t'u shpëtuar masakrave. Asnjë nga ata nuk iu dorëzua nazistëve. Popullsia shqiptare i fshehu, padyshim nën rrezik. E njëjta gjë ndodhi edhe me ushtarakët italiane, mbas kapitullimit të Italisë fashiste, kur ata në shumicën dërmuese, me mijëra e mijëra, u morën nën mbrojtje dhe jetuan të strehuar në ilegalitet në familjet shqiptare. Dhe në këto procese të katërta komunitet fetare së bashku ishin pjesë aktive e mbështetëse, ashtu siç ishin edhe në tërësi për luftën tonë antifashiste.

Mbas Luftës së Dytë Botërore vendi ynë pati fatkeqësinë të jetë pjesë e perandorisë komuniste, të njohë një nga diktaturat më kriminale, të largohet përsëri nga Perëndimi e të jetë i vetmi vend në botë i ateizmit të detyruar edhe nëpërmjet Kushtetutës. Në këtë periudhë terrori pa asnjë dyshim komuniteti që “pagoi çmimin më të lartë” ishte ai katolik, me martirizimin e tij ekstrem. Por sidoqoftë asnjë nga komunitetet tona fetare nuk u kthye në vegla të komunizmit dhe të gjithëve së bashku iu ndalua çdo aktivitet prej vitit 1967.

Pra një histori jo e lehtë kjo jona. Por me gjithë këto ngjarje, kontradikta dhe këtë kompleks realitetesh, feja në përgjithësi te ne ka qenë kurdoherë një aleate e pashtershme jo vetëm e dashurisë për vendin, por dhe në pjesën dërmuese një shtytëse drejt Perëndimit. Ajo nuk ka qëndruar kurrë në vetvete, si përpjekje për të legjitimizuar këtë, apo atë doktrine fetare, ajo ka patur një vlerë të matshme pragmatike: mbijetesën e kombit shqiptar, përkatësinë tonë evropiane.

Kështu p.sh. katolicizmi ka ndihmuar mbijetesën që nga lashtësia romake, ortodoksizmi nga ajo bizantine, myslimanet e bektashinjtë kanë patur pjesën e tyre ndihmuese të rëndësishme, kur Shqipëria u bënte ballë sulmeve asimiluese. Dhe të gjitha këto, si shpesh herë u bashkuan, që te rilindte Shqipëria më 1912, për t'u shkëputur nga Perandoria Otomane e për t'u bërë e pavarur. Pavarësia do të sillte në mënyrë të pashmangshme largimin nga Lindja, rilidhjen me ambientin tonë natyral, Evropën. Përpjekjet, që ka bërë Kisha Katolike me emra të tillë si Pal Engjëlli, Gjon Buzuku, Pjetër Budi, Mjeda, Gjergj Fishta etj, apo ajo Ortodokse me emra si Papa Kristo Negovani, Petro Nini Luarasi, Grameno, Fan Noli, Komuniteti Mysliman e Bektashi me Hoxha Tahsinin, vëllezërit Frashëri etj. kanë realizuar një evolucion të thellë kulturor e moral te ne në vite. Këta janë nga figurat kryesore edhe të kulturës së shkruar shqipe, elaboruesit e gjuhës sonë me germa latine.

Më tej e njëjta tablo u përsërit më 1990, vit i shembjes së komunizmit, kur rilindja e demokracisë dhe e aspiratës përëndimore, u shoqërua edhe me ringjalljen e besimeve fetare. Të krishterë, myslimanë e bektashinj së bashku, jo vetëm që u përfshinë në lëvizjen antikomuniste, por dhe klerikët e tyre të bashkuar organizuan ceremonitë e para fetare, rihapën krah për krah njëri-tjetrit institucionet e kultit.

Dhe qartësisht në këto 26 vite demokraci përsëri së bashku, ashtu siç u manifestua edhe gjatë vizitës së Papa Françeskos në Shqipëri, ecëm në përmbylljen e aspiratës sonë, jo vetëm për konsolidimin e shtetit demokratik e laik, por dhe të rrugës sonë drejt familjes evropiane.

Ndoshta kjo formulë, që lidh fenë me atdhetarizmin dhe përkatësinë evropiane të vendit, është në gjenezën e dialogut të suksesshëm dhe të bashkëjetesës fetare për ne shqiptarët.

Por kjo nuk mbaron vetëm këtu. Fetë midis nesh shkojnë shumë mirë së bashku dhe për të mbrojtur me vendosmëri, gjithmonë brenda tolerancës së tyre, vlerat thelbësore morale të shoqërisë si vlera universale. Dhe këtu ka diçka të veçantë, të çmuar, që ekziston me familjen, familjen dhe fëmijët, në edukimin e rritjen e tyre të “shëndetshëm” jo thjesht fizike. Familja për ne është e shenjtë, dhe me këtë kuptojmë vlerat poliedrike të saj, padyshim duke filluar nga koncepti thelbësor, që është bashkimi me të drejta krejt të barabarta i një burri me një grua, me shpresë për fëmijë. Kjo është një pikë tjetër bashkimi, që jo vetëm lehtëson dialogun ndërjetar te ne, por dhe që e konkretizon më fort atë, në sinkroni të plotë edhe me opinionin e gjerë popullor. Në fakt ky vizion për familjen është një tjetër garanci e rëndësishme për ruajtjen e zhvillimin dhe të vetë bashkëjetesës sonë fetare. Nga ana tjetër, një gjë e tillë ka forcuar ndjeshëm premisat në vendin tonë për ekzistencën e një legjislacioni adekuat dhe në përputhje me këtë frymë, që kërkon të mbrojë vlerat universale të shoqërisë. Dhe këtu në radhë të parë unë nënkuptoj Kodin e Familjes, Ligjin për Birësimet, si dhe atë kundër Diskriminimit, ligje këto të mbështetura pothuajse unanimitisht në Parlament.

Pra në rrugën e tyre, me instinktin për mbijetesë, shqiptarët kanë një përputhje në ekzistencë me thëniet e Papa Gjon Pali II:

“Qeniet njerëzore... që prej lindjes, ato janë të zhytur në traditat, të cilat u japin atyre jo vetëm një gjuhë dhe një formim kulturor, por edhe një sërë të vërtetash në të cilat ata besojnë pothuajse instinktivisht. Megjithatë, rritja dhe pjekuria personale të thotë se këto të vërteta mund të vihen në dyshim dhe të vlerësohen nëpërmjet një procesi verifikues kritik.”

Dhe pikërisht këtë proces vetëpërsosjeje shqiptarët mundohen ta arrijnë me mosmbylljen brenda homogjenitetit të të qenit kështu apo ashtu, vetëm dhe esencialisht, por përkundrazi me të qenit të hapur drejt të ndryshmes, për ta pranuar dhe për

të marrë e dhënë me të. Por gjithmonë duke ruajtur atë çfarë ne kemi më të çmuar, identitetin tonë si shqiptarë, si evropianë, vlerat tona thelbësore, si pikat e dialogut midis nesh. Në këtë përpyetje shqiptarët thuhet se zbatojnë, pa ditur se ekziston atë çfarë është thënë në Këshillin e Dytë të Vatikanit:

“Kisha Katolike nuk hedh poshtë asgjë që është e vërtetë dhe e shenjtë në këto fe. Ajo i përshëndet me nderim të sinqertë këto mënyra të sjelljes dhe të jetesës, ato rregulla dhe mësim të cilat, ndonëse të ndryshme në shumë aspekte nga ato që ajo mban dhe përcakton, shpesh reflektojnë një rreze të asaj së Vërtete, që ndriçon të gjithë njerëzit.”

Por jo vetëm kaq. Ne duke qenë edhe i vetmi popull në botë që përjetuam sanksionimin me kushtetutë të mohimit të ushtrimit të kultit për të jetuar si ateistë, shtohet dhe një dimension tjetër në debatin ndër-religjioz.

Kështu, marrëdhëniet ndërfetare për ne nuk reduktohen vetëm tek dialogu midis feve monoteiste, por dhe tek dialogu i fesë dhe jofetarëve, që do të thotë mes besimtarit dhe ateistit. Kjo e bën edhe me substanciale frymën e mirëkuptimit, duke i zgjatur dorën edhe atij që nuk beson.

Pra dialogu fetar dhe kuptimi ndërfetar është i gjerë dhe i qenësishëm në Shqipëri. Duhet bërë çmos për ta ruajtur dhe përdorur të tillë atë, në një rajon të trazuar siç është Ballkani. Dhe sot mjeti më i sigurtë për ta ruajtur e zhvilluar këtë pasuri është përshpejtimi i atij procesi vlerash e standardesh, që krahas ndjenjës kombëtare, ka qenë e është në themel të aspiratës sonë, pavarësisht “vijës së dikurshme të Teodosit” dhe që quhet integrim evropian. Pa asnjë dyshim, një garanci e veçantë për ne dhe për ata që vendosin hapat dhe ritmet e integritit tonë evropian është pikërisht toleranca e bashkëjetesa shembullore fetare që ne kemi. Këtë e konfirmojnë dhe fjalët e Papa Françeskos në kthim mbas pritjes madhështore që iu bë këtu:

“Shqipëria është një vend evropian. Për mua kjo ka qenë një surprizë. Shqipëria është një vend evropian, pikërisht për kulturën – kulturën e bashkëjetesës dhe për kulturën historike që ka patur.”

Prof. Dr. Xhezair TELITI
 Rektor i Kolegjit Universitar “Logos”

Harmonia dhe bashkëjetesa fetare, një model i domosdoshëm në procesin e edukimit të të rinjve të sotëm

Harmonia dhe bashkëjetesa fetare që fatmirësisht ka ekzistuar dhe ekziston në vendin tonë është një dhuratë e çmuar që historia na e ka falur dhe ruajtur ndër shekuj. Harmonia dhe bashkëjetesa fetare nuk janë një dukuri e ditëve tona. Ajo është një traditë e hershme, e cila dëshmohet me dokumente të gjetura dhe shkrime letrare të periudhave jo shumë të afërta kohore. Evidentime të kësaj dukurie gjejmë që në mesin e dytë të shekullit XIX-të. Në një botim të fundit (2016) mbi “Tolerancën fetare” me autor Kahreman Ulqinin, gjejmë vlerësime të dhëna nga një autor i huaj i kësaj periudhe, sipas të cilit ‘në zonën e Matit e të Mirditës ka hakmarrje gjaku, por asnjëherë nuk ka patur grindje fetare’.

Po ashtu, në vitin 1878, rilindasi i njohur Abdyl Frashëri thekson se në asnjë vend të botës nuk gjenden njerëz të besimeve të ndryshme, që jetojnë në miqësi dhe në harmoni të tillë siç jetojnë shqiptarët myslimanë e të krishterë. Madje, vazhdon ai, as në kohën e barbarizms më të thellë nuk janë shënuar në Shqipëri grindje, luftëra dhe as masakra të shkaktuara për dallime fetare.

Janë të shumtë studiuesit e fushave shoqërore që, me fakte dhe argumente të mbështetura në vlerësime shkencore historike, evidentojnë Shqipërinë si një vend i veçantë, që e ka transmetuar bashkëjetesën fetare jo vetëm si një vlerë e rrallë me të cilën krenohet, por edhe si një nevojë konstante për të mbijetuar dhe përballuar bashkarisht sfidat e ndryshme, të cilat na ka prezantuar historia jonë e ngarkuar jo pak herë me ngatërresa të ndryshme brenda dhe jashtë vendit tonë.

Bashkëjetesa paqësore e komuniteteve fetare ka shërbyer në çdo kohë si një nevojë bashkimi dhe në momente të rëndësishme të vendit tonë.

Bashkarisht të krishterë dhe myslimanë kanë luftuar për pavarësinë tonë kombëtare dhe për çlirimin e vendit. Në dokumentin që Ismail Qemali u dërgoi shteteve të rëndësishme të kohës (Itali, Austri-Hungari, Francë, Britani e Madhe, Rusi dhe

Gjermani) për shpalljen e Pavarësisë përmendej se Asambleja Kombëtare e përbërë prej delegatësh nga gjithë Shqipëria, pa dallim besimi, proklamoi independencën politike të Shqipërisë. Nga ana tjetër dhe përbërja në përqindje të njëjtë sipas besimeve fetare e anëtarëve të qeverisë së parë pas pavarësisë së vendit është një dëshmi e faktit se mbrojtja kombëtare dhe progresi i vendit kanë qenë parësore dhe momente bashkimi të përgjegjshme të komuniteteve tona fetare, pa evidentuar besime fetare mbizotëruese apo në pakicë.

Populli shqiptar ka gjetur, jo në pak momente kohore, tek besimet dhe komunitetet e ndryshme fetare mesazhet e afrimit ndërfejar: mesazhin e paqes, nevojën për të qenë pranë njëri-tjetrit dhe ndihmesën ndaj më të dobët etj. Këto mesazhe kuptimplote, të përçuar në vite, kanë një vlerë aktuale edhe tani dhe si të tilla duhen ruajtur dhe inkurajuar, sepse ato synojnë kultivimin e vlerave pozitive sociale shumë të nevojshme për individin e ri në shoqërinë tonë. Mesazhi i ndihmës dhe i mbështetjes reciproke, pa dallim feje, që është evidentuar tek shqiptarët në raste vështirësish, apo në fatkeqësitë e ndryshme natyrore, është nga njëra anë një shprehje konkrete e cilësive shumë pozitive të kultivuara brez pas brezi në familjet shqiptare, por nga ana tjetër është dhe një shprehje e mirëkuptimit dhe e harmonisë fetare që ekziston midis vetë shqiptarëve.

Autorë të shumtë evidentojnë harmoninë fetare si një vlerë e çmuar e vendit tonë. Ky vlerësim është i rëndësishëm jo vetëm se evidentohet si karakteristikë pozitive që na nderon ne, por gjykoj se në kushtet e vendit tonë ajo përbën sot një model të domosdoshëm në edukimin e të rinjve tanë.

“Harmonia fetare, - thekson I. Kadareja, - sa ç’është madhështore si ngrehinë, është dhe aq e brishtë. Mjafton e çara e parë serioze, mjafton radikalizimi i njërit prej besimeve, që ngrehina të shembet. Neve nuk na lejohet, - apelon ai, - asnjë sjellje e papërgjegjshme dhe asnjë pakujdesi në mirëmbajtjen e kësaj ngrehine. Aq më pak nuk na lejohen pasionet mesquine provokuese.”

Është detyra jonë e përbashkët, që secili në pozicionin dhe detyrën e tij të bëjë, që kjo ngrehinë madhështore, në rastin e vendit tonë, të mbahet në këmbë fuqishëm.

Sot në vendin tonë ushtrojnë veprimtarinë e tyre shumë besime të tjera fetare: myslimanë, ortodoksë, katolikë, bektashinj, protestantë, ungjillorë, baptistë etj., të cilat aktualisht bashkëjetojnë në respekt reciprok me besimet e tjera.

Është fakt që sot kemi një numër jo të vogël të rinjsh, të cilët janë afruar me besimet fetare nëpërmjet angazhimeve direkte ose riteve dhe ceremonive të ndryshme. Ky afrim është i rëndësishëm në edukimin e individit, sepse shoqërohet me kultivimin e ndjenjës për të qenë i motivuar dhe gjithmonë me besim e shpresë në jetë. Për mbi të gjitha, në këto rite fetare, promovohet ndjenja e respektit dhe e mbështetjes për të tjerët. Gjykojmë se është me vlerë shumë edukative, që kjo ndjenjë të mos kufizohet vetëm për individë të të njëjtit besim, por të shtrihet edhe për individë të besimeve tjera.

“Një Perëndi kemi, - shkruan rilindasi Naim Frashëri, - gjithkush çdo besim të respektojë fenë e tij dhe fenë e tjetrit e të mos bëjë dallim feje. I mënçuri dhe i urti është besimtar, ai nuk është fanatik për besimet dhe ai nuk ndan paragjykime.”

Në ditët që po kalojmë është me shumë vlerë edukative fakti që asnjë besim fetar të mos promovojë tek të rinjtë e vet, që ka rreth vetes, epërsinë e tij ndaj besimeve të tjera. Çdo besim ka historinë e tij të krijimit dhe fazat e tij të zhvillimit, por është shumë domethënës fakti që besimet fetare, pavarësisht dallimeve që kanë, ato promovojnë paqe dhe një bashkëjetesë më me mirësi, dashuri e shpresë.

Në një takim me studentë të Kolegjit Universitar “Bedër”, ambasadori aktual i SHBA-ve në vendin tonë, prezantoi një model të bashkëjetesës fetare në rrethin e vet familjar, ku babai i tij, ai dhe kunati i tij kishin besime jo të njëjta dhe secili prej tyre respektonte reciprokisht besimin dhe ritet fetare të tjetrit. Për bashkëjetesën fetare në familje kemi shumë shembuj dhe në vendin tonë jo vetëm tani, por edhe më parë.

Autori Kahreman Ulqini në librin e tij mbi tolerancën fetare evidenton se në Kodikun e Mitropolisë së Drinopulit të vitit 1892 janë shënuar martesat e lidhura midis ortodoksëve dhe myslimanëve.

Modelin e bashkëjetesës fetare në familje e përjetojmë edhe tani në qytete të ndryshme të vendit tonë, ku shumë familje janë formuar dhe vazhdojnë të formohen me bashkëshortë me besim jo të njëjtë fetar dhe është bërë traditë e bukur, që pjesëtarët e familjes të festojnë bashkarisht festat fetare të secilit bashkëshort. Ky është një shembull pozitiv në edukimin e fëmijëve tanë, të cilët duhet të rriten me ndjenjë e respektit dhe jo me atë të nënvlefësisimit dhe aq më keq me atë të urrejtjes.

Ne përjetuam mohimin e besimit fetar për shumë vite. Ringjallja e besimeve fetare dhe kujdesi i bërë nga këto besime për të rindërtuar institucionet e kultit

(kisha, xhami dhe teqe) mundësoi një afrim të shpejtë të fëmijëve dhe të rinjve shqiptarë pranë këtyre institucioneve. Ky fakt ndikoi që në edukimin e tyre, krahas familjes dhe shkollës, një peshë të veçantë të rizë edukimi fetar i fituar nëpërmjet institucioneve të besimit.

Bashkëjetesa fetare bëhet më shumë e qëndrueshme, kur vetë drejtuesit e besimeve fetare e mbështetin atë. Shembulli i ditëve të fundit gjatë vizitës së Patriarkut të Moskës dhe i gjithë Rosisë, Fortlumturisë së tij Kirilli në vendin tonë, me ftesë të Kryepeshkopit të Tiranës, Durrësit dhe gjithë Shqipërisë, dëshmoi se aktualisht drejtuesit e komuniteteve tona fetare e mbështetin personalisht bashkëjetesën fetare. Përbën një moment shumë domethënës fakti që në tryezën kryesore të drekës së pritjes me këtë rast, dy figurat e larta të besimit ortodoks ishin rrethuar nga drejtuesit kryesorë të besimeve: mysliman, katolik dhe bektashi. Për më tepër, po aq domethënës është fakti, që të dy autoritetet e larta fetare në fjalën e tyre u kushtuan rëndësi vlerave, që ka bashkëjetesa fetare në çdo moment kohor.

Theksimi i domosdoshmërisë për të jetuar dhe punuar në harmoni dhe bashkëjetesë fetare, si dhe orientimi i individit drejt mirëkuptimit dhe tolerancës fetare kushtëzohet dhe nga rezultati i censusit zyrtar, i organizuar në vitin 2011, i cili evidentoj se më shumë se 85 % e popullsisë shqiptare e deklaroi veten si “besimtarë” dhe vetëm 2.53% si “ateistë”. Në shifrën 85 % përfshihen familje me besime jo të njëjta fetare, që padyshim i afrojnë fëmijët e tyre që në moshë të vogël, ndoshta pa u futur ende në shkollë, drejt besimit përkatës.

Dhe padyshim në procesin e edukimit të mëtejshëm të këtyre fëmijëve, shkolla ka një rol të veçantë. Për këtë arsye ajo mbart si një përgjegjësi institucionale ruajtjen, kultivimin dhe përçimin e vlerave më të mira sociale. Kjo përgjegjësi institucionale merr një vëmendje të veçantë jo vetëm në nivelin arsimor 9-vjeçar, por edhe atë të mesëm, ku individit formohet me vlerat bazë të edukimit qytetar.

Vendimi i fundit i qeverisë për të konceptuar një projekt pilot të përfshirjes së edukatës fetare në shkollë është një moment i vlerësueshëm, jo vetëm për kulturën informuese që siguron, por edhe për kontributin e veçantë që jep në konsolidimin tek moshat e reja të mënyrës së të jetuarit në harmoni dhe në bashkëjetesë fetare në vendin tonë. Synimi, që mbart ky projekt është që përveç prezantimit të një kulture njohëse mbi historitë e formimit të besimeve fetare, të sigurohet edukimi i nxënësit “larg informacioneve, që përcjellin sjellje ekstreme fetare”. Suksesi i këtij projekti, i cili është në fillimet e tij, kushtëzohet ndjeshëm nga drejtpeshimi i opinioneve dhe konsideratave fetare në programet mësimore të ndërtuara për këtë projekt. Ai plotëson një nevojë të munguar për nxënësit tanë, sepse me anën e tij mundësohet

jo vetëm një edukim kulturor - informativ, por dhe një edukim social i individit, shumë i nevojshëm për të jetuar dhe punuar në mjediset dhe komunitete të përbas-hkëta.

Edhe shkollat e larta publike dhe jopublike në vendin tonë, pavarësisht karakterit dhe specifikave të tyre profesionale, kanë mundësi institucionale për të krijuar hapësira dhe praktika, që synojnë të mos çënojnë sadopak harmoninë dhe bashkëjetesën fetare në mjediset e tyre.

Aktualisht është një detyrim i institucioneve universitare që të sigurojnë një mjedis të përshtatshëm arsimor, ku të studiohet e të punohet për një përgatitje profesionale dhe kulturore.

Në Kolegjin Universitar “Logos” bëhet një kujdes i posaçëm, që në punën e përditshme të personelit pedagogjik dhe të studentëve tanë të mos ndikojë sadopak mendimi që presidenti i kësaj shkolle është drejtuesi më i lartë i besimit fetar ortodoks. Brenda hapësirave ligjore që siguron legjislacioni në fuqi, në këtë institucion bëhen përpjekje konkrete që në auditorët, laboratorët dhe mjediset e institucionit të mbizotërojnë respekti reciprok, pavarësisht nga besimi që mbart.

Detyrimin institucional për ruajtjen e harmonisë dhe bashkëjetesës fetare personeli akademik dhe ai drejtues i Kolegjit Universitar “Logos” përpiqet ta realizojë në disa drejtime:

Së pari:

- në ndërmarrjen e iniciativës për të ndërtuar programe mësimore, që ndihmojnë në përgatitjen e ekspertëve me njohuri teorike dhe praktike për mbrojtjen dhe ruajtjen e objekteve të trashëgimisë kulturore religjioze të Shqipërisë (restaurime, studime promovuese, muze, galeri, veprimtari artistike etj.).

- në përgatitjen e kuadrove të formuar me njohuri teologjiko-sociale, të cilët të jenë të aftë për të shërbyer dhe për të punuar në organizma sociale, kulturore dhe religjioze, pranë organizmave kombëtare dhe ndërkombëtare, si dhe institucioneve kërkimore.

Së dyti:

- në kujdesin konstant për ruajtjen e respektit reciprok ndërfetar midis studentëve që studiojnë në institucionin tonë dhe anëtarëve të personelit akademiko – administrativ, që drejton këtë institucion.

Në Kolegjin Universitar “Logos” ka studentë, që vijnë nga krahina, apo qytete të ndryshme dhe me besime jo të njëjta fetare: myslimanë, ortodoksë dhe katolikë. Të gjithë respektohen njëllon në përputhje me legjislacionin arsimor në fuqi. Ata sipas meritës, shpërblehen njëllon me bursa mbështetëse për rezultate të larta në procesin mësimor, pavarësisht nga përkatësia e besimit.

Autoritetet drejtuese në kolegji: rektori, dekanë dhe përgjegjës të njësive bazë kanë një shpërndarje besimi: 50 % të krishterë dhe 50 % myslimanë, madje dhe vetë rektori, si drejtues i një institucioni me mbështetje fetare ortodokse, është mysliman.

Së treti:

- në përfshirjen e studentëve në veprimtari konkrete, që promovojnë ndjenjën e solidaritetit njerëzor, siç janë veprimtaritë që mundësojnë mbështetje materiale dhe financiare, sadopak modeste, për shtresat në nevojë. Aktualisht në Kolegjin Universitar “Logos” ka një gatishmëri të mirë dhe mjaft sensibilitet, si nga studentët, ashtu dhe nga personeli pedagogjik për t’iu përgjigjur thirrjeve të organizatave, që kanë mision të tillë, si Kryqi i Kuq Shqiptar, fondacioni për ushqimin Bank Food, etj.

Së katërti:

- në lidhjen shumë bashkëpunuese që Kolegji Universitar “Logos” ka me dy universitetet jopublike “Bedër” dhe “Zonja e Këshillit të mirë”, i pari me mbështetje institucionale nga Komuniteti Mysliman i Shqipërisë dhe i dyti me mbështetje institucionale nga Kisha Katolike. Ne kemi pjesëmarrje reciproke në aktivitete studentore të njëri-tjetrit, madje me universitetin “Zonja e Këshillit të mirë” kemi marrëveshje bashkëpunimi dhe organizime të përbashkëta të konferencave ndërkombëtare shkencore. Pjesëmarrja dhe cilësia shkencore në ngritje e pedagogëve të këtij kolegji në këto konferenca ndërkombëtare, si dhe gatishmëria për bashkëpunim i trupave drejtuese nga të dy këto universitete është një dëshmi domethënëse dhe konkrete e respektit të një komuniteti fetar ndaj një komuniteti tjetër.

Bashkëpunimi reciprok është vlerësuar shumë nga institucionet tona, sepse bashkarisht e kemi konceptuar atë si një detyrë që ka rëndësinë e vet në procesin e edukimit profesional dhe social të studentëve tanë. Bashkarisht ne kemi gjukuar se është detyrim i institucioneve tona të edukimit, që në punën edukuese të gjejmë atë që na bashkon dhe jo atë që na ndan. Të mos harrojmë se historia jonë mbart shumë evenimente motivuese për të gjetur se çfarë na bashkon.

Historia jonë sjell shembullin e rilindasve tanë, të cilët luftuan me patriotizëm e të bashkuar pa dallim feje për pavarësi dhe zhvillim kulturor.

Historia jonë dëshmon se kombformimi shqiptar është mbështetur bashkarisht nga të gjitha besimet e ndryshme fetare, që në kohërat e hershme, duke e kuptuar domosdoshmërinë e një kombi të shëndoshë e të qëndrueshëm për një ecuri më normale të vetë këtyre besimeve.

Historia jonë sjell shumë shembuj sakrificash jetësore në shërbim të humanizmit njerëzor, në veçanti historia na sjell shembullin e Nënë Terezës - Gonxhe Bojaxhiut të Shqipërisë, gruas së famshme në botën e sotme, e cila sakrifikoi jetën e saj në ndihmë të njerëzve në pamundësi kudo në rruzullin botëror, pa u interesuar për besimin fetar, që ata mbartin.

Historia jonë mbart faktin e pamohueshëm se familjet shqiptare në shekuj, kanë qenë shembull për çdo popull në botë, i kapërcimit të vështirësive të bashkuar gjithmonë pranë njëri-tjetrit pa dallime fetare.

Dhe mbi të gjitha, historia jonë ka treguar se shqiptarët nuk kanë rënë asnjëherë pre e përpjekjeve jo të pakta për ta përçarë dhe krijuar konflikte midis komuniteteve tona fetare

Një ndihmesë konkrete për formimin e brezit të ri me cilësi pozitive edukuese, që promovojnë respekt, dashuri dhe harmoni midis njerëzve dhe besimeve fetare, përbën dhe karakteri laik i legjislacionit arsimor shqiptar, e në veçanti ai i arsimit të lartë, i cili përgatit specialistë të lartë pa motivuar preferenca individuale fetare. Misioni i arsimit të lartë realizohet duke studiuar, punuar dhe projektuar në bashkëpunim dhe me njëri-tjetrin, larg prirjeve penguese politike dhe fetare.

Realiteti i sotëm, tepër i ngarkuar me shqetësime jo të pakta, kërkon që të bëhen të gjitha përpjekjet, si nga institucionet zyrtare, ashtu dhe nga familja, shkolla dhe institucionet fetare, në mënyrë që të rinjtë tanë të mundësohen për të mësuar, për t'u edukuar dhe punuar në paqe dhe në harmoni.

Procesi i edukimit të individit është i gjatë dhe i vështirë dhe në këtë proces të gjatë, mbetet si një detyrë e trashëguar nga brezat e mëparshëm, apeli aktual për harmoni dhe bashkëjetesë fetare, si një moment shumë i rëndësishëm në përgatitjen dhe formimin e brezit të ri.

Harmonia dhe bashkëjetesa fetare duhet vlerësuar si një model i domosdoshëm edukimi, që duhet ruajtur dhe mbështetur nga të gjithë ne.

Dhimitër QOSJA

Akademia Teologjike

“Ngjallja e Krishtit”, Shënnavlash, Durrës

Kontributi i Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë në ruajtjen dhe forcimin e harmonisë ndërfetare

Kisha Ortodokse në Shqipëri përbën komunitetin historik në këtë vend që ruan traditën e ardhur, *që nga shekulli i parë deri më sot, një komunitet me jetë, martirë të besimit, shenjtore të njohur dhe të panjohur, me ngjarje, histori dhe kulturë. Pas një periudhe intolerance dhe sprove të ashpër, për disa dekada, gjatë shekullit të kaluar, edhe pse struktura e Kishës u shpërbë, shpirti dhe ndërgjegjja ortodokse nuk pushoi së rrahuri në zemrat e shumë personave, që shpresonin në ringjalljen e saj.*

Me rënien e regjimit totalitar Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë filloi rrugëtimin e ringritjes, të misionit të saj spiritual, social dhe kulturor. Gjatë viteve të ringritjes së saj, krahas vështirësive të krijuara nga regjimi më i egër i shekullit, i është dashur të përballej edhe me ‘ligësinë e qarqeve të ndryshme nacionaliste dhe jo vetëm’, me reagimin e disave me pretekst origjinën e Primatit të saj. Këto deri diku mund të justifikohen për shkak të veshjes së tyre me dyshime dhe me një ksenofobi ndaj Kishës, ndaj klerit dhe jo vetëm, prej atyre që përjetuan ateizmin, të traumatizur prej tij dhe në pamundësi për të ndërtuar bunkerë pas viteve ‘90 kërkuan të vazhdojnë bunkerizimin e shpirttrave dhe mendjeve të njerëzve. Edhe pse sot jetojmë në një realitet tjetër, duket se ende ka një ngërc të pakapërcyeshëm të disave prej tyre. Megjithatë Kisha është e hapur, duke kultivuar durim dhe dinjitet, sepse natyra e saj është e tillë, të përballet me guxim dhe durim dhe të luftojë ndaj ligësisë, duke ofruar frymë dashurie, madje dhe ndaj armiqve (Mth. 5, 44).

Duke pasur parasysh zbrazëtinë e madhe të krijuar nga regjimi, rrënimin plotësisht të strukturës së Kishës, si dhe mjedisin multifetar, i kërkohej një vepër e gjithanshme në shumë fusha, për të zhvilluar rolin e rëndësishëm dhe të pazëvendësueshëm, bazuar në historinë e saj shekullore. Dhe një ndër këto fusha, që i ga-

ranton identitetin në këtë shtet me të cilën krenohemi të gjithë, është bashkekzistenca paqësore midis komuniteteve fetare.

Qëllimi, vizioni dhe lutja e Primatit të saj ka qenë realizimi i një Kisha të gjallë me një koherencë të qëndrueshme me një kontribut të gjerë në shoqëri si brenda, ashtu dhe jashtë vendit:

“detyrimi ynë është të ofrojmë thesaret shpirtërore të Orthodoxsisë, në liri, pa imponim. ...Kisha e Krishtit... çdo qelizë e saj, çdo anëtar i saj, ka për detyrë të ungjillizojë energjinë dhe prezencën e gjallë të Perëndi-njeriut në histori, të veprojë me fuqinë e Tij si faktor drejtësie, pajtimi, paqeje dhe shprese.”¹

Fortlumturia e tij Anastas, duke marrë parasysh karakteristikat e vendit dhe në respekt të këtij realiteti, në fjalën e tij me rastin e fronëzimit shprehu angazhimin e tij të palëkundur në mbështetje të traditës ndërjetare në Shqipëri dhe respektit reciprok:

“...Kisha Ortodokse ka qenë gjithnjë e do të jetë faktor bashkimi, paqeje dhe pajtimi në Shqipëri... Duke vazhduar traditën e vjetër të tolerancës fetare në Shqipëri, përkrah sinqerisht bashkëekzistencën paqësore dhe respektimin reciprok të komuniteteve të ndryshme fetare... kultivon ndjenja respekti dhe dashurie edhe për ata që akoma qëndrojnë indiferentë, apo edhe negativë ndaj fesë...”²

Ai me përvojën e madhe akumuluar, duke qenë anëtar në organizma dhe sektorë të ndryshëm si: “Dialog me njerëz me pikpamje të tjera fetare” (*Dialogue with Men of Other Faiths and Ideologies*) të Këshillit Botëror të Kishave (KBK-WCC) dhe të “Konferencës Botërore të Fesë për Paqen” (*World Conference on Religion and Peace*, KBFP-WCRP-ku Kryepeshkopi Anastas është president nderi)³, por edhe si një akademik në çështjet e Religjionit ka ofruar një kontribut të paçmuar në raportet ndërjetare, duke u shprehur se dialogu kontribuon në:

1. Nga ligjërata mbajtur në Konferencën Panevropiane në Athinë (4-6 maj 2003) me temë: “Parime dhe vlera për ndërtimin e Europës”, Delikostopoulou Athanasiou, Anastasios, Arkiepiskopos Tiranonkai Pasis Albanias, Epta-Lofos, Athinë 2005, fq. 265.

2. Shih “Ngjallja” nr.1, (1) Tetor 1992, fq. 5.

3. WCRP, u themelua në vitin 1970 dhe inkurajon bashkëpunimin midis religjioneve në botë. Në Asamblenë e 9-të Botërore, zhvilluar më 20-22 Nëntor në Vjenë, Austri, Kryepiskopi Anastas u rizgjodh President Nderi. “Ngjallja”, nr. 12 (252), Dhjetor 2013, fq. 1.

“...tejkalimin e keqkuptimeve, në forcimin e ndërgjegjes së arsyeshme fetare, në shkëmbimin e mendimeve dhe të kritikave, për të kuptuar shqetësimet, qëndrimet dhe argumentet e të tjerëve.”⁴

Nisur nga përvoja e tij, ai i dha një rëndësi futjes dhe integritit të plotë të Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë në këto organizma pa rezerva dhe pa frikë, duke e bërë anëtare me të drejta të plota në Konferencën Evropiane të Kishave (KEK-CEC) në 1992 dhe në 1994 në Këshillin Botëror të Kishave (KBK-WCC⁵). KOASH është komuniteti i vetëm Ekumenik në Shqipëri, që merr pjesë në Lëvizjen Ekumenike, duke kontribuar në raportet ekumenike, si në nivel lokal ashtu dhe në atë global. Anëtarësimi me të drejta të plota në këto dy organizma ishte i domosdoshëm, si nevojë e transformimit të shoqërisë njerëzore nëpërmjet një hapjeje ekumenike, për shkak të izolimit të gjatë totalitar.

Kështu Kisha në ecurinë e saj të ringritjes i dha një rëndësi të veçantë komunikimit dhe bashkëpunimit midis komuniteteve fetare. Ndërmori inisiativa të guximshme në pjesëmarrje dhe takime të ndryshme me një prezencë dinjitoze dhe dinamike, duke kontribuar në forcimin e marrëdhënieve dhe dialogut midis kishave dhe komuniteteve të ndryshme fetare.

Ajo ka zhvilluar marrëdhënie dypalëshe dhe shumëpalëshe ndërmjet komuniteteve të krishtera dhe ndërfaqetare, si kurrë më parë në historinë e saj. Midis tre komuniteteve të krishtera janë realizuar takime të përbashkëta për çështje të ndryshme, si edhe për të prezantuar një dëshmi të përbashkët të krishterëve, duke luajtur një rol parësor në themelimin e “Shoqërisë Biblike Ndërkonfesionale të Shqipërisë” për përkthime biblike⁶.

Ndërsa me Kishën Romano-Katolike në Shqipëri ekzistonte një traditë komunikimi, me komunitetin Ungjillor të shfaqur në mënyrë intensive pas fitimit të lirisë fetare në vend, komunikimi u bë më i lehtë, kur shumica e tyre vendosën të organizoheshin në një organizëm të përbashkët të njohur nga shteti nën emrin “Vël-lazëria Ungjillore e Shqipërisë”.

Pas njohjes zyrtare të tij, Kisha Ortodokse mori inisiativën për një takim dhe nën prezencën e një përfaqësie ndërmjet dy komuniteteve shprehu predispozicionin e mirë, duke theksuar nevojën e dialogut, të njohjes dhe bashkëpunimit. Nuk kanë

4. Anastasi, Kryepiskop i Tiranës, Durrësit dhe i gjithë Shqipërisë, Në Shqipëri Kryq dhe Ngjallje (Intervista), Botimet “Ngjallja” Tiranë 2017, fq. 284.

5. Asambleja IX e Përgjithshme në Porto Alegre të Brazilit 2006 zgjodhi me një zë Anastasin si njërin ndër tetë presidentët të saj, (në dhjetor të 2003, u zgjodh një ndër dy zëvendës-presidentët e CEC).

6. Anastasi, Kryepiskop i Tiranës..., Ringritja e Kishës Orthodhokse Autoqefale të Shqipërisë 1991-2012 (përshkrim i përmbledhur) Botimet “Ngjallja” Tiranë 2013, fq. 73.

munguar takimet dhe simpoziumet e ndryshme në kuadër të njohjes dhe bashkëpunimit të ndërsjelltë, për problematika dhe ngjarje, që kanë shqetësuar shoqërinë tonë, edukimin e saj me vlera të virtytit dhe moralit, për të frenuar sjellje devijuese, kriminale, korruptive etj⁷, si dhe për të kultivuar marrëdhënie mirëbesimi, bashkëpunimi dhe respektimi midis tyre.

Krahas takimeve të ndryshme ndërkristiane nuk mungojnë takimet ndërfaqetare, duke promovuar vlerën e bashkëjetesës në arenën ndërkombëtare dhe rolin e saj në imazhin e vendit. Primati i KOASH-së, ndër konferenca dhe takime të ndryshme ndërfaqetare, ka ofruar një kontribut të paçmuar, duke përcjellë mesazhe të paqes, bashkëjetesës dhe bashkëpunimit ndërmjet njerëzve dhe komuniteteve ndërfaqetare, referuar shembullit të Shqipërisë⁸. Të shumta janë pjesëmarrjet e saj ndër konferenca të ndryshme ndërfaqetare, veçanërisht pas ngjarjeve tragjike të vitit 2001, të cilat janë të pamundura t'i referojmë në këtë punim. Sidoqoftë, integrimi i saj në organizmat ndërkristiane, por edhe ndërfaqetare i ka dhënë një dëshmi esenciale nëpërmjet referimeve të ndryshme dhe veprimeve ndriçuese, duke vlerësuar si Kishën e Shqipërisë, ashtu edhe frymën e bashkëjetesës ndërfaqetare në Shqipëri.

7. Shih “Takim i përfaqësuesve të Vëllazërisë Ungjillore të Shqipërisë në Kryepiskopatën e Shënjtë”, “Ngjallja” nr. 11 (226) Nëntor 2011, fq. 3. Në 1994 komunitetet e krishtera u angazhuan në themelimin së bashku të Shoqërisë Biblike të Shqipërisë që u bë e mundur më 1996, “Ngjallja” nr. 7 (22) Korrik 1994, fq. 2, (kryetetarët drejtojnë sipas radhës këtë organizëm), “Ngjallja” nr. 11 (178) Nëntor 2007, fq. 5, shih. “U zhvillua simpoziumi i përkthimit - seancat u drejtuan nga Fortlumturia e Tij, Prof. Dr. Anastasi”, “Ngjallja” nr. 12, (75) Dhjetor 1998, fq. 11, Në kuadrin e bashkëpunimit midis komuniteteve të krishtera në Shqipëri është bërë e mundur përkthimi i Dhiatës së Re nga origjinali në gjuhën e sotme dhe vazhdon projekti i përbashkët për përkthimin e Dh. së Vjetër. Gjithashtu me inisiativës e Kishës Ortodokse në 18 janar 2007 u zhvillua një takim në qendrën “Thabor” në Tiranë “Ngjallja” nr. 2 (169) Shkurt 2007, fq. 6, Një takim i ngjashëm u zhvillua dhe në Shën Vlash më 10 Maj 2008, “Ngjallja” nr. 6 (185) Qershor 2008, fq. 3. Shih “Ngjallja” nr. 7 (282), Korrik 2016, fq. 2.

8. Gjatë viteve 90 merr pjesë në konferencën ndërkombëtare në Konstandinopojë, organizuar nga Patriarkana Ekumenike së bashku me Fondacionin Amerikan me qendër në Nju Jork “Appeal of conscience” me temë: “Paqja dhe Toleranca (Peace and Tolerance I), duke prezantuar Shqipërinë, por edhe duke kontribuar esencialisht në formulimin përfundimtar të deklaratës së përbashkët, e ashtëquajtura “*Deklarata e Bosforit*”, Shih Kronikë-Konferencë Ndërkombëtare për Paqen dhe Tolerancën “Ngjallja” nr. 3 (18) Mars 1994, fq. 1-3, kra. “Διεθνές Συνέδριο περί Ειρήνης και Ανεξίτηρησ κείας”, *Ορθοδοξία*, Περίοδος Β’, τομ. 1, τεύχ. Β’, Prill- Qershor 1994, fq. 331-347 (Revistë zyrtare tremujore e Patrarkanës Ekumenike) si dhe në Konferencën e zhvilluar nga 7 - 9 Nëntor 2005 (Peace and Tolerance II) shih “Dialog dhe mirëkuptim në Evropën Juglindore, Kaukaz dhe Azinë Qendrore-Stamboll: Konferenca e dytë për Paqen dhe Tolerancën” “Ngjallja” nr. 11 (154) Nëntor 2005, fq. 6. Në të njëjtin vit merr pjesë në takimet ndërfaqetare në Asizi-Itali, organizuar nga Kisha Romanokatolike nëpërmjet komunitetit të San Egidios, takime të cilat janë të përvitshme. Një ndër takimet me një theks të veçantë për Shqipëri ishte takimi ndërfaqetar në Tiranë në bashkëpunim me Kishën Ortodokse, në të cilën theksohej se: “Çdo dhunë në emër të fesë, dhunon esencën e fesë”, Shih “Ngjallja” nr. 9 (272), Shtator 2015, fq. 1, 3, 4.

Për këtë arsye, Kisha Ortodokse jo vetëm që respektoi traditën e mirëkuptimit, por me të drejtë nga sa dëshmojnë veprimtaritë e saj ka vulosur një periudhë të re në marrëdhëniet e bashkëjetesës, duke zhvilluar më tej respektin e ndërsjelltë të bashkëpunimit reciprok për një ecuri paqësore ndërmjet njerëzve.

Raportet multilaterale ndërfaqëse në Shqipëri dhe kontributi i Kishës Ortodokse në marrëdhëniet ndërmjet komuniteteve fetare

Shqipëria si një vend, i cili u gjend nën pushtetin otoman për pesë shekuj me radhë, ka fituar përvojën nga ajo periudhë dhe deri më sot, të bashkekzistencës ndërmjet Krishtërit dhe Islamit. Edhe pse historia i referohet pozivititetit të raporteve ndërfaqëse në Shqipëri⁹, pas viteve '90 u shfaqën disa zëra ekstremistë, të cilët janë trajtuar edhe në median e shkruar dhe vizive. Herë pas here është folur për rrezikun që mund t'i kanosej vendit tonë prej përplasjeve të brendshme dhe veçanërisht prej grupeve radikale¹⁰. Megjithatë ne kemi patur bindjen se zëra të tillë nuk përfaqësojnë komunitetin në historinë e bashkëjetesës sonë, traditë e moderuar dhe pajtuese, duke ruajtur vazhdimësinë e bashkekzistencës midis njerëzve me besime të ndryshme, lidhja e së cilës vjen prej rrethanave historike dhe shpirtërore. Këto lidhje u zgjeruan mëtej për në periudhën e sistemit komunist dhe si rrjedhim në shumë fshatra dhe qytete, por edhe në të njëjtin pallat jetojnë familje me besime të ndryshme. Me rënien e regjimit, që në fillim të ringritjes së tyre, të krishterë dhe myslimanë ishin të detyruar të përballonin probleme të përbashkëta. Filluan rimëkëmbjen e tyre brenda një mjedisi ateist. Raportet e ndërsjella dhe bashkëpunimi u dukën në mënyrë intensive dhe kjo u vërtetua në hapjen e institucioneve fetare të njëri-tjetrit, ku morën pjesë besimtarë të ndryshëm, pavarësisht nga përkatësia e komunitetit¹¹.

9. Clayer Nathalie, flet për ekzistencën e hapur dhe tolerant të komunitetit mysliman: “Rrënjët e Islamit në Ballkan”, gazeta “Shqip”, 18 Maj 2006, fq. 18-19.

10. Raste të trajtuara gjerësisht në median e shkruar dhe vizive, arrestime të grupeve të “xhihad-it” egjiptian me ndihmën CIA-s në 1998. Gjithashtu është folur për një kundravënie dhe antagonizëm midis brezit të vjetër dhe brezit të ri, që studiuuan jashtë vendit në shkollat e ndryshme dhe është pranuar edhe nga vetë krerët më të lartë të Komunitetit Mysliman të Shqipërisë. Gazeta “Mapo” 18 Shtator 2010, fq. 2. Shala Xhavit, Ruajtja dhe promovimi i tolerancës fetare në Shqipëri është investim për të ardhmen tonë kombëtare, Simpoziumi- Domosdoshmëria e dialogut ndërfaqësor e ndërkulturore për Paqen Botërore. (Necessity of interfaith and intercultural dialogue for World Peace), Tiranë 2007, bot. Prizmi 2008, fq. 95 dhe 195, “Por harmonia dhe toleranca janë të rrezikuara nga ‘importi’ - But the religious harmony and dialogue is endangered from the ‘import’ Ai sjell referencë nga (National Report on Religious Freedom, 2005).

11. Në Nëntor 1990 në Shkodër hapen objektet e kultit në të cilën marrin pjesë të gjithë komunitetet fetare në këtë qytet, të pranishëm të krishterë dhe myslimanë së bashku. Shih Genti Kruja “Një qasje

Në historinë e ripërtëritjes së religjioneve është ruajtur tradita e çmuar e urimeve reciproke për festat midis komuniteteve dhe besimtarëve dhe janë zhvilluar takime dhe simpoziume të përbashkëta, konferenca ndërfaqetare etj, me qëllim kultivimin e një fryme bashkëjetese dhe bashkëpunimi si dhe promovimin e këtyre vlerave, brenda dhe jashtë Shqipërisë¹².

Për t'u shënuar është mbajtja e “Forumit për Dialogun Ndërfetar në Europën Juglindore” më 16 janar 2009, i cili miratoi edhe “Deklaratën e Tiranës”, ku parashtoi “rritja e bashkëpunimit ndërfaqetare, ndërrelikjionik dhe ndërkulturor në rajon.”¹³ Takimet ndërfaqetare gjithmonë janë parë si një mundësi për të ripërtërirë angazhimin e të gjithëve, për forcimin më tej të bashkëpunimit dhe bashkekzistencës dhe për të përcjellë këtë frymë tek brezat më të rinj¹⁴.

Në një moment të caktuar, në mars të vitit 2005, të katër liderët fetarë të komuniteteve fetare tradicionale, në kuadrin e bashkëjetesës dhe harmonisë ndërfaqetare, firmosën një deklaratë të përbashkët.¹⁵ Kujtojmë se kësaj ngjarjeje i kishte paraprirë takimi i tretë i 7-10 nëntorit të vitit 2004 i Këshillit të Liderëve Fetarë në Evropë, në Leuven të Belgjikës, në të cilin Primati i Kishës Ortodokse shprehu idenë e krijimit të një Këshilli Ndërfetar në Shqipëri, për të nxjerrë në pah: “marrëdhëniet shumë të mira ndërfaqetare në Shqipëri” për promovimin e tyre si një shembull të shkëlqyer për vende të tjera të Ballkanit¹⁶.

praktike për bashkëjetesën fetare në Shqipëri, lidhja e modelit Gylen me atë shqiptar” (128-140) fq. 137, Simpozium Ndërkombëtar “Këndvështrim i Diversitetit Fetar, Kulturor dhe Shoqëror në Ballkan nga Perspektiva Globale”, 25-26 Mars 2011, Tiranë, Prizmi 2012; Në pritjen e Anastasit më 16 Korrik ishin të pranishëm dhe përfaqësues të komuniteteve fetare, Shih Dhima Aleko, Dëshmi të një besimtari të përunjur – Kujtime nga jeta ime në shërbim të Kishës, bot. Orthodox Research Institute, Boston 2010, fq. 112,

12. Shih “Ngjallja” nr. 12, (75) dhjetor 1998, fq. 1,2,8. “Asambleja e 7-të e Konferencës Botërore për Fenë dhe Paqen, Aman-Jordani”, në të cilën në një ndër seancat plenare Kryepeshkopi Anastas ishte në rolin e moderatorit, shih “Ngjallja” nr. 12 (87), Dhjetor 1999, fq. 12. Konferenca Budapestit, shih “Ngjallja”, nr. 6 (93), Qershor 2000, fq. 1. Veçojmë ndihmën konkrete për mbarëvajtjen e veprimtarisë së “Islami në Europë” sektor i KEK (CEC) të zhvilluar në Shqipëri në shtator 2000 me qëllim organizimin e Konferencës Ndërfetare të Sarajevës, shih “Ngjallja” nr. 9 (96) Shtator 2000, fq. 1-2. “Tiranë–Konferencë ndërkombëtare për besimet...”, “Ngjallja”, nr. 3 (102), Mars 2001, fq. 12. (South East Europe Interfaith Conference) në 16-19 Nëntor 2005. “Ngjallja” nr.12 (155), Dhjetor 2005, fq. 1, 3. Takimi i organizuar nga “NATO Science for Peace Project” nga 19 Shtator–1 Tetor 2006, “Ngjallja” nr. 10 (165) tetor 2006, fq.12.

13. Shih “Ngjallja”, nr.2 (193), shkurt 2009, fq. 2.

14. Nga simpoziumi i përbashkët në nëntor të vitit 2010 me temë: “Kontributi i Harmonisë Ndërfetare në Integrimin Europian të Shqipërisë”, Ssih “Ngjallja” nr. 11 (214), Nëntor 2010, fq. 1, 2.

15. Gazeta “Shekulli”, 19 Mars 2005, gjithashtu, “Ngjallja” nr. 4 (147), Prill 2005, fq. 2, 3.

16. Ky organizëm është pjesë e “Këshillit Botëror të Fesë për Paqen” (WCRP), Shih “Ngjallja” nr.12 (143) dhjetor 2004, fq. 6.

Kështu në shkurt të vitit 2007, u krijua “Këshilli Ndërfetar i Shqipërisë” (Inter-Religious Council of Albania)¹⁷ në krijimin e të cilit Kontributi Ortodoks ishte përcaktues.¹⁸ Një garanci për frymën e bashkëpunimit ndërmjet komuniteteve fetare përbëjnë edhe takimet apo simpoziumet e përbashkëta ndërmjet institucioneve arsimore përkatëse, shkollave teologjike në vend. Fillimisht takimet e bashkëpunimit dhe dialogut nisën ndërmjet Akademisë Teologjike dhe Seminarit Ndërdioqezan të Kishës Romano-Katolike (viti 2000) dhe më vonë me krijimin e Kolegjit Universitar “Bedër” (2011). Së bashku kanë zhvilluar takime me tema të ndryshme¹⁹, si dhe shkëmbim të pedagogëve përkatës ndërmjet shkollave për të prezantuar tek tjetri, komunitetin, që përfaqësojnë në mënyrë më objektive. Në të njëjtën frymë për të njohur më tepër për bashkëjetesën ndërfetare, në Akademinë Teologjike “Ngjallja e Krishtit” në Durrës zhvillohet lënda mbi Religjionet në përgjithësi dhe mbi Islamit në veçanti.

Krahas komunikimit dhe takimeve në nivele të ndryshme, një rol të rëndësishëm në frymën e paqes dhe bashkëjetesës e luajnë veprimtaritë humanitare, shëndetsore dhe arsimore etj, me ngritjen e dy fondacioneve të Kishës Ortodokse²⁰, duke sjellë një kontribut në mirëkuptimin dhe paqen sociale, pa bërë dallime, veçanërisht në kohë krizash²¹. Me nisjen e valës së të shpërngulurve nga Kosova ofroi gjithçka të mundshme, duke përjetuar dramën e këtyre njerëzve²². Me të njëjtën frymë

17. Shih, “Ngjallja”, nr. 3 (170) Mars 2007, fq. 4, Ceremonia e inaugurimit të Këshillit Ndërfetar të Shqipërisë u bë në Tetor 2009, “Ngjallja”nr.10, (201) tetor 2009, fq. 1.

18 Anastasi, Kryepiskop i Tiranës..., *Ringritja e Kishës Orthodhokse Autoqefale...*, fq. 74.

19. Shih Ngjallja” nr.1 (276), Janar 2016, fq. 4. “Ngjallja” nr. 5 (280), Maj 2016, fq.3, “Ngjallja” nr. 1 (288), janar 2017, fq. 4. “Veprimtari midis institucioneve akademike fetare” Ngjallja” nr. 5 (292), maj 2017, fq. 5, “Dashuria Hyjnore”- Takim Ndërfetar në Akademinë Teologjike “Ngjallja e Krishtit”, Ngjallja”, nr. 12 (299), dhjetor 2017, fq. 2.

20. Fondacionet “Klinika Orthodhokse e Ungjillëzimit” për shërbimet shëndetësore dhe “Fryma e Dashurisë” në fushën e arsimit, shih Anastasi, Kryepiskop i Tiranës..., *Ringritja e Kishës Orthodhokse Autoqefale të Shqipërisë 1991-2012*, fq. 51.

21. Anastasi, Kryepiskop i Tiranës..., *Ringritja e Kishës Orthodhokse...*,fq. 77, ofron ndihmë në rikonstruksionin e Universitetit Bujqësor të Kamzës, “Ngjallja”, nr. 11 (62), Nëntor 1997, fq. 1, të shkollës së Ndroqit, “Ngjallja” nr. 2, (89), shkurt 2000, fq. 1, të Luzit të Vogël-Kavajë, “Ngjallja”, nr. 9 (96) shtator 2000, fq. 12. Anastasi, Kryepiskop i Tiranës..., *Ringritja e Kishës Orthodhokse...*, fq. 59. Në fushën e arsimit kopshtet dhe shkollat e ndryshme, krahas dijeve funksionojnë edhe si një fidanishte të kultivimit të bashkëjetesës fetare.

22. Që në vitin 1998 u bënë thirrje për krizën në Kosovë-13. 03. 1998 si dhe ndër kisha për të ndihmuar vëllezërit nga Kosova. Shih “Ngjallja” nr. 6 (69), qershor 1998, fq. 1. “Pranë shqiptarëve të ardhur nga Kosova”, shih “Ngjallja” nr. 2 (77), Shkurt 1999, fq.1, “Ngjallja” nr. 4 (79), prill 1999, fq. 1-2, “Ngjallja” nr. 5 (80), maj 1999, fq. 3. “Kisha po rron brenda tragjedisë së Kosovës”, intervistë e Kryepeshkopit Anastas botuar në gazetën “Zëri i Popullit” 07 maj 1999, si dhe “Ngjallja” nr. 5 (80), maj 1999, fq. 7-8. Kujtojmë Kampin për të shpërngulurit nga Kosova “Ngjallja” nr. 5 (80),

shprehu angazhim për paqen ndaj ngjarjeve të Kosovës të vitit 2004, si një ndër komunitetet që reagoi konkretisht në mënyrë ndërtuese, duke dhënë një mesazh të fuqishëm për mospërdorimin e fesë për të ndezur konflikte:

“...*Feja* është dhuratë hyjnore për të zbutur zemrat, për të shëruar plagët dhe për t’i sjellë paqësisht njerëzit më afër me njëri tjetrin”,- vaj për të shëruar *plagët dhe jo vaj për të ndezur zjarrin.*”

një shprehje, e cila është bërë leitmotiv.²³

Që nga tetori i vitit 1998, kishte ofruar strehim me kampet e ngritura posaçërisht për qytetarët e Kosovës me kushtet optimale të jetesës për 33.000 refugjatë. Ky moment shënoi fillimin e një miqësie dhe nga viti 2001 nisi organizimi i kampeve me natyrë edukative dhe argëtuese në shkolla të ndryshme të Malishevës në bashkëpunim me mësuesit e tyre. Numri arriti shifrën në 1.800 nxënës (2008 dhe 2009), fakt që tregon frymën e paqes, dashurisë dhe solidaritetit të ofruara pa interes prozelitizim e një fryme miqësie, paqeje dhe dashurie²⁴. Në të njëjtën frymë ofroi kontribut të paçmuar në takimin në kuadrin e KBK, një kontribut i qenësishëm në dialogun midis komuniteteve fetare të Shkupit, zhvilluar në Morzh (Morges) të Zvicrës²⁵, që me shembullin e saj u vlerësua roli i Kishës Ortodokse dhe i primatit të saj, i cili theksoi se: “paqja është shumë e rëndësishme që ta lëmë vetëm në duart e politikanëve.”²⁶

Përmbyllje

Kisha Ortodokse me autoritetin spiritual që e karakterizon kontribuon në koherencën shpirtërore morale dhe shoqërore të njerëzve në tërësi. Në një mjedis multifetar për ekzistencën e harmonisë dhe bashkëpunimit midis komuniteteve dhe për parandalimin e fanatizmit, apo konflikteve të mundshme, dialogu ndërfaqësor (interfaith dialogue) konsiderohet një domosdoshmëri. Krahas dashamirësisë, ftohemi

Maj 1999, fq. 1, 12. Madje Kampi i fundit që funksionoi për ta ishte ai i cili administrohej nga Kisha Ortodokse, shih “Ngjallja” nr. 7 (94), korrik 2000, fq. 1, 3 dhe “Ngjallja” nr. 6 (105), qershor 2001, fq. 1, 2.

23. Anastas (Janullatos), Gjurmë nga kërkimi i transhendentës..., Bot. “Ngjallja” Tiranë 2010, fq. 325, Shih “Ngjallja” nr. 4 (135), prill 2004, fq. 1, 6.

24. Në respekt të miqësisë së ndërtuar në vitin 1999, filluam kampet ditore. Në këto kampe u zhvilluan aktivitete, për të ofruar shpresë përballë traumave të fëmijëve për shkak të luftës, shih “Ngjallja” 2002 (tetor), 2008 (Shtator), 2009 (Gusht), (Shtator 2013), Shih: “Koha Ditore”, “Kampet model shkollash verore-vullnetarë të Kishës Ortodokse Autoqefale të Shqipërisë organizojnë kampe për fëmijë të Malishevës” (9 korrik 2007).

25. Shih “Fortlumturia e Tij Anastasi kryeson tryezën e rrumbullakët me përfaqësues komunitetesh fetare të ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë”, takimi i zhvilluar më 11-13 qershor 2001, “Ngjallja” nr. 7(106) korrik 2001, fq. 5.

26. Anastas (Janullatos), Gjurmë nga kërkimi i transhendentës..., fq. 320.

të ruajmë mospërgjithësimin e pikëpamjeve, për të mos krijuar iluzione që mbartin rreziqe. Nga ana tjetër ruajtja e traditës përbën kushtin e bashkekzistencës paqësore në Shqipëri. Pjesëmarrja në takimet e ndërsjella përbëjnë rrjedhojë të besimit tonë, sepse:

1. Pavarësisht bindjeve të ndryshme njeriu nuk pushon së qeni krijesë e Perëndisë “sipas ikonës së Tij” (Zan. 1, 26), me natyrë të përbashkët, “prej një gjaku” (Vep. Ap. 17, 26). Kjo përbën bazën, që ai nuk është i privuar përballë mesazheve prej së larti. Ky angazhim sjell përmbushjen e qëllimit të njeriut me bindjen se Ai është “Ati i të gjithëve” (Efes. 4, 6) dhe se në këtë të vërtetë ekziston misteri i shoqërisë së dashurisë dhe bashkëjetesës²⁷.

2. Çështje e thelbit të ekzistencës dhe identitetit të Kishës, sepse nisja e ekzistencës së saj qëndron mbi faktin se “Fjala u bë mish” (Jon. 1, 14), që shpreh parimin themelor të bashkimit të shoqërisë mbarënjerezore, i cili kapërcen kufijtë racorë, gjuhësorë, nacionalë, gjinorë, etj.

3. Përvoja, bazuar në veprën e J. Krishtit, i cili bisedoi me njerëz me tradita të ndryshme fetare (Mat. 8, 10, Lluk. 7, 9, Jon. kap. 4. etj)²⁸.

Si rrjedhim Kisha Ortodokse është e vendosur për të kultivuar marrëdhënie më të thella bashkëpunimi dhe dialogu, madje edhe për çështje kritike të kohës sonë²⁹, për qëndrueshmëri në një bashkekzistencë paqësore midis atyre që besojnë, por edhe atyre që janë në kërkim, duke synuar edhe kapërcimin e paragjytimeve dhe dyshimeve. Nga gjithë aktiviteti i saj në lidhje me marrëdhëniet ndërfitare, ajo që e karakterizon kishën Ortodokse në raportet ndërfitare është bindja e palëkundur ndaj “shërbimit të pajtimit” (Letra II Kornt. 5, 18). Këtë jo thjeshtë mbi një kopje të së shkuarës, por mbi perspektivën e situatave të reja politiko-shoqërore në nivel lokal dhe global³⁰. Kontributi i saj, përbën një burim shprese dhe morali jo vetëm për ortodoksët, por për shoqërinë në përgjithësi, duke ofruar në sektorë të ndryshëm të kulturës, ekonomisë, ambientit etj. Veprimtaria e saj sociale dhe humanitare ndaj gjithë njerëzve me dashuri dhe pa kurrfarë dallimi, pas rimëkëmbjes deri më sot është rrjedhojë e ripërtëritjes shpirtërore, frymëzuar nga Ungjilli dhe kontribuon për krijimin e një shoqërie dashurie, solidariteti dhe ofrimi për një bashkekzistencë paqësore midis njerëzve dhe komuniteteve, duke e konsideruar si një sfidë dhe një mundësi³¹.

27. Anastasi, Kryepiskop i Tiranës...Globalizmi dhe Orthodhoksia, “Ngjallja”, Tiranë 2004, fq. 37.

28. Anastas (Janullatos), Gjurmë nga kërkimi i transhendentës..., “Ngjallja”, Tiranë 2010, fq. 344.

29. Shih Anastasi, Kryepiskop i Tiranës...Globalizmi dhe Orthodhoksia, fq. 167, në të cilin rendit: shekullarizimin, depersonifikimin e shoqërisë, shkatërrimin e mjedisit, të drejtat njerëzore, drejtësinë dhe paqen botërore.

30. Anastasios, Arcivescovo di Tirana, di Durazzo..., Vivere insieme, Il contributo delle religioni a un'etica della convivenza, 2017 Edizioni Qiqajon-Comunità di Bose, fq. 71.

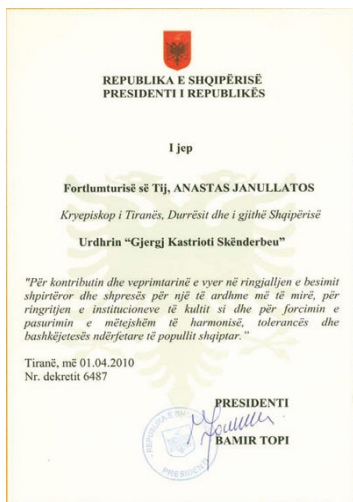
31. “Tradita dhe vizioni i bashkekzistencës paqësore të komuniteteve fetare në Shqipëri” fq.5-19,

Përveç takimeve të ndryshme, ajo nëpërmjet institucioneve të ndryshme arsimore (kopshteve-20 të tillë), shkollave të saj (Tiranë 2002, Durrës 2004, Gjirokastrë 2008) dhe Kolegjit Universitar “Logos” në Tiranë, në të cilat marrin pjesë shumë prej të cilëve nuk u përkasin familjeve ortodokse, ofron jo vetëm një formim arsimor, por edhe një frymë solidariteti dhe koherence sociale, si dhe frymën e dashurisë së paimterestë. Të gjitha këto në ndihmë të forcimit strukturor të bashkekzistencës midis njerëzve “për ngritjen e nivelit të jetës, të mendimit, të arsimit të shëndetit dhe të kulturës”³². Në këta sektorë ka përqafuar njeriun, pavarësisht bindjeve, apo preardhjes, apo kujt feje i takon apo nëse beson ose jo, mbështetur tek shembulli që ofroi Krishti, ai i “Samaritanit të mirë” (Lluk. 10, 25-37). Në qendrat rinore ofrohen vlera diakronike, një formim shpirtëror ku mund të veçojmë kampet verore, ku marrin pjesë pothuajse 1.000 fëmijë çdo vit (filluan në 1995). Kampet janë kthyer në qendra formimi, duke mësuar të kultivojnë respektin dhe veçoritë e secilit, miqësinë dhe dashurinë solidare.

Për veprën e saj dhe kontributin e Primatit, që ka udhëhequr KOASH-in, është vlerësuar me çmime të ndryshme brenda dhe jashtë vendit me çmimin “*Pro Humanitate*” nga fondacioni “Pro Europa” për vitin 2001³³ dhe çmimin ndërkombëtar nga Universiteti Pontifikal i Napolit, Itali, duke theksuar kontributin në “ripërtëritjen e biomës fetare në Shqipëri për krijimin e klimës së tolerancës dhe frymës së bashkëjetesës paqësore dhe vëllazërore midis komuniteteve fetare në Shqipëri”³⁴.

Gjithashtu me urdhërin “Gjergj Kastrioti-Skënderbeu” nga ish-presidenti i Republikës B. Topi, me motivacionin:

këtu Revista “Kërkim”Nr. 13, Botimet “Ngjallja” Tiranë 2015, “Problems and Prospects of Interreligious Dialogue”, fq. 1-8,

Prill 2010

Në fjalën e falënderimit Kryepiskopi Anastas theksoi:

"Të gjithë ne, komunitetet fetare tradicionale, përpiqemi jo thjesht të mbështesim tolerancën, por të mbështesim mirëkuptimin dhe bashkëpunimin vëllazëror midis nesh. Ju duhet ta dini z. President, që në kohët e vështira që ka kaluar vendi, në kohëra krizash ne kemi theksuar se vaji i fesë nuk duhet për të ndezur më shumë flakën e konflikteve, por të jetë gjithnjë për të shëruar plagët dhe për të ndihmuar paqen.

Ne përpiqemi të krijojmë në Shqipëri një shembull, që mund të eksportohet këtu në Ballkan, që përballohet me shumë vështirësi, por dhe që të jetë një mesazh për gjithë botën. Ne po punojmë për shek. XXI, për një botë të mirëkuptimit, të paqes dhe të dashurisë."

Emanuel LUSHA

Akademia Teologjike

“Ngjallja e Krishtit”, Shën Vlash, Durrës

Kushtet historike që ndikuan në ruajtjen e harmonisë fetare në Shqipëri

Bashkëjetesa paqësore e komuniteteve fetare në përgjithësi mund të vijë nga pikënisje të ndryshme. Si nga indiferenca për përvojën fetare, ashtu edhe nga përjetimi i ndërjegjshëm, i esencës më të thellë të fesë, siç ajo shfaqet qartë në jetën e shumë personaliteteve të spikatura të të gjitha besimeve. Përkundrazi, urrejtja e verbër fetare dhe armiqësia midis komuniteteve fetare, që bashkekzistojnë me njëri-tjetrin mund të lindin si nga farat e tipit të jashtëm fetar, një fanatizëm fetar ekstrem, ashtu edhe nga rrënjë jofetare për shembull faktorë politikë, nacionalistë, apo edhe shkaqe psikologjike vetjake, që kërkojnë të përdorin fenë për synime të tjera. Të gjitha këto rrënjë kanë ekzistuar të forta në të shkuarën dhe janë prezent edhe sot në Shqipëri.¹

Kemi disa faza karakteristike historike të historisë së fesë në Shqipëri që do të analizojmë, sepse e shkuara nuk u përket arkivave, por është themeli i së sotmes.

Fazat karakteristiko-historike

Historianë dhe politikanë shqiptarë theksojnë me kënaqësi të madhe se Shqipëria, megjithëse me 3 fe të ndryshme, nuk njohu luftra fetare gjatë historisë.² Presidenti i Republikës Bamir Topi në datën 5 prill 2010 dekoroi 4 udhëheqësit më të lartë të komuniteteve fetare tradicionale: Kryetarin e Komunitetit Mysliman Haxhi Selim Muçën, Kryepiskopin e Tiranës, Durrësit dhe gjithë Shqipërisë, Fortlunturinë e tij Anastasin, Kryegjyshin Botëror të Bektashinjve Haxhi Dede Reshat Bardhin dhe Arqipeshkv Metropolit të Tiranës, Durrësit dhe Kryetar i Konferencës Ipeshkvnore Katolike Imzot Rrok Mirditën me urdhërin e lartë “Gjergj Kastrioti Skënderbeu”. Motivacioni i shkruar në dekorimin e Kryepiskopit ishte “...për forcimin dhe pasurimin e mëtejshëm të harmonisë, tolerancës dhe bashkëjetesës ndërfitare të popullit shqiptar”³.

1. Kryepiskopi Anastas, revista Kërkim nr 13, Tiranë 2015 fq. 4, 5.

2. Akademia e Shkencave, Instituti i Historisë, Historia e Popullit Shqiptar, Tiranë 2002, Vëllimi I, fq. 607.

3. Gazeta Ngjallja, prill 2010 fq. 1-2, Nr. dekretit 6487, Tiranë 01.04.2010.

Presidenti i Republikës theksoi në ceremoninë e dekorimit:

“Është nder dhe privilegj për mua të tregoj dhe të lartësoj një vlerë të veçantë të popullit dhe vendit tim: Bashkëjetesën mes feve historikisht tradicionale përfshirë edhe disa grupe me të vogla.... kjo bashkëjetesë e kultivuar në dekada e shekuj ka në themel vlerën e besimit që i bashkon njerëzit pavarësisht sesi ia drejtojnë ata lutjet e tyre Zotit të përbashkët. Kjo bashkëjetesë është atribut i bashkësive fetare përfaqësuese, që predikojnë me urtësi dhe përkushtim besimin e tyre.”⁴

Prania e luftrave fetare nënkupton ekzistencën e komuniteteve të ndryshme fetare dhe mundësinë e konflikteve fetare.

Periudha e parë

Periudha e parë nis nga lindja e Krishtërit deri në pushtimin otoman. Në hapësirën e trojeve iliro-shqiptare nuk ka patur kushte të tilla për konflikte fetare gjatë mijëvjeçarit të parë. Me ardhjen në pushtet të Konstandinit të Madh, si perandor i Romës filloi dhe liria fetare për të krishterët e Perandorisë, që nisi me ediktin e Milanos në vitin 313⁵ dhe kristianizimin e Perandorisë Romake. Perandori Teodos i Madh në vitin 395 ndau Perandorinë Romake në 2 pjesë: Lindje e Perëndim⁶. Trevat iliro-shqiptare hynë në përbërje të Perandorisë Bizantine, siç quhet zakonisht pas kësaj date Perandoria Romake e Lindjes, që për nder të Konstandinit të Madh e quajti kryeqytetin e vet Konstandinopojë⁷. Në këtë mënyrë, midis Lindjes dhe Perëndimit u vendos një kufi, që me kalimin e kohës do të skalitet në mënyrë të prerë si kufiri midis botës kulturore Perëndimore Romake dhe botës Kulturore Bizantine.⁸

Ky kufi do të forcohet më shumë me ndarjen e kishave në vitin 1054. Deri në epokën e skizmës së madhe të krishtërit në vitin 1054, uniteti fetar i shqiptarëve ishte diçka që vinte në mënyrë të natyrshme. Nga pikëpamja e organizimit të përgjithshëm kishtar, Kisha në trojet iliro-shqiptare ishte nën autoritetin e Papës së Romës. Këtë autoritet e ushtronte nëpërmjet vikariatit romak të Selanikut,⁹ por nga

4. Po aty.

5. Revista Kërkim nr 11 Tiranë 2013 fq. 50-51.

6. Gjon Berisha Arbërorët ndërmjet Kishës Perëndimore dhe asaj Lindore gjatë shekujve XI-XV Prishtinë, 2015, fq. 38.

7. Shih Historia e Popullit Shqipëtar fq. 199.

8. Shih Gjon Berisha Arbërorët..., fq. 38-39.

9. Po aty, fq. 40-41.

shekujt V dhe VI Patriarkana e K/pojës u përpoq të vërë nën autoritetin e saj peshkopët shqiptarë. Perandori bizantin Anastas me origjinë nga Durrësi (484-519) ndikoi për të forcuar lidhjet e mitropolisë së Durrësit me Patriarkanën e K/pojës, kurse perandori tjetër ilir Justiniani (527-/5) rikonfirmoi lidhjet e peshkopatave shqiptare me Papën e Romës.

Ngjarja më e madhe në kuadrin e organizimit kishtar të trevave shqiptare ishin vendimet e vitit (732-733)¹⁰ të Perandorit bizantin ikonoklast Leoni III për t'i hequr peshkopatat shqiptarë nga varësia e Papës së Romës dhe për t'i kaluar në juridiksionin e Patriarkanës së K/pojës¹¹.

Kisha e Romës u përpoq vazhdimisht të rifitojë të drejtat që ka patur mbi kishat e Ilirisë, por pa sukses. Patriarku Foti I i Madh (855-867); (877- 886), i cili duke iu përgjigjur Papës, i thekson se ishte zakoni i vjetër që të drejtat kishtarë dhe sidomos ato të enorive të ndryshoheshin pas atyre politiko-administrative¹². Meqenëse pra, krahinat ilire ishin të bashkuara politikisht me K/pojën, lipsej që edhe kishtarisht të vareshin që andej. Sinodi i Madh Kishtar, që u mbledh në kohë të Fotit (879-880) ia njohu njëherë e përgjithmonë të drejtën e kishës së K/pojës mbi kishat e Ilirisë, të cilat me vonë, në vitin 884, u regjistruan dhe në Kodikun e Bazilikatave.¹³

Fuqizimi i Patriarkanës Ekumenike, që shkonte paralelisht me fuqizimin e Perandorisë Bizantine, solli edhe fuqizimin e pozitave të mitropolisë ortodokse të Durrësit në kuadrin e dioqezave arbëroro-shqiptare. Kështu në Notian e Leonit VI (886-912) Mitropolia e Durrësit kishte në juridiksionin e saj edhe peshkopatat e Krujës, Lezhës, Dioklesë, Shkodrës, Drishtit, Pultit, Tivarit etj.¹⁴ Në Notian e Jani Cimishit (969-976) Mitropolia e Durrësit kishte 14 seli peshkopale vartëse, nga Vlora në Tivar, pra tërë trojet arbërore në veri. Kjo tregon shtrirjen e kishës ortodokse nën autoritetin e Patriarkanës Ekumenike të K/Pojës. Me Perandorinë Bizantine dhe Patriarkanën Ekumenike shqiptarët e krishterë kanë hyrë në orbitën e krishtëritimit lindor (ortodoks). Deri në shek. X-XI arbërorët ndanin të njëjtin besim me bizantinët¹⁵. Këtë e thotë edhe historiani bizantin Ataliati në shek. XI, por në fillim të krizës së Perandorisë Bizantine, në shek. XI, dioqezat kishtarë veri-perëndimore filluan të lidhen me kishën e Romës. Këtë proces e nisën princat feudalë vendas të Dioklesë me qëllim krijimin e një formacioni politik shtetëror dhe fetar të pavarur nga Perandoria Bizantine¹⁶.

10. Shih Historia e Popullit Shqiptar, fq. 202-203.

11. Po aty, fq. 202.

12. Dhimitër Beduli Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë deri në vitin 1944 Tiranë 1992, fq. 8-9.

13. Po aty, fq. 8-9.

14. Shih Gjon Berisha, Arbërorët..., fq. 66.

15. Shih Gjon Berisha..., fq. 78, 95, 96 dhe shih Historia e Popullit Shqiptar fq. 245.

16. Po aty, fq. 80

Princat e Dioklesë i shfrytëzuan dhe inkurajuan përpjekjet e klerit të tyre për shkëputje nga Patriarkana Ekumenike. Rezultat i përpjekjeve të tyre ishte shkëputja në vitin 1022 e peshkopatave të Ulqinit dhe Tivarit nga Mitropolia e Durrësit dhe bashkimi me kishën e Romës. Roma i vendosi nën juridiksionin e Mitropolisë Katolike të Raguzës (Dubrovniku i sotëm). Shembullin e peshkopatave të Ulqinit e Tivarit e ndoqën më vonë edhe peshkopatat e tjera shqiptare të Veriut. Me krizën e Perandorisë Bizantine u rrit presioni i Kishës Romane. Në shek. X Kisha Ortodokse në Shqipëri është në pozicion mbrojtës dhe duhet të luftonte kundër dinamizmit latin në Veri. Kisha Romane në ofensivë e sipër në shek. XII ishte e vendosur të eliminojë nga rajoni shqiptar çdo gjurmë ortodokse. Papatit i është dashur mund i madh dhe shkathësi politike, që përmes urdhërave benediktime, më vonë domenikanëve dhe franceskanëve nga njëra anë dhe e pushtuesve normano-anzhuinë, venedikasve nga ana tjetër, të jetë e pranishme në këto treva.¹⁷

Pas pushtimit të K/pojës nga kryqëzata IV në vitin 1204 tokat bizantine (edhe Shqipëria) iu nënshtruan një procesi ndryshimi politiko-social dhe ekonomiko-fetar. Pati ndryshime në strukturën kishtarë. Kisha Katolike ishte përpjekur 300 vjet me radhë për të zotëruar kishtarisht Durrësin me çdo mjet, mënyra, por pa sukses. Kisha Katolike u përpoq që në të gjitha territoret ortodokse të pushtuara nga krqtarët katolikë t'i kthente peshkopatat ortodokse në Peshkopata Katolike, por pa ndihmën e ndonjë pushteti politik kjo përpjekje nuk kishte patur sukses. Në vitin 1204 venedikasit morën kontrollin e kishës, pas pushtimit të K/pojës¹⁸, dhe vendosën një patrik latin. Venedikasit pushtuan Durrësin dhe krijuan dukatin venedikas të Durrësit. Patriku Latin u mundua të vendoste në Durrës një peshkop latin, sepse kryepiskopi ortodoks i qytetit nuk iu nënshtrua.

Në vitin 1208, pas 5 shekujsh, Durrësi ishte pajisur me një kryedhjakon katolik, që u zgjodh nga kisha latine e Durrësit, sepse ortodoksët nuk iu nënshtruan riteve katolike. Në gjysmën e dytë të shek. XIII, kur Karli Anzhuin I grumbulloi territoret e pushtuara në Shqipëri nën një formacion politik më vete të quajtur "Mbretëria e Arbërisë", me kufij më të gjerë se principata e Arbërit, ai i detyroi dioqezat kishtarë të territoreve të pushtuara të kalonin në ritin romano-katolik.¹⁹ Ndarja zyrtare e Kishës në vitin 1054, në Kishën Ortodokse të Lindjes me qendër Konstandinopojën dhe atë Romano-Katolike me qendër Romën, i gjeti trojet shqiptare të ndara midis dy qendrave të mëdha të botës së krishterë. Pjesa më e madhe e tyre vazhdon të qëndrojë e bashkuar me Patriarkanën Ekumenike të K/pojës (Stambollit). Kisha Romane Katolike ishte përqendruar në skajin Veri-Perëndimor të Shqipërisë.²⁰ Ndarja në dy rite: Ortodokse Bizantine dhe Romane Katolike nuk

17. Po aty, fq. 99; shih Historia e Popullit Shqiptar ...fq. 231.

18. Po aty, fq. 103-105.

19. Po aty, fq. 81.

20. Shih Histori e Popullit Shqiptar, fq. 245.

u shoqërua me krijimin e ndonjë komuniteti të veçantë politik-fetar, që t'i kundërvihet komunitetit tjetër të veçantë politiko-fetar²¹. Në këtë periudhë, që zgjati nga vitet apostolike shek. I, deri në fund të shek. XV (ardhja e otomanëve) shqiptarët nuk kishin konflikte të brendshme ose kundërvënie, edhe pse influencat ishin të forta si nga Lindja edhe nga Perëndimi.²²

Ndarja fetare apo mungesa e një përbashkësie fetare tek shqiptarët duhet të ketë krijuar vështirësi të tjera në zhvillimin e tyre të njësuar historik, kulturor.²³

Periudha e dytë

Në periudhën e dytë, nën pushtimin otoman, në vitet 1453-1912, u vu re një ulje e vazhdueshme e komuniteteve të krishtera në dobi të atij mysliman. Islamizimet kulmuan në shek. XVI-XVII. Kështu, paralelisht me të dy kishat e krishtera, u krijuan edhe komunitetet myslimane sunni dhe bektashi, si dhe disa tarikate të tjera islame.

Midis shqiptarëve u vu re një rrjedhje më e madhe drejt Islamit, ndryshe nga sa është vënë re në etnitë e tjera të Ballkanit. Ka shumë arsye.

a- Arsye të përgjithshme që qenë përcaktuese në lidhje me islamizimin e të krishterëve të etnive të ndryshme.²⁴

b- Faktorët lokalë. Përhapja e Islamit në tokat shqiptare ishte një dukuri e shkaktuar prej bashkëveprimit të faktorëve të natyrave të ndryshme: politik, ekonomik, kulturor dhe fetar. Për shkak të pozitës gjeopolitike delikate, si dhe prirjeve luftarake të spikatura të banorëve të saj, Shqipëria u bë jo vetëm një nga vendet 'devshirmeja' gjeti zbatimin më të gjerë, por edhe vendi, që përgjithësisht u qeveris nga shqiptarë të dalë nga kontigjentet e 'devshirmes' ose të edukuar në oborrin e sulltanit me besnikëri ndaj tij dhe Islamit. Në këtë mënyrë, klasa ushtarako-administrative osmane, në viset shqiptare, duke qenë etnikisht e njëjtë me të qeverisurit e vet, ka zotëruar jo vetëm pushtetin politik, por edhe atë ekonomik, duke u bërë faktor i rëndësishëm për depërtimin e Islamit në radhën e bashkëkombësve të vet.²⁵

Përmasat e gjera të përhapjes së Islamit në tokat shqiptare kanë lidhje edhe me ballafaqimet e ashpra të armatosura të popullit shqiptar me ushtritë osmane për dhjetra vite për mbrojtjen e lirisë dhe pavarësisë së tokave shqiptare. Qëndresa gjatë shek. XV kulmon me epokën e Gjergj Kastriot Skënderbeut dhe përfundon me rënien e Shkodrës.

21. Shih Gjon Berisha, fq. 83.

22. Kryepiskopi Anastas Revista Kërkim 13, Tiranë 2015 fq. 7.

23. Shih Gjon Berisha, fq. 85.

24. Shih Historia e Popullit Shqiptar, fq. 596-597; Edwin Jacques. (1995) Shqiptarët, Tiranë, fq. 240-256.

25. Po aty, fq. 606.

Shkak tjetër ishte pamundësia e shtresës së varfër për të paguar taksat e ‘xhizjes’. Mospasja e një feje unike, por e dy besimeve të krishtera, e shoqëruar kjo me mospajtime dhe kundërshtime të vazhdueshme midis tyre, ishte një faktor specifik me rëndësi të madhe për dobësimin e qëndresës ndaj depërtimit të fesë islame.²⁶

c- Kryepiskopi Anastas thekson edhe një shkak madhor: një filologji e krishterë në gjuhën e tyre amtare. Mungesa e një organi gjuhësor të zhvilluar dobësoi rezistencën fetare të shqiptarëve, të cilët ishin të detyruar, që përveç gjuhës së tyre, e cila mbetej e pashkruar, të përdornin gjuhën e dytë, madje edhe të tretë: myslimanët arabishten dhe osmanishten, ortodoksët greqishten, kurse romano-katolikët latinishten dhe italishten. Nëse do të ishte formëzuar në kohën e duhur gjuha kombëtare shqiptare dhe do të ishin përkthyer në atë qoftë edhe një pjesë nga pasuria e teksteve të krishtera, siç ndodhi me popujt e tjerë ballkanikë, kjo gjë do të ndihmonte në zhvillimin e ndërjegjes së qëndrueshme të krishterë, evoluimi fetar ndoshta do të ishte i ndryshëm.²⁷

Më vonë, kur filluan lëvizjet çlirimtare brenda perandorisë otomane, shumë herë ortodoksët shqiptarë bënë aleancë me ortodoksët e tjerë të Ballkanit. Shembull kemi sidomos rastin kur ortodoksët shqiptarë morën pjesë në revolucionin grek. Numri i heronjve arvanitas të rënë për pavarësinë e Greqisë është shumë i madh. Bëmat dhe kontributi i tyre është mpleksur fort me atë vend, me historinë e tij.

Tek kjo ngjarje e madhe historike protagonistët kanë qenë shqiptarët nga krahinat jugore, lindore, perëndimore dhe deri veriore të Shqipërisë. Në listat dhe dokumentet historike të kohës, në betejën simbol të revolucionit grek, të Mesolongjit, kishte shumë shqiptarë nga të gjitha trojet shqiptare, madje edhe nga Shkodra, Kukësi, Dibra. Kishte edhe arvanitas myslimanë si Ali Farmaqi, që luftuan përkrah të krishterëve në luftën kundër osmanëve. Edhe një numër i madh nizamësh turq, të cilët ishin nga vise të ndryshme të Shqipërisë, në betejën e Mesolongjit dhe beteja të tjera, u bashkuan me forcat kryengritëse duke braktisur repartet e tyre. Në këtë përmbledhje nuk futëm as kontributin e jashtëzakonshëm të shqiptarëve suljotë dhe të kapedanëve të tyre, të cilët vërtet bënë një epokë të lavdishme në historinë e kësaj treve legjendare. Heroi i Mesologjit, Marko Boçari dhe Boçarët e tjerë, dera e Xhavellajve etj, janë heronj, që renditen në panteonin e lirisë për pavarësinë e Greqisë. Ata janë të shumtë dhe Bajroni thotë se ata janë shqiptarë, që vijnë nga derë heronjsh.²⁸

26. Po aty, fq. 597, 598, 606.

27. Shih Kryepiskopi Anastas, revista Kërkim, nr. 13, fq. 7-8.

28. Irakli Koçollari. (1994) Arvanitët, Tiranë, fq. 181-185; Petrika Thëngjilli (2005) Shqiptarët midis Lindjes dhe Perëndimit 1823-1875, Tiranë, V.4 fq. 159-179.

Rasti i dytë është kur Sulltani donte të përdorte potencialin ushtarak të Shqipërisë jugore për të shtypur kryengritjen greke. Porta e Lartë donte të grumbullonte 40 mijë ushtarë shqiptarë, kryesisht nga Shqipëria e jugut. Në mars 1822 u shpall në të gjithë Shqipërinë fermani për mobilizimin e një burri për çdo shtëpi, por Sulltani nuk ia arriti qëllimit, sepse popullsia ishte e mërzitur nga lufta dhe toskët, shumica myslimanë, donin të mbanin marrëdhënie miqësore me grekët e vllahët, me të cilët i afrohte bashkëjetesa paqësore shumëshekullore, bashkëpunimi si fqinjë dhe mjaft zakone të përbashkëta.

Edhe bejlerët shqiptarë, të dëshpëruar pas vrasjes së Ali Pashës, nuk i vunë veshin thirrjes për mobilizim. Osmanët u përpoqën të futin elementin fetar në mënyrë që shqiptarët myslimanë të luftonin kundër grekëve. Sulltani në vitin 1823 urdhëroi Vezir Mustafa pashë Bushatllin të nisej me forcat e gegëve kundër Greqisë, por repartet shqiptare u treguan pasive dhe dezertuan. Konsulli francez i Korfuzit De Shantal shkruan se “shqiptarët myslimanë nuk deshën të luftonin kundër grekëve”.²⁹ Qëndrimi i forcave shqiptare, që u endën rrugëve ose që nuk ndërmorën thujtje asnjë veprim serioz luftarak si gjatë “marshimit”, ashtu edhe gjatë “rrethimit” të Mesologjit, minoi ekspeditën e vitit 1823.

Kur Fuqitë e Mëdha, në protokollin e datës 4 prill 1827, kishin vendosur të përkrahnin çështjen greke, për shqiptarët u bë e qartë se nuk duhej të merrnin pjesë në luftën kundër Greqisë. Feudalët spahinj shqiptarë hynë në bisedime me qeverinë greke për të përcaktuar qëndrimin që do të mbanin të dy palët në konfliktin që kishte shpërthyer. Gjatë bisedimeve të nëntorit 1828, të dy palët u zotuan të mos sulmonin trojet e njëri-tjetrit.³⁰

Në vitin 1828/29 filloi lufta ruso-turke. Porta e Lartë i drejtoi sytë në Shqipëri që të dërgonte forcat e Shqipërisë veriore në frontin e Danubit kundër rusëve për të shpëtuar Vidinin nga pushtimi rus. Bushatlliu u nis me ngadalë dhe u rreshtua përkrah osmanëve në luftë kundër rusëve, dëboi rusët nga qyteti Orahova. Prania e 40 mijë ushtarëve shqiptarë përkrah osmanëve i dha guxim Sulltanit, por ai bëri paqe me rusët dhe Bushatlliu u kthye në Shkodër. Gjatë shekujve XVI-XVII forca kryesore kundër turqve ishte fshatarësia raja (të krishterët) dhe ajo e krahinave të vetqeverisura, kurse në shek. XVIII shtohen edhe klerikët e lartë të krishterë dhe feudalët aristokratë shqiptarë. Tiparet çlirimtare të kryengritjeve ishin mpleksur me ato shoqërore, kjo në varësi nga kushtet historike, forca dhe organizimi. Kjo pjesëmarrje e besimtarëve të të gjitha feve shpjegohet me tolerancën fetare.³¹

Islamizimi i popullsisë shqiptare ishte një proces me ndikime të ndjeshme

29. Shih Historia e Popullit Shqiptar..., fq. 673-678; shih Petrika Thëngjilli fq. 159-179.

30. Po aty, fq. 678- 681.

31. Po aty, fq. 586 dhe Petrika Thëngjilli. (2003) V.2 Tiranë, 2003, fq. 62-64.

dhe me shumë aspekte të kulturës shpirtërore. Në martesat dhe krijimtarinë artistike u dukën shpejt elementet e kulturës islame dhe orientale.

Me përhapjen e fesë islame në viset shqiptare u thellua më tej diversiteti fetar, gjë që potencialisht krijonte kushte për përçarjen dhe shpërbërjen e kombit shqiptar, mirëpo një gjë e tillë nuk ndodhi për arsye se realiteti i ri fetar ishte një mozaik i vendosur, i fuqishëm, përforcuar në rrjedhën e historisë nga veprimet e faktorëve të konvergencës, siç ishin tiparet etnopsikologjike, gjuha dhe kultura e përbashkët. Nga ana tjetër, ashtu sikundër Krishtërimi (ortodoks dhe katolik) edhe Islami te shqiptarët mbeti një fe popullore, larg intolerancës dhe fanatizmit doktrinor. Për më tepër, përhapja në viset shqiptare e tarikateve islame, sidomos e bektashizmit, e zbuti shumë klimën e marrëdhënieve ndërfitare tek shqiptarët. Bektashizmi, duke qenë afër në të dy besimet (krishtërimin e islamizmin), kontribuoi në frenimin e prirjeve ndarëse tek populli dhe në fuqizimin e lidhëzave të unitetit mbi baza etnike dhe kombëtare. Të dhënat e dokumentacionit historik përbëjnë vërtetimin më të sigurt për ekzistencën e tolerancës dhe të bashkëjetesës pa probleme të shqiptarëve të besimeve të ndryshme.³²

Nga ana tjetër, pjesëmarrja e përbashkët e popullsisë shqiptare si të krishterë, ashtu edhe myslimane në lëvizjen çlirimtare antiosmane flet qartë pas cektësinë e ndarjes fetare përballë vetëdijes së bazuar nënjësinë kombëtare. Thellimi i ndryshueshmërisë fetare gjatë sundimit osman, për shkak të kalimit të pjesës më të madhe të popullsisë së krishterë në fenë islame, nuk e çenoi karakterin etnik të popullit shqiptar, përkundër pohimit të ndonjë studiuesi se popullsia e islamizuar bashkë me fenë humbiste edhe ndërgjegjen kombëtare.³³

Me gjithë ndasitë fetare, racore dhe etnike gjatë periudhës së Perandorisë Osmane u krijua në hapësirën më të gjerë të Ballkanit një qytetërim i përbashkët në krijimin e të cilit kontribuonin të gjithë popujt, duke ofruar gjeninë e tyre krijuese dhe veçantitë e tyre. Në këto ngjizje morën pjesë edhe shqiptarët, pavarësisht fesë.

Periudha e tretë

Kjo periudhë shtrihet nga krijimi i shtetit të ri shqiptar deri në pushtimin e vendit nga Italia fashiste (1912-1939). Në këto faza bashkekzistenca e komuniteteve fetare mbështetet në një përpjekje të përbashkët të shqiptarëve për të theksuar identitetin e tyre kombëtar. Zhvillohet filologjia shqiptare dhe theksohet sidomos origjina etniko-racore, si përbërësi bazik i unitetit të Shqipërisë.

32. Shih Historia e Shqipërisë, fq. 607.

33. Po aty, fq. 608.

Ndarja e popullsisë në tre besime shtroi para lëvizjes kombëtare shqiptare disa detyra të veçanta, që nuk i ka njohur ajo e vendeve të krishtera ballkanike. Feja e përbashkët e krishterë, ndërgjegjja fetare krahas ideve kombëtare ishte një faktor, që i ofronte shpirtërisht elementet përbërës të këtyre popujve dhe që shpejtoi bashkimin e tyre kombëtar në luftën çlirimtare kundër pushtuesve otomanë, të cilët ishin myslimanë. Ndërsa në Shqipëri në shek. XIX, ku popullsia ishte e ndarë në tre besime të ndryshme, nuk mund të bëhej fjalë për këtë antagonizëm, të shtruar në rrafsh fetar. Në këto kushte, bashkimi i shqiptarëve në luftën kundër osmanëve do të arrihej, duke mos prekur ndërgjegjen fetare, por vetëm duke u mbështetur në parimin e kombësisë. Rilindasit bënë një punë të madhe, të vështirë, për të kapërcyer ndasitë fetare dhe politikën përçarëse të osmanëve.

Parimi “Feja e shqiptarit është shqiptaria”, që përshkon një literaturë të tërë politike e artistike të periudhës së Rilindjes, ishte politik, synonte bashkimin e shqiptarëve, pavarësisht nga përkatësia e tyre fetare. Duke marrë si të mirëqenë faktin se uniteti i kombit nuk mund të mbështetej mbi traditën fetare të përbashkët, mbetej vetëm:

1- Origjina e përbashkët, që u lartësua deri në sferën e të shenjtës, duke eliminuar ose shmangur të gjitha konfliktet e natyrës fetare dhe duke fuqizuar bashkëjetesën fetare.

2- Ata evokuan dhe pasqyruan gjerësisht në letërsi epokën e Skënderbeut, luftën e tij çlirimtare kundër Perandorisë Osmane, më të fuqishmen e kohës. Me anë të Skënderbeut ata synonin të afirmonin vitalitetin e popullit shqiptar, aftësinë e tij për t’u bashkuar politikisht dhe të drejtën për të formuar shtetin e vet kombëtar.³⁴

Po japim disa shembuj konkretë sesi populli dhe kleri bëri përpjekje për ruajtjen dhe konsolidimin e bashkekzistencës paqësore. Shembujt gjenden tek libri (Beduli, 1997)³⁵, që flet për bashkësinë ortodokse të hershme të Tiranës:

“Me vendosjen e bashkësisë brenda në qytetin e Tiranës jo vetëm që nuk lindi asnjë lloj shqetësimi por lidhjet dhe marrëdhëniet e ndërsjellta, që ekzistonin më parë u forcuan më shumë. Hapja në treg e dyqaneve të rregullta prej zejtarëve ortodoks, organizmi esnafor i tyre, kontaktet ditore e personale të punës midis këtyre dhe vendasve shkëmbimi i vizitave në raste festash, gëzimesh vdekjesh e të tjera, të gjitha këto ndikonin përditë e më shumë në thyerjen dhe shkrirjen e akullit, që ishte formuar nga fanatizmi fetar i kohës dhe në krijimin e një atmosfere dashurie, respekti e mirëkuptimi të ndërsjellë midis bashkësisë orthodhokse dhe masave të gjera të popullsisë së qytetit. Natyrisht fanatizmi fetar bënte ç’bënte e ngrinte krye,

34. Po aty, (2007) V.2 Tiranë, fq. 28-29.

35. Dhimitër Beduli. (1997) Kodiku i kishës së Shën Prokopit të Tiranës, viti 1818-1921, fq. 56-60.

siç pamë, herë i nxitur nga pushtuesit osmanë për të mobilizuar masat që të luftonin për interesat e tij, herë nga propogandat e huaja, që t'u shërbente interesave të tyre.”

1- Rasti i parë ka ndodhur në vitin 1897, kur ishin acaruar shumë marrëdhëniet greko-turke për çështjen e Kretës. Popullsia e Kretës ishte ngritur në luftë për t'u bashkuar me Greqinë. Në kufijtë e Thesalisë dhe Janinës, Greqia kishte grumbulluar ushtri të gatshëm për t'u sulur në Shqipëri në një rast fitoreje të grekëve. Këtë rast Sulltani e shfrytëzoi menjëherë për të tërhequr myslimanët shqiptarë kundër Greqisë. Ai u përpoq që luftën në frontin e Janinës dhe Thesalisë ta paraqiste si luftë për mbrojtjen e islamizmit dhe territoreve shqiptare. Sulltani u premtoi shpërblime krerëve feudalë dhe bajraktarëve se në rast fitoreje, përveç privilegjeve të vjetra do t'u falte çifligje në Thesali. Me këto premtime Stambolli i arriti pjesërisht qëllimit.

Në Tiranë, pjesa më e madhe e feudalëve, nën presionin e osmanëve u hodhën në anën e Sulltanit dhe të nxitur nga fanatizmi fetar mendonin se në këto kushte duhet eliminuar bashkësia e vogël ortodokse e Tiranës, që të mos krijonte më pas ndonjë rrezik në rast fitoreje të Greqisë. Mendimi ishte marrë vesh nga njerëzit e bashkësisë ortodokse dhe kishte shkaktuar alarm të madh. Për fat të mirë, u gjendën burra të urtë, i ati i Fuat Beut, Ali Bej Toptani etj., të cilët duke marrë parasysh qëndrimin korrekt të bashkësisë ortodokse të Tiranës dhe duke u nisur nga fakti se bashkësia ishte nën mbrojtjen e shtëpisë së Bargjinëve e më vonë të Toptanëve, ngulën këmbë edhe në emër të besës tradicionale shqiptare, u hoq dorë nga ai plan i shëmtuar, që do të ishte një njollë e zezë në historinë e qytetit të Tiranës.

2- Rasti i dytë ishte nga fundi i dhjetorit 1901. Në 25 dhjetor festohej Krishtlindja. Pas festës një ortodoks i ri, Kol Roçi, hipi në këmbanore dhe i ra këmbanës. Muezini i xhamisë së Karapicit, Sali Efendiu shtiu me pushkë nga minarja e xhamisë për të vrarë Kolën. Koli shpëtoi. U trondit e tërë bashkësia ortodokse, burrat mbyllën kishën. Këshilli i kishës me në krye Mitropolitin hodhën poshtë kërkesën e të rinjve ortodoksë për të vrarë muezinin, kur të këndonte nga minarja akshamin... Autoritetet lokale e kapën shkaktarin, e burgosën dhe premtuan se do të bënë detyrën e tyre. Mitropoliti dhe këshilli i kishës ishin të mendimit se ky veprim nuk dukej të ishte provokacion i myslimanëve të qytetit, pasi ortodoksët nuk kishin dhënë shkak që të pritej një akt të tillë.

3- Rasti tjetër më është thënë mua personalisht nga një trashëgimtar i një familjeje të vjetër ortodokse Lasku të Tiranës. Kur ushtria serbe sulmoi Tiranën, gjatë Luftës së Parë Botërore, ortodoksët dolën përpara ushtrisë serbe me kryqe, ikona e lutje duke u kërkuar që të mos e digjte qytetin dhe të vriste myslimanë, sepse ata kishin

bashkëjetuar paqësisht njeri me tjetrin në qytet dhe kështu u shmang një masakër, që do të cënonte bashkëjetesën fetare. Gjatë kësaj periudhe kohore formohet KOASH.³⁶ (Kisha Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë), për të përfshirë brenda vetes të gjithë shtetasit ortodoksë brenda territorit të shtetit shqiptar, pavarësisht nga gjuha ose prejardhja (shqiptarë, grekë, vllahë, sllavë). Brenda klimës së përgjithshme të trazirave dhe nacionalizmit në Ballkan u bënë përpjekje të shumta për të krijuar armiqësi dhe kundërvënie midis komuniteteve ortodokse të origjinave të ndryshme racore, por si përfundim fryma e ekumenicitetit të ortodoksisë mbizotëroi.

Patriarkana Ekumenike duke njohur Autoqefalinë e kësaj kishe lokale më 12 prill 1937 theksoi:

“Të gjithë komunitetet në Shqipëri pavarësisht nga kombësia do të shijojnë në të ardhmen të njëjtat kushte të zhvillimit fetar dhe të drejtave të tyre për të cilat kisha u përkujdes t’i sanksionojë në mënyrë zyrtare.”³⁷

Në këtë periudhë dallohen qartë komunitetet fetare bazë të Shqipërisë. Sipas statistikës zyrtare të vitit 1927 myslimanët sunitë dhe bektashinj përbëjnë 67.5 % të popullsisë, ortodoksët 22.3 % dhe romano-katolikët 10 %³⁸.

Marrëdhëniet e besimtarëve të komuniteteve të ndryshme zhvillohen normalisht, por pa munguar poshtë sipërfaqes të ekzistojnë konflikte në kohë të ndryshme. Sidomos çështja e uniatizmit, pra ortodoksët të kalonin nën pushtetin e kishës Katolike. Materialet arkivore shqiptare kanë raporte të shumta për veprimtarinë unite në vitet 1920-1930 dhe vitet e pushtimit italian 1939-1943. Nga dokumentacioni vërehet se në vitet 30-të regjimi i Zogut ka luajtur një politikë të mesme kundrejt uniatizmit, duke mos u shquar as për goditje të forta, si dhe duke mos e përkrahur atë. Pozicioni i shtetit kushtëzohet nga rrugëtimi i ngjarjeve të pritshme. Ndikimi i uniatizmit ishte më i madh në Elbasan, Korçë, Vlorë, ndërsa kisha e vetme e ndërtuar ishte në Elbasan.³⁹

Periudha e katërt

Sipas radhës, periudha kohore 1939-1944 përfshin së pari aneksimin italian dhe në vazhdim pushtimin gjerman. Në këtë fazë të pushtimit, komunitetet fetare vazhdojnë të bashkekzistojnë, por është shfaqur haptazi preferenca e pushtetit për

36. Kryepiskopi Anastas. (2013) Ringritja e Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë 1991-2012, Tiranë, fq. 11.

37. Kryepiskopi Anastas, revista Kërkim, Nr. 13, Tiranë, 2015: fq. 9.

38. Teki Selenica, Shqiptarët 1927, Gazeta Shqiptare 24/4/93 fq. 14.

39. AQSH, fondi 152/13 viti 1930 dosje 179, fondi 559 viti 1936-1938 dosja 7.

kishën Romano – Katolike. Ushtrohet presion direkt dhe indirekt mbi KOASH-in për ta detyruar atë të afrohet me Kishën Katolike, duke e përfshirë brenda Unia-tizmit, siç ndodhi me arbëreshët në Itali. Në vitin 1940 u formua për Shqipërinë e Jugut një administratë apostolike, e cila iu besua delegatit apostolik De Nigris. Ky, në takimet me Jakomonin, përsëriste se vetëm një asimilim progresiv i masës së besimtarëve ortodoksë nga katolicizmi mund të favorizonte bashkimin e ardhshëm të KOASH-it me Romën.

De Nigris shtonte misionet midis të krishterëve ortodoksë dhe mbronte me çdo mënyrë këtë tip prozelitizmi. Italianët dëbuan dy peshkopët e dioqezave të Korçës dhe Gjirokastrës: Evlogj Kurilën dhe Pandeileimon Kotoko.⁴⁰ Qëllimi ishte zëvendësimi me peshkopë unitë nga Kalabria. Jakomoni, mëkëmbësi i mbretit italian në Shqipëri, i bëri presion kryepiskopit Kristofor Kisi, që në vendet vakante të dy dioqezave ortodokse të emëroheshin peshkopë unitë nga Kalabria. Hirotonia e Irine Banushit, si peshkop në dioqezën e Gjirokastrës 1/2/1942 dhe kapitullimi i Italisë në shtator 1943 bënë që të dështonte aneksimi i KOASH-it nga Vatikani.⁴¹

Periudha e pestë

Ajo shtrihet nga ardhja e komunizmit në pushtet në Shqipëri deri në rënien e tij (1944-1990). Në 23 vitet e para bashkëjetesa e komuniteteve zhvillohet nën zgjedhjen e përbashkët të sistemit ateisto-komunist, që persekuton pa mëshirë besimet fetare, duke pretenduar se kështu sigurohet bashkimi etnik dhe përparimi i vendit. Persekutimi nuk bën dallim në marrjen e pronave, propagandën kundër fesë, shkatërrimin e tempujve, persekutim dhe burgosje klerikësh dhe laikësh⁴².

Shpesh myslimanë, ortodoksë dhe katolikë u ndodhën së bashku në kampe përqendrimi e burgje dhe bënë lutje të përbashkëta. Po jap një shembull. Vitet e para, pas Luftës së II Botërore në burgun e Tiranës, ku ishte futur ajka e inteligjencies shqiptare nga pushteti ateist, një nga persekutorët për t'u argëtuar nxjerr para të burgosurve dy figura të hierarkisë fetare, që ndodheshin të burgosur aty: Episkop Irineun dhe Haxhi Hafiz Ibrahim Dalliu, të dy të veshur me rrobat e tyre fetare. Me mburrje prej injoranti

40. AQSH, fondi 155 viti 1940 dosje 463 fq. 9.

41. Kristofor Beduli. (2000) Episkop Irine Banushi Martiri i KOASH-it-Tiranë, fq. 22-23-30; AQSH, viti 1942 fondi 155 dosja VIII-518 fq 3; AQSH, fondi 155 viti 1940 dosja VIII-436 fq 9; Roberto Moroko Dela Roka, Kombësia dhe feja në Shqipëri viti 1920-1944- Tiranë 1994 fq. 213-220.

42. Artan Hoxha Kisha Orthodhokse nën komunizëm 1945-1967 Tiranë dhjetor 2017 fq 67-95; Kristofor Beduli. (2000) Episkop Irine Banushi, Tiranë, fq. 17-19; Nos Xhuvani (2003). V. Xhuvani, Apostull i Atdhetarizmit dhe Orthodhoksisë Shqiptare, Tiranë, fq. 224-234; Piro Kondili KOASH-i në vitet e diktaturës komuniste, Gazeta Ngjallja, gusht, shtator, tetor, nëntor 2007 nr. 8, 9, 10, 11; Shih Historia e Popullit Shqiptar (2009) v.3, Tiranë, fq. 286-287; AQSH, fondi 536, viti 1946, dosja 97: fq. 1, 3, 12, dosje 1080: fq. 5-7; dosja 1088: fq. 53; dosja: 1176, fq. 1, etj.

pushtetari persekutor i heq kalimafin prej koke episkopit dhe e vendos mbi kokën e Hafizit dhe në të njëjtën kohë i merr taxhin Hafizit dhe e vë në kokën e Episkopit, i cili duke qeshur i thotë:

- Ndihem krenar që po mbaj këtë veshje të Zotit, - i përgjigjet ai.
- Po ti, o hoxhë, me këtë kapele prifti?
- Nuk e di a i takon ky nder kokës sime për të mbajtur këtë kalimaf të shenjtë, - përgjigjet ai.⁴³

Në 4 prill 1967 u dha sinjali për persekutimin absolut të fesë. Me dekretin e botuar në 22 nëntor 1967 komunitetet fetare u nxorën jashtë ligjit dhe Shqipëria u shpall zyrtarisht shteti i parë dhe i vetëm ateist në botë dhe në histori, ku me kushtetutë ndalohej çdo lloj shprehje fetare⁴⁴. Në piedestalin e së vërtetës hyjnore e të së hirshmes së fesë lartësohet ideologjia marksiste me identitet shqiptar: “Feja e shqiptarit është shqiptaria”- përsëriste Enver Hoxha, duke i dhënë kësaj fraze një ngarkesë të re kuptimore. Bashkekzistenca e komuniteteve fetare në Shqipëri mbërriti në një pikë tragjike, në heshtjen e skajshme të varrit⁴⁵.

Në të shkuarën mungesa e luftrave civile në Shqipëri u mbështet sipas periudhave në këto baza:

1- Në ekzistencën e një feje të vetme në kohën para skizmës së krishtërimiti (1054). Në fund të kësaj periudhe u vu re diferencimi i parë i një karakteri kryesisht gjeografik; ortodoksët në jug dhe romano-katolikët në veri.

2- Perandoria Osmane, bashkekzistenca sigurohej nga pushteti mysliman.

3- Faza e pavarësisë, bashkekzistenca mbështetet tek theksimi i origjinës dhe identitetit shqiptar.

4- Pushtimi fashist, bashkekzistencën e ruan balanca tradicionale e besimeve fetare.

5- Gjatë persekutimit komunist bashkekzistenca fetare vulozet nga futja në varr e komuniteteve fetare.⁴⁶

ORGANIZING INSTITUTIONS

University College "Bedër"
Catholic University "Our Lady of Good Counsel"
University College "Logos"
Austrian Embassy in Tirana

icid.beder.edu.al

Sponsor:

